

ЗАГАЛЬНА БІБЛІОТЕКА

ЛІТЕРАТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ
УКРАЇНСЬКИХ ПИСМЕННИКІВ

I.

ІВАН ФРАНКО

(ПОЕЗІЯ)

НАПИСАВ

АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ

КИЇВ — ЛЯЙПЦІГ
УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ

головні склади:

BERLIN W 62 / ЛЬВІВ / WINNIPEG MAN. (Canada)

**Галицька Накладня
ЯКОВА ОРЕНШТАЙНА В КОЛОМІЇ.**

Найдешевшим і дуже корисним виданням
являються книжечки

„Загальної бібліотеки“.

Кожний має змогу за малі гроші набувати собі
ці дуже гарні книжечки й таким чином по-
класти основу вартісної домашньої бібліотеки.

У „Загальній Бібліотеці“

друкуються найславніші твори найліпших і
пайкращих письменників усіх народів.
Досить значний об'єм, великий друк, отже
для кожного ока виразний і здоровий, добрий
папір — формату великої вісімки — це додатні
сторони видавництва.

Деякі книжки ілюстровані і з
вартісними літературними за-
мітками, поясненнями і вводами.

Krushel'nits'kyy, Antin
Літературні характеристики
українських письменників -

I.

ІВАН ФРАНКО

Ivan Franko
(поезія).

Написав
Антін Крушельницький.

Галицька накладня
Якова Оренштайна в Коломиї.

Donated by
THE UKRAINIAN BRANCH No. 360
CANADIAN LEGION B. E. S. L.
Toronto, Ontario

LU
F8345
.Ykr

583051

5. 5. 54

I.

Іван Франко в історії української культури і письменства.

Історія культури українського народу, спеціально ж галицьких Українців в останній чверті ХІХ в. і на початку ХХ. в. вяже ся тісно з іменем Івана Франка, якого всестороння й вельми енергічна діяльність спричинила той замітний переворот, що довершив ся в лоні галицько-української суспільности на переломі сих двох віків. Так і відчуваєть ся, що у ві всім, чим ми ріжнимо ся від попередніх своїх поколінь, слідно могутній вплив отсього велита — але на разі, не пора ще на цілком певне означеннє, де саме проявляєть ся той його вплив найсильнійше. Одно остане без сумніву: історик нашої культури не буде вагати ся при означуванні осередка духового життя й головного чинника діяльного коло відродження нашого народу на переломі сих віків. На кождому кроці, в кождій области він стрінеть ся із безпосередньою діяльністю Івана Франка, або із

великим його впливом. Найбільше його значінне відчуваєть ся у розвитку нашого політичного й суспільного життя; — там він немов потряс основами нашого давнього життя й поклав основи нові, та став промощувати новому життю шлях, а також був на стільки щасливий, що міг бачити, як тим новим життєм зажила вся наша суспільність!

А способи, якими він промощував ту нову дорогу? —

Ті найріжнійші області його духової творчости: красне письменство з усіми його галузями: поезією, новелею й повістю та драмою, літературна критика, публіцистика, наука із усіми своїми галузями, популярна й діточа література — отсе всьо віковічні памятки плодів його духа.

Але коли для історика нашої культури постать Івана Франка, задля своєї широкої, на всі області нашого життя розкиненої діяльності, така вельми виразна, що бє усїєю своєю силою в очі — так знов письменська творчість Франка, розкинена на всі поля, ставить перед історика письменства цікаве питання: „Де саме лежить головна сила Франка, як письменника?“

На се, здаєть ся, можна у певного рода приближенні дати відповідь уже й тепер,

а саме що побіч новелі, сильної сама в собі, а замітної ще й тому, що нею Франко поклав основи під перли нашого письменства в сьому напрямі, на перше місце вибивається творчість сього письменника на полі поезії.

Ось тим то хотів я пояснити, чому подаю при характеристиці Франка на перший раз огляд його поезій.

II.

Україна в XIX. віці, а спеціально в 70-тих рр.

Коли хочемо, щоби постать Франка виступила ярко на тлі його часу й окруження, мусимо кинути оком бодай у приближенні на розвиток духового життя України в XIX. в. Я думаю, що найкраще сповню се своє завдання, коли наведу характеристику того часу подану найвизначнішим нашим сучасним істориком Михайлом Грушевським при нагоді сьвяткування юбілея 25-літньої письменської діяльності Івана Франка 30. жовтня 1898 р.

„Остатні три десятиліття — говорив проф. Грушевський — будуть записані в історії нашої культури як час незвичайний, час памятний і дуже втішний. Він буде уважати ся героїчним часом української націо-

нальної й культурної поступової ідеї. Так, героїчним, — як тяжко получити поняття героїзму із нашими злиднями, з вічними історіями малодушности й недбалости, гіпокризії й зради. Адже боротьба з сими злиднями вимагає часом неменшого героїзму, ніж боротьба з уоруженим ворогом і між подвигами Геракля рівно записана подорож до пекла і вичищення Авгієвих стаєн.

Коли ми тепер сміливо можемо дивити ся в будучину, певні, що наше слово не вмре, не загине, що наш нарід займає гідне місце серед інших словянських народів і ми можемо без жалю порівнювати наші культурні здобутки з чужими, коли ми почуваємо себе на своїм місці в загальнім поході все людського поступу й можемо з іншими суспільністями прямувати до ідеалів вільности й справедливости, не сходячи з свого національного ґрунту, — се все є заслуга передовсім останніх трох десятиліть.

Нам дорогі будуть завсіди діячі українського слова й ідеї з першої половини сього століття, як первоначальники нашої роботи й будущої слави, але вони ставили йно перші кроки, пробивали перші стежки, не завсіди й передчуваючи, куди ті стежки будуть вести дальші покоління. Піднесення української ідеї в російській Україні в 40-их рр., коли їй надано характер суспільно-політичний і zarazом поставлено на ширшій ґрунті європейських змагань, було слідом здавлено урядовими репресіями. Розбуджена шумом європейської революції стрепенула ся Галичина, але заснула слідом на ново, а підчас того сну підміняно національні принципи 1848. р. теорією панросизма, а народодлюбні змагання консервованнем галицької нужди. Приборкана Україна не могла прийти в поміч. Тільки з кінцем 50-тих рр. починаєть ся там знову рух, правда — дуже недовгий, бо перепинений уже в 1863 р.; але його відгомін зараз дав себе чути і в Галичині. Національна ідея

віджила. При активній і безпосередній участі Українців засновують ся перші національні часописі, а коло них скупляють ся гурток молодіжи; завязують ся перші народні інституції. Як скромно виглядав сей гурток супроти маси тодішньої галицької інтелігенції, що, як раз, тоді рішучо відвертаєть ся від національної ідеї й приймає підсунену їй теорію „исторических начал“ і „одного народа“! Як скромні були перші кроки національної й поступової роботи! Україна могла тільки уривково підпирати галицьких націоналів, бо в ній антракти поступали за антрактами і рух міг проявляти ся тільки епізодично між заборонами. Сама програма національної роботи розвивала ся дуже поволі. Я пригадаю тільки, орган українських націоналів „Основа“ рішучо заявляв у 60-тих рр., що для наукової роботи Українці мають готову російську мову і не потребують заходити ся коло вироблення власної наукової мови; пригадаю, що один із коріфеїв українського відродження ще в 80-тих рр. виступав проти змагань вивести українську літературу за тісні межі чисто селянського життя! Так поволі, кажу, виробляв ся сам плян національної роботи, а які-же то труднощі треба було перебороти для його здійснення! Ті славні наші галицькі обставини, де Русини з якимись вільнішими гадками не було по просту за що зачіпити руки! Та вічна нагінка за кожним енергічнішим проявом руського життя! Та підозріливість до всякого поступовішого кроку, всякої свобіднійшої гадки!

Перша громадка галицьких націоналів в молодечім запалі не дуже оглядала ся на сі обставини та сьміло воювала з ворогами національної ідеї, свободи й поступу в найріжнійших сферах, прикладаючи до себе партикуляризовану пізнійше назву радикалів. Але з часом з гуртка переходить вона в партію; дбаючи як і всяка партія, про своє можливе розширення, прий-

має в свою середину ріжнородні елементи та починає оглядати ся на вимоги і погляди сих елементів. Се було консеквентно і льогічно з погляду розвою партії, але воно вносило трудности й неясности в національну роботу з огляду на ті прінципи, які клали ся в основу українського націоналізма. Серед тяжких зверхніх обставин утрудняла ся ситуація в середині самого національного стороництва, та привела нарешті до розколу його на початку 90-тих рр. Серед сеї внутрішньої еволюції, де тільки ще виясняла ся програма українського націоналізма, виясняла ся, розумієть ся, дорогою боротьби і получених із нею прикrostий, і серед тої безграничної нужди зверхніх обставин вистояти на своїм місці і витривати до кінця — то вже одно булоби заслугою сучасних поколінь. Але устоятись було мало; серед тих незвичайних перешкод треба було вести наперед національну роботу, культурну і політичну і се вже вимагало великого посьвящення, героїзма. Тож коли ми зводячи свій культурний білянс при кінці століття, можемо виказати за сї останні десятиліття такий великий поступ, такі великі здобутки, то се є велика заслуга тих поколінь, що осягнули їх, перед цілою історією народа“*).

Останні слова проф. Грушевського відносять ся до Івана Франка й його гурта. Зазначив се й проф. Грушевський, коли сказав далі, що „сьогодня (значить в день згаданого юбілея) ми зібрали ся віддати честь одному з найважнійших репрезентантів сих поколінь, одному з найголовнійших робітників сих памятных часів, з нагоди 25-ліття літературної його діяльности“.

*) Літ. наук. Вістник з 1898 р. IV. т. стр. 119-121.

Для повнійшого зрозуміння того „героїзму“, що про нього говорить проф. Грушевський, я наведу характеристику часу, в яким починає свою діяльність Іван Франко — значить характеристику другої половини 70-тих років, подану самим Франком у його статті „Із остатніх десятиліть ХІХ. в.“

Він пише : „Щоб зрозуміти те, що стало ся у нас за останніх 20 літ ХІХ. в., гляньмо на вихідну точку. Що діялось у нас у другій половині 70-тих років ? Чи маю пригадувати ті сумні факти, такі сумні, що й досі серце стискаєть ся при їх згадці, і ще тим сумнійші, що тоді, коли вони діяли ся; майже ніхто у нас не розумів їх значіння ! Дня 16. мая 1876. р. заборонено було в Росії друкувати всякі наукові, популярні і перекладані твори по українськи; заборонено українські театральні вистави, концерти, навіть тексти під нотами. Рівночасно розв'язано Південно-західній відділ географічного товариства в Києві, що за короткий час свого існування зробив ся був справжнім центром української наукової праці.*)

До сих страшних ударів уряду прийшов гірший, більше болючий, бо свій рідний, та була ним страшна байдужність української суспільности, а навіть, як мовить Франко далі, ворожий її настрій до української національности.

Щож діяло ся під сю пору в Галичині ?

„В тодішнім москвофільстві доживали свого віку ідеї абсолютизму і бюрократичного чиновництва“. Що робить правительство, те одиноко розумне,

*) Літ. Наук. Вістник 1901. XV. стр. 1—2.

мудре, пожиточне; всяка критика — се безумство, або навіть безбожність. Я памятаю, як цинічно радувались тоді сьвященики Русини російській забороні українського слова, як величали мудрість російського уряду, що одним циркуляром розбив польську інтригу над Дніпром . . .

А народовецький табір малочисленний, розкинений по краю, мало освічений, не міг вийти ще з кулішівського козаколюбства, обертав ся в сферах мнущини, або язикових питань . . .

Зарівно українство народовців, як і московство москвофілів було чисто теоретичне; була навіть якась тиха згода в обох партіях не говорити про ті партійні ріжницї простому народови нічого, держати його навіть у сьому питанні в повнім незнанні. Коли трафило ся кому з Русинів виступити перед народом — се бувало дуже рідко, хіба перед виборами, тай то десь коло церкви, на пробостві, або в шинку — то дві кардинальні точки були: 'ми всі Русини і повинні держати ся купи, і ми, поперед усього ми, повинні дякувати цїсарю за його безмірні добродїйства і просити у него ще того й того. Ані основ конституційного життя, ані азбуки економічної та соціальної науки ніхто не пробував вияснити народови. До самого 1880 р. вся маса нашого народа жила в поглядах, що найвисшу і одиноку власть у державі має цїсар, що він може все зробити і від його волі все залежить“.*)

Про зносини знов галицьких: російських Українців краще й не говорити! Не маючи ніякого зрозуміння для життя російських Українців, наші Галичани відпекували ся не

*) тамже стр. 3—4.

то зносин, але й знайомости із ними, ба навіть, коли в половині 70-тих років у галицько-українських зносінах виступає на першій плян Драгоманов, Галичани відповіли на його письма в своїх органах „Друзі“ і „Правді“, що не хочуть мати нічого спільного з російськими Українцями.

„В Галичині се була пора — подає загально характеристику того часу Франко — коли бачилось, що запанує тип „Рутенця“, себ-то Русина, що знеохочений сварами про народність, про Шевченка, про язик і про Драгоманівські ідеї, вмиває руки від усього, не хоче знати нічого поза чорножовтими стовпами, що відмежовують Галичину від Росії.*)

На такий то час припадає молодість одного з тих мужів, що їм судило ся відограти незвичайно велике значінне в історії розвитку свого народа, На такий то час духового й національного занепаду українського народа припадає молодість Івана Франка.

III.

Головні періоди поетичної творчости І. Франка.

Я зазначив повище, що в письменській творчости Івана Франка його поезії висува-

*) тамже стр. 5.

ють ся на перший плян. Супроти того я, наміряючи подати всесторонній малюнок сієї постаті в кількох частинах, забрав ся наперед до оцінки його поетичної творчости.

Як постать Франка виступить ясно на тлі часу й обставин, серед яких він жиє, так також поезії його стануть вповні зрозумілі і стрінуть ся із слушною оцінкою виведені на тлі життя поета, повязані в одно із важнішими подіями його життя.

Механічно можна визначити чотири періоди в житті й поетичній творчости Франка :

I. Молодість — на лоні сільської природи, молодість обильна в велику скількість таких хвиль, що будили в молодечім умі й серці іскру поетичного дару. Ся молодість кінчить ся першими проблисками пізнійшого генія — першими пробами поетового пера.

II. Перше двацятилітте поетичної творчости (Два видання збірки поезій : „З вершин і низин“) pp. 1873—1890*).

*) Що правда друге виданне збірки появило ся аж у році 1893. Але час 1890—1893 нічим незамітний для поезії Франка, з другого боку в 1890 році видає Франко свої оповідання „В поті чола“ — в тім році зачинаєть ся його співробітництво у „Народі“ і т. и. Тож, хоч з огляду на поезію, II. період треба би закінчити 1893. р., я те двацятилітте скорочую о 3 роки і кінчу його 1890 р.

III. Роки 1890—1897. Франко працює в „Народі“, видає „Житє і Слово“, а його поетична творчість проявляє ся побіч видання всіх дотеперішніх поезій у II вид. „З вершин і низин“— двома збірками: „Зівяле листє“ і „Мій Ізмарагд“ (1898).

IV. Після 1898 р. Редагованне „Літературно-наукового Вістника“, співробітництво у всіх майже виданнях Наукового товариства ім. Шевченка, співробітництво у „Видавничій Спілці“, — а в області поетичної творчости: „Поєми“, „Із днів журби“, „Коваль Бассім“, „Мойсей“, „Semper tiro“.

Як небудь сей поділ чисто механічний,— він оправдуєть ся при близшім огляді важнійшими подіями в житті поета, а висловом життєвих обставин стають поодинокі збірки поезій.

Другий період життя (перше двадцятилітте поетичної творчости) розпаде ся при подрібнім огляді на кілька частин, залежних чи то від важнійших подій у житті поета, чи то від відносин української громади до нього й його гурта. Коли я при огляді його поетичної творчости цілий сей період беру вкупі, то тому, що поет другим виданнем збірки „З вершин і низин“ неначе сам хотів завершити цілу свою діяльність до того часу.

Певна річ, що цілий той поділ доволі хитка річ. Инакше він може випасти при

повнім огляді діяльності Франка. Вже я сам зазначив, що перше двадцятилітте поетичної творчости (1873—1893) я скоротив о 3 роки (1890—1893), роки нічим не визначні для поезії, але вельми замітні для діяльності Франка в житті й пресі радикальної партії. Не вважаючи на принаду суцільности витвореної II. вид. збірки „З вершин і низин“, треба р. 1890. покласти на межі між другою і третьою періодою життя Івана Франка. Та про се ще точнійше при подрібному огляді.

IV.

Молоді роки Івана Франка.

Перші поезії.

(1856—1875).

Іван Франко родив ся 1856. р. в Нагуєвичях, Дрогобицького повіту і з селом та життем на лоні природи вяжуть ся перші його спомини. В шестім році життя віддав його батько (коваль Яків) до школи в сусідньому селі в Ясениці Сільній, де Іван прожив два роки і вивчив ся читати по українськи, польськи і німецьки, а також писати і рахувати (чотири ділання).

По двох роках віддав його батько до нормальної школи Василян у Дрогобичі, де з ним поводили ся спершу доволі нелюдяно (Schön schreiben!), але вкінці звернули увагу на його спосібности і признали йому першу льокацію. Щасливий батько, що був на екзамені, бачив, як його син дістав нагороду, але не довго довело ся йому радіти сином. Небаром він умер, а малим Іваном опікував ся далі його вітчим Гринь Гаврилик. Він то посилав його далі до нормальних шкіл, а потім від 1868. р. до гімназії. Як небудь Франко шкільної науки не любив, усеж таки, завдяки своїй великій памяти, він був усе перший в класі.

В низшій гімназії він читав мало із белетристики. Коли дістав „Русалку Дністрову“ і Костомарова: „Переяславську ніч“ — не розумів їх, але Шевченкового Кобзаря вивчив усього на память. Ще в низшій гімназії він почав списувати народні пісні і мав їх у короткім часі два зшитки із 800 піснями (найбільше кочомийок).

У висшій гімназії читав дуже багато. Читав без розбору: Шекспіра, Кльопштока, Шіллера, Красіцького, Гетого, Евжена Сю, Красіньського, Міцкевича, Словацкого, а від шестої кляси почав збирати собі бібліотеку, де були по більшій часті вичислені тут ви-

дання, а крім того: Діккенс, Гайне, Віктор Гюго.

Із українських письменників читав Стороженка, Куліша, Марка Вовчка, Шевченка, Руданського, Мирного. Найбільше вражіння робили на нього Шевченко, Вовчок і Мирний.

Коли Франко був у шестій класі, вмерла його мати, а вітчим оженив ся вдруге.

Після укінчення семої класи він пустив ся перший раз у дальшу мандрівку. Поїхав желізницею до Стрия, далі пішки пішов до Синевідська, та на Побук, Бубнище, Тисів, Церковну, Мізунь, Велдіж до Лолина. Звідси вернув до Дрогобича і пішов у противний бік до Волосянки.

В 1875 р. після іспиту зрілості в Дрогобичи, Франко переїхав до Львова на університет.

В оповіданнях Франка „В поті чола“ „На лоні природи“ назбираєть ся багато автобіографічного матеріялу, який вказує, як розвивала ся отся поетична душа на тлі природи, вразлива на всі сильніші, більше бурливі прояви в лоні тої-ж природи. Не дивувати ся, що ся, від молоду вразлива, поетично настроєна душа, познайомивши ся опісля із невичерпанім багацтвом народніх пісень і кращими творами нашого письмен-

ства, й собі пробує сил на полі поетичної творчости. Віршом і прозою він зачав писати вже в низшій гімназії. Пізнійше, під впливом учителів Верхратського і Поляка Турчинського, а ще більше заохочений прикладом товаришів: старшого Дмитра Вінцковського і ровесника Сидора Пасічинського — при точнійшій обзнайомленні із чужими й своїми письменниками — він починає творити чим раз більше і посилає перші свої писання до друку.

До Львова везе Франко з гімназії кілька зшитків своїх писань. Були там оригінальні: Любовні вірші, драми й віршовані оповідання, а з перекладів: Антигона й Електра Софокля, значна частина Йова, кілька глав Ісаїї, кілька пісень Нібелюнгів, дві пісні Одиссеї, два перші акти Уріеля Акости — Гуцкова, ціла Короледворська рукопись і т. и.

У гімназії ще в 1873 р. написав, а в 1874 р. надрукував Франко у „Друзі“ сонет „Народня пісня“, а другий: „Котляревський“ із 1873. р. надрукований у збірнику „З вершин і низин“.

Народня пісня. Зміст. Народню пісню, виспівану творчим духом народа, виспівану живою його мовою порівнює поет із тихою криницею, що її хрустальна вода слезить із стіп могили. А як початок

криниці закритий для нас усе, так і народня пісня із таємних жерел ллеть ся, щоби наші серця запалити чистим жаром.

Котляревський. У сьому сонеті поет прирівнює Котляревського, що перший почав співати живою народньою українською мовою, — до того орла, що крильми своїми відібе із могутнього сніжного вершка грудку снігу, яка покотить ся і за малий час спричинить велику снігову лявіну: Як грудка снігу перемяється у лявіну, так огник засьвічений Котляревським не погас, тільки розгорів ся, щоби всіх ogrіти.

Основа і значіннє. Коли я подав точний зміст обох сонетів, то тому, що значіннє їх вельми велике. Поет пише перший із них під впливом краси народніх пісень, записаних ним ще в низшій гімназії, а другий під впливом познайомлення із українською закордонною літературою. Оба сі сонети вказують, що підчас сильного вагання нашої інтелігенції поміж двома таборами, підчас голосного „язикового“ спору, поет стає по стороні тих, що ставлять основою своєї діяльності народню мову. Се, так сказатиб, рішеннє основної програми всього його життя.

Із шляху зазначеного обома сими першими сонетами поет не збив ся ніколи!

V.

Перші роки університетських студій. — „Академіческий кружок“. — „Друг“. — Вплив Драгоманова. — Дев'ять місяців тюрми. — Наймит. — Характеристика Франка з того часу.

(1875—1877).

Після того, як Франко приїхав до Львова і записався на університет (філософський відділ), він став членом товариства „Академічний кружок“, яке видавало від року 1874. часопись „Друг“. В товаристві велися гарячі спори мовні і національні — в органі товариства панувала мертвечина — „австрорутенщина“, (бо в Галичині, як мовили редактори Друга, неможлива ні „общерущина“ ні „українщина“). Франко в тих спорах у товаристві не грав ніякої ролі, але всеж таки під їх впливом хитався то на сей, то на той бік, а в Друзі мусів свої твори, писані фонетикою, друкувати етимологією, а народню їх мову перероблювати на „язичіє“. Але дома писав він далі чистою народньою мовою і фонетичною правописом. В половині 1876. р. проявляється в товаристві сильніша народній напрям. А його виразом на вні є видання альманаха „Дністрянка“. У виданні

сього альманаха Франко бере визначну участь і друкує у ньому між іншими своїми творами оповідання „Лисишина челядь“. Також у Друзі він друкує далі свої поезії й оповідання — з поезій найзамітнішу: „Наймит“.

В тім часі починає на львівську академічну молодіж, згуртовану коло „Друга“, впливати Драгоманов, що радить придержувати ся народньої мови. Найзамітніше проявляється його вплив на Франкові. Про Драгоманова говорить Франко, що він був перший і майже самотній чоловік, що додавав йому духа й охоти. Вплив Драгоманова на галицьку суспільність у загалі характеризує Франко ось як:

„Не соціалістичні теорії чинили Драгоманова таким страшним, а то й невинним, для реакційної частини нашої суспільности, а власне його пропаганда, що так скажу, одноцільності людської одиниці, пропаганда широти, простоти і постійности в сповнюванні принятих на себе обов'язків, явного і рішучого висловлювання своїх переконань і поступовання згідного з тими переконаннями. Отсі майже чисто етичні принципи, то був той великий фермент, який вкинув Драгоманов у галицьку суспільність“.*).

Знайомість із Драгомановом крім рішучого впливу на Франкову письменську творчість і звороту його до реальних малюнків із народнього життя мала й той посередній

*) Літ. наук. Вістник 1901. XV. Стр. 15—16.

наслідок, що в червні 1877. р. арештовано Франка по основі одної згадки в листі Драгоманова, перехопленім львівською поліцією (Франко мав би на порученне Драгоманова поїхати на Угорщину і обїхати Угорську Русь, але до такої поїздки, як мовить сам, у нього не було ані підготовання, ані часу, ані фондів).

Після арештовання задержано Франка вісім місяців у слідчій тюрмі (причїм поводи́ли ся із ним страшно нелюдяно засадивши його у тюрму із 14—18 арештантами), а врешті засуджено на 6 неді́ль арешту. Найгірше дошкулювали йому вічні труси й перекидування із казні в казню — се, бач, за те, що він записував на клаптиках паперу пісні та приповідки із уст товаришів, а також свої вірші.

Ось як згадує пізнійше Франко той час процесу і тюрми :

„Безтолковий процес, що впав на мене, як серед вулиці цегла на голову, і що скінчив ся моїм засудженнем, хоч у мене не було за душею й тіни того гріха, який мені закидували (ані тайних товариств, ані соціалізму; я був соціалістом по симпатії, як мужик, але далекий був від розуміння, що таке соціалізм науковий) — був для мене страшною і тяжкою пробою. Девять місяців, пробутих у тюрмі, були для мене тортурою“.*)

*) Іван Франко : В потї чола, Львів 1890. стр. ІХ.

Та тут іще не кінець лиха. Воно зачало ся аж після виходу із тюрми.

В рр. 1875—1877 Франко друкує в Друзії побіч кільканайцяти віршів фантастичну повість у трех частях п. з. Петрії і Добощуки, дуже слабу під артистичним зглядом, але рівночасно під впливом Драгоманова і вказаних ним письменників (перекладає Золя: Повінь) — зачинає списувати реальні картини з життя українського народа („Лесишина челядь“ і „Борислав“), які потім стають основою слави Франка як новеліста. Крім того видає: Письма І. Баляди і розкази, переклади із Гайного, А. К. Толстого, Пушкіна.

З поезій того часу увійшли у видання збірки „З вершин і низин“ 1893. р. тільки три: Сонет: „Жіноче серце“ (з 1875. р.), в якому є завязки пізнійших перлин еротичної поезії „Зівяле листє“:

„Ти океан: маниш і потопляєш.

Ти рай добутий за ціну оков.

Ти літо: грієш враз і громом убиваєш!“

з 1876. р. „Наймит“, а з 1877. р. часів тюрми вірш: „Ой рано я рано устану“, — у яким поет, закинений у тюрму „живий у могилу заритий“, глядить на вольний веселий

світ і питається, за що його сюди закинули? — За те, що він „народ свій любив, бажав для скованих волі, бажав для нещасного долі і рівної правди для всіх“. Як бачимо та провина, той соціалізм, який закидано йому в процесі проявляєть ся у найпримітивніших і найбільше загальних фразах про свободу людини.

Наймит. Зміст. У першій частині поет малює постать наймита, що від коліски до могили у труді проводить вік цілий. Де плуг його пройде, там незабаром лан хвилясте жито вкрне, свій плід земля дасть. Але проте він зрібною сорочкою окритий, сірак на нім пошарпаний, за кусник хліба продає свої сили. Сумує він, з тужливим співом оре поле, байдуже, що для добра чужого.

Той наймит — наш народ, що поту лле потоки над нивою чужою. Він перебув руїни, татарські лихоліття і панщини ярмо і тягне далі свій тягар понурий і суровий, волочить день по дневі! Байдуже для кого — співаючи він оре плідний широкий лан, байдуже, що він сам терпить нужду і горе, а веселить ся пан!

В третій частині поет на основі гарної обсервації життя-буття нашого народа, на основі обсервації сили його духа віщує йому, що він побідить і вольний, власний лан оратиме у власнім краю сам свій пан.

Основа і значіннє. Поет, мужицький син, відчуває краще, як хто, незавидну долю свого народа — мужицького, наймита на чужих ланах у політичнім і економічнім

значінні. Але поет, що зжив ся із своїм народом, розуміє той його сум і той його спів — сум ізза незавидного життя в минулім і сучаснім, а спів, як задаток творчої сили, як надію на кращу будуччину. Поет, що творчого духа свого народа переймав із його пісень, вірить у перемогу духа свого народа. „Не даром ти про силу духа все співав, не даром ти казок чарівними устами його перемогу величав“.

До сеї поезії я верну пізнійше при огляді найсильнішого, найбільше згармонізованого твору Франка „Мойсей“ і заспіву до нього : „Народе мій, замучений, розбитий!“ Тепер тільки зазначу, що в „Наймиті“ ми маємо вже задаток сього найсильнішого виразу т. зв. „патріотичної“ лірики Франка. Порівняння обох я лишу на пізнійше.

Яким жеж ми бачимо Франка в сих роках ?

До Львова приїздить він, людина спосібна, вельми очитана в європейській белетристиці із ясно скристалізованим поглядом на свій народній напрям, привозить із собою чимало позачинаних праць. Тут пристає до гурта, що видає часопись „Друг“, але під впливом горячих язикових і національних

спорів починає хитати ся. І тільки вплив Драгоманова рішає в нього квестію національну раз на все, а знайомість із Драгомановом має спричинити в дальших своїх наслідках (після виходу із тюрми) присвоєнне і поглибленне соціалістичних ідей, із якими Франко досі симпатизував цілком несвідомо, як український мужик. Рік 1877 має трутити із усією силою Франка на той шлях, на якому судді хотіли бачити його перед процесом.

IV.

Після тюрми. — Часопись „Громадський Друг“ (Дзвін, Молот). — „Дрібна Бібліотека“. — Арештованне Франка в друге. — Каменярі. — Вічний революціонер. — Поетична творчість у 1880 р. (1878—1880).

Після того, як Франко вийшов із тюрми, побачив, що найтяжша часть проби далеко ще не позад нього. Сто раз більше болів його тяжший ніж кримінального суду і несправедливіший засуд усієї суспільности кинений на нього і товаришів. Франка викинено із „Просьвіти“, заборонено йому приходити до „Руської Бесіди“, а люди, що мали

до нього яке діло, сходили ся із ним потай, у секреті і се ще більше пригноблювало, чи радше принижувало його. Що правда „сей бойкот старших вповні і в десятеро винагороджувала йому сердечна приязнь молодіжи, що від самої розправи в марті 1878 р. почала горнути ся до нього й Павлика, пильно слїдила за їх працями, брала живу участь у дискусіях, що вели ся в їх мешканні“.*)

Франко в часі процесу і після процесу знайомить ся основно із соціалістичними теоріями і стає рішучим соціалістом. Вкупі з Павликом починає в 1878 р. видавати часопись: „Громадський Друг“ (яку продовжує неперіодичними збірками „Дзвін“ і „Молот“), а в ній „з легкокомисністю молодиків, і з запалом людей, що не мають нічого більше до страчення, кидають горячий визов у очі суспільности. Майже кождий вірш у „Громадському Друзі“, майже кожда повість, кожда стаття аж до бібліографічних нотаток на окладках, усе було провокацією старої галицько-руської рутини й інерції. Всюди в різкій формі висловлювано думки досі у нас нечувані, еретичні, беззаконні. Поліція старалась охоронити руську суспільність перед сим замахом на її душевний спокій,

*) Літ. Наук. Вістник XXIX. стр. 165. (Ів. Франко : Михайло Павлик).

конфіскувала кожду книжку журналу за більшу часть поміщених у ній статей, суд затверджував конфіскати, а вкінці виточив суб'єктивний процес видавцеві і за одну повістку (Тетяну Ребенщуківу — Павлика), яку би нині можна видрукувати спокійно, без вичеркування хочби одного слова, засудив його на 6 місяців тюрми“. Ось так описує Франко свій настрій після першої 9-місячної тюрми.*)

У „Громадському Друзі“ друкує Франко ліричні поезії, сатири, статті про письменство і перекладає (з Павликом) статтю Др. А. Шеффе: „Що таке соціалізм?“ Між поезіями найзамітніші з того часу „Каменярі“ — а в прозі повість: „Voas Constrictor“.

Коли засуджено Павлика, він виїздить, а „Громадський Друг“ упадає. Тоді Франко починає видавати „Дрібну Бібліотеку“.

В рр. 1878—1880 працює він ще крім того в „Правді“ і поміщує статті і оповідання у польських часописах: соціалістичній „Praca“ і „Tydzień literacki“, а також у „Славянським Альманаху“ у Відні.

З початком марця 1880 р. виїхав Франко до К. Геника до Березова в коломийському повіті, але по дорозі в Яблонові арештовано його, і пристібнуто до процесу, що вів ся

*) З остатніх десятиліть ХІХ. в. Літ. Науков. Вістник XV. стр. 16.

тоді як раз проти сестер Павликівен. Він пересидів три місяці в тюрмі, а після увільнення відставлено його під ескортою поліції до Нагуєвич. Сей транспорт по поліційних арештах в Коломиї, Станіславові, Стрию й Дрогобичі належав, як пише про се Франко в своїй автобіографії,*) до найтяжших хвиль його життя. Вже до Дрогобича він приїхав із сильною горячкою. Тут впаковано його в яму описану в новелі „На дні“, а відти того самого ще дня послано пішки з поліціантом до Нагуєвич. По дорозі заскочив їх дощ і промочив до нитки. Він дістав сильну лихорадку, прожив тиждень дома в дуже прикрих обставинах, вернув до Коломиї, щоб удатись до Геника, прожив там страшний тиждень у готелі, написав повістку „На дні“ (17—20 червня) і на останні гроші вислав її до Львова, опісля жив три дні трьома центами, найденими над Прутом на піску, а коли й тих не стало, запер ся в своїй комнатці в готелі і лежав півтора дня в горячці і голоді ждучи смерти безсильний і знеохочений до життя. Один із його товаришів післаний Геником спас його від голодової смерти. (В поті чола).

Франко поїхав іще раз до Дрогобича по паспорт, вернув до Березова і прожив

*) В поті чола, Львів 1890.

у Геника кілька тижнів, але його небаром арештовано та хоч і пущено на волю, він мусів тікати перед дальшим переслідуванням староства. Вертає до Нагуєвич, а в осені їде до Львова і записуєть ся далі на університет.

Письменська діяльність Франка починає поширювати ся. Рік 1878 — се схарактеризований уже повище період видавання „Громадського Друга“. В сьому році друкує повість: „Воа Constrictor“, по польськи брошуру „про соціалізм“, згаданий уже переклад дра Шеффе: „Що таке соціалізм?“ політичні сатири: „Дума про Маледикта Плосколоба“ і „Дума про Наума Безумовича“. З поезій увійшли у II. вид. „З вершин і низин“ отсі: „Тяжко важко вік свій коротати“, із якої пробиваєть ся страшна зневіра, два любовні вірші, що з них в однім, „Зближаєсь час“, поет надієть ся зійти ся небаром із своєю милою і пірвати всі пута, які вложили на них засліпленне й зла воля їм на біль,— але й надієть ся теж, що, як вони, так небаром і всі люди прокинуть ся і розмечуть гнилий трам, що їх давив, а при тім ще й позбудуть ся пут неумства, темноти і зависти і людовладства й горя, —

а в другім: „Плив гордо ястріб“ поет і його мила тужать із віддалік одно за одним. У першій із сих поезій пробиваєть ся загальний настрій поета з того часу. Поет до тої міри захоплений вселюдським горем, що не забуває про нього й там, де найменш би слід ним клопотати ся.

Нарешті є ще з того року поезія :

Каменярі. Зміст. Поет і тисячі таких, як він приковані ланцями до гранітної скали, лупають сю скалу великими зелізними молотами на приказ сильного мов грім голосу, що велить їм лупати сю скалу і не вважати ні на жар, ні холод, ні на труд, голод і спрагу, бо їм призначено скалу сю розбити.

Мов водопаду рев, мов битви гук кровавий, гриміли молоти їх раз у раз. Вони здобували ними пядь за пядею землі не вважаючи, що калічили їх скали. І хоч вони знали, що слави їм не буде, ні памяти в людий і що аж тоді підуть по сій дорозі люди, як вони пробють її і прорівняють, вони йшли далі, бо слави вони не бажали. Вони не герої ані богатирі! Вони невольники, що добровільно взяли на себе пута, вони раби волі, вони на шляху поступу — Каменярі! У них була сильна віра, що розібють скалу, що кровю власною і власними кістками змурують твердий гостинець, вони вірили, що за ними прийде нове життє, добро нове у сьвіт.

А там далеко десь у сьвіті, який вони кинули для праці, поту й мук, за ними сльози ллють мами, жінки і діти, а други й недруги кленуть і їх, і їхню мисль і діло те! І у них душа боліла і серце рвало ся і груди жаль давив, та проте ніхто із них не опустил молота із рук. Вони йдуть далі, скуті все-

сильною думкою, а молоти держуть у руках. „Нехай прокляті ми і світом позабуті, ми ломимо скалу, рівняєм правді путі, а щастє всіх прийде по наших аж кістках!“

Основа. У сьому вірші поет дає вираз тому настроєві, що запанував у душі його і його товаришів після процесу й дев'ятьмісячної тюрми. Поет кинений судьбою на шлях соціалістичної думки, стає горячим її приклонником і борцем за соціалістичну ідею. Він починає поміщувати свої статті у робітницькій часописі „Praca“, пише популярний виклад соціалізму — а той його новий зворот в напрямі соціалістичної ідеї пробивається найкраще із сього вірша. Поет стає в ряди Каменярів на шляху поступу.

Значіннє. Сей вірш побіч того, що відтворює настрій поета під той час, є неначе зеркальна відбитка його тодішнього духа, — стає на довгі роки програмою життя молодіжи. Пригляньмо ся до нього близше і пошукаймо причини, чому молодіж ідеї зазначені у ньому так горяче бере собі до серця. Вірш ділить ся на три частині: У першій є завзив лупати скалу заскорузлости, рутенства із молодечим завзяттем, яке не дивитись ме ні на жар, ні холод, ні труд, ні спрагу й голод — із вірою, що сю скалу призначено розбить! У другій частині

поет відкидає із легковаженнем усяку славу й пам'ять у людей, жертвує власну кров і кістки на будову твердого гостинця, по яким прийде нове життя між людей. Ті завзяті Каменярі, що станули до боротьби із гнилим світом, кидають у боротьбу із легковаженнем своє щастє, славу, а навіть і життя! Та мало того! У третій частині ті Каменярі жертвують крім себе — життя і щастє своїх рідних, друзів, — жертвують їх із жалем і болем душі і тіла — жертвують для ідеї!

Поет сам молодий не міг до молодечих душ, повних туги у погоні за ідеалами підійти із більш світляними ідеалами, як отсе завзяте й жертва себе і найрідніших собі — для боротьби за нове життя!

Тільки одне: Настрій душі поета, прибитої бойкотом української суспільности, так і приляг вагою суму й пригноблення на отсю поезію. Скрізь відчуваєть ся побіч гарячого запалу до роботи без огляду на жертви, струну пригноблення — слідно із усього, що праця Каменярів із похиленими плечима, праця для добра других, без надії на власне щастя, не в силі дати безмежне вдоволення.

До сеї поезії й її настрою я верну ще при огляді творчости Франка в пізніших роках життя. Тепер ще замічу, що будова вірша Каменярів така сильна, що читаючи

його, чуши із кожної стрічки той металічний звук молота, той гомін лупаної скали! — то знов, хоч як падеш під вагою болю й жалю й прокляття — очі горять надією вселюдського щастя. Франко, здасть ся, й сьогодні не викинув би ні одного слова з того вірша!

З 1879 р. не надрукував Франко ні одної поезії. Здасть ся мусів і не писати їх тоді, бо в збірці „З вершин і низин“ нема теж ані одної з того року — не можна рівнож сказати, що поет не признавав написаних тоді вартними друку, бо зараз із 1880 р. маємо цілу масу поезій ріжного характеру. В сім, 1879. році зачинає Франко видавати „Дрібну Бібліотеку“ і з поезії містить у ній в V. т. „Думи і пісні найзнатніших європейських поетів“ (переклади: Гете, Лермонтова, Фрайліґрата, Гайне, Т. Мура, Шеллі, Д. Штравса, Т. Гуда) а в IV. Байрона: „Кайн“, містерія в трьох діях. Позатим друкує в „Дрібній Бібліотеці“ твори політичні, суспільні, економічні й природничі. Перекладає оповідання Золї: „Довбня“ і „Bezrobocie“ та пише цілий ряд статей у „Праці“. Із оригінальної белістики друкує в „Правді“ оповідання: „Оловець“.

Поетична творчість Франка проявляєть ся із усією силою в р. 1880, а зачинаєть ся, як вказують дати під віршами, в коломиїській гюрмі. Перший вірш, із якого слідно, що написаний у тюрмі, датований 13. марця 1880 р.: „Вій вітре горою, над сею тюрмою“.

В сьому 1880. році співробітництво його в „Prac-і“ обмежуєть ся до „дописів із Дрогобича“, в „Правді“ зачинає друкувати Фавста Гете (переклад с поясненнями), а з оповідань друкує: „Микитичів Дуб“, „Murarz“ і „На дні“.

За те, як сказано, масмо із сього року цілий цикль поезій. Приглянемо ся до них громадами, як їх поділив поет у своїй збірці.

Попереду йде „Гимн: Вічний революціонер“, що стає опісля заспівом цілої збірки „З вершин і низин“.

Зміст. Дух, вічний революціонер, який проявляв своє життє від тисячів літ в поодиноких личностях, прокидаєть ся тепер до повного життя! Він жиє, не вважаючи ні на попівські тортури, ні на царські арешти, ні на війська з гарматами лаштованими та шпіонів. Тепер він спішить туди, де дніє і сильним голосом, зве міліони із собою. Той голос духа чути скрізь: по курних хатах мужицьких, по варстатах ремісницьких, по тих місцях недолі й сліз. Він сушить сльози, розвіває сум нещастя, родить силу і завзяття: здобувати хоч синам, як не собі, кращу долю — в боротьбі.

Основа. Як бачимо поет, перенятий новими ідеялами, бачить їх символ у духові,

тому революціонерові, що тіло рве до бою. Приглядаєть ся до творів того духа за тисяч-ліття — і коли за той час бачив його розвиток, тепер, як уже той голос духа залунав по мужицьких та робітницьких хатах, поет бачить, що він зачинає жити повним життям. Тепер уже : „дух, наука, думка, воля — не уступлять пільмі поля! Не дадуть спутатись тепер“.

Значіннє. Сей вірш вяжить ся тісно із „Каменярами“. Там змальований той гурт робітників „каменярів“, що мають рівняти правді путі, тут поет придивляєть ся до тої сили, яка заставила каменярів покинути сьвіт і рідних для праці, поту й мук. Отсе той дух революціонер проявляєть ся у них, вони разносять його голос „по курних хатах мужицьких, по варстатах ремісницьких, по місцях недолі й сліз“. Поет, що в 1878 р. стає в ряди каменярів під впливом „голосу сильного з гори“ який заставляє його лупати скалу — тепер уже із ширшого погляду осьвітлює ту свою роботу. Отсе він переймає на себе посольство „духа, вічного революціонера“ і, як його оруддє, має причинити ся до його побіди над тьмою.

Сей вірш стає побіч „Каменярів“ символом Франкової творчости з тих часів і, як такий, переймаєть ся ураз із ними у молодого покоління, — „Каменярі“ — як відтвореннє Фран-

кового духа на словах, „Вічний революціонер“ — у пісні. Коли після 25 літ письменської творчости Франка на його юбілей треба було у звуках пісні відтворити постать Франка, молодий композитор Людкевич сьому як раз гимнові надає мову звуків. І треба почути виконання — повне виконання того Людкевичевого гимна Франка, той молодечий запал, ту енергію, те завзяття, — щоби могли, як слід, зрозуміти значінне Франка у молодого покоління.

Далі йдуть у 1880. р. циклі: „Веснянки“, „Скорбні пісні“, „Нічні думи“, „Думи пролетарія“, „Excelsior“, „Поет“, Україна“, „Картка любови“, „Знайомим і незнайомим“, „Оси“ і поема „Ботокуди“ і „Сонети“.

Веснянки. Із р. 1880. маємо їх девять, з того шість писаних у тюрмі — про три не можна сього сказати певно.

Зміст Веснянок:

I. Прояви весняного життя викликають счудування у зими, родять у неї охоту здавити вітром і снігом перші цвіти, — але нарешті приводять її до зрозуміння, що нема в неї сили здавити весняний цвіт.

II. Вірш „Гримить“, — як і дальші деякі, складаєть ся із двох частин. У першій: буря в природі

на весні з громами і дощем стає жерелом життя, в другій: буря, яку викликала весна народів, обнови́ть людськість, мов весна природу.

III. Теж дві частині: I. весна — і завзив до орача, щоб сїяв зерно у щасливий час. II. Завзив до братів, щоб сїяли в головах думи вольні, в серцях жадобу братолюбія, в грудях сьміливість до великого бою за добро, волю, й щастє всїх.

IV. Поет малює картину, що відтворює вражіннє, яке викликає весна на нашій Україні:

Звенить птахів співами ліс,
і зазуля кує коло кладки;
дорогою тягнуть ся віз —
секвестратор в село за податки.

V. Поет благає у землі, всеплодющої матері, сили, щоб сильнійше в бою стояти, теплоти, що викликалаб безграничну, чисту любов до людей, огню, щоб неправду палити! А найосновнішим девізом свого життя ставить працю без віддиху, працю до заги́ну.

„Силу рукам дай, щоб пута ломати,
ясність думкам — в серце кривди влучать,
дай працювати, працювати, працювати,
в праці сконать!

VI. Поет, що в інших віршах говорить про відродженнє людства, про весну народів, звертаєть тут до України із завзивом, щоби всяке добре сїмя по вік плекала!

VII. У поета є з тюрми вид на безмірний простір неба. Він студіює зміни на небі, а ті зміни викликають у нього питаннє:

О небо, кришталеве море,
що защеміло в серці твоїм
в тій хвилі? Чи землі дрібної
велике, непроглядне горе?

XII. Доля сіє по землі красу й розум. Красі велить не дати себе взяти в пута, а колиб попала у неволю, то розплисти ся слезами; розумові велить порвати вікові пута, що скували людську думку, двигнути з п'ятьми люд робучий, розростити в нього бажанне волі, виплекати братерську згоду, поєднати велику силу, щоби разом, дружно стала, щастя, волі добувала.

XIV. Поет висилає з тюрми свої думи, щоби летіли кріпити слабосильних і лили всюди радісний сьвіт.

Оцінка й значіннє. Поет, що цілу весну 1880 р. (марець, цвітень, май) пересидів у тюрмі, сильнійше, як коли, й як хто, відчуває красу весни, бо тужить за нею. Він і оспівує ту весну, але його тодішній настрій відбиваєть ся в поезії громадянськими мотивами. Побіч сумного спомину з рідних нив, з рідного села, що до нього їде тепер, під весну, секвестратор по податки, бо сам передновок і голод під час його за мале ще лихо — поет кидає самі ясні, самі певні себе, повні надії в побіду завзиви та кличі. Із усіх веснянок одна заслугує на близший огляд: I. „Дивувалась зима“. Як хочеть ся її прирівняти до Веснівки М. Шашкевича: „Цвітка дрібная!“ Не з огляду на артистичну красу, але з огляду на їхні ідеї.

У Шашкевича :

Буря загуде :
Краса змарніє,

личко счорніє,
головоньку склониш,
листоньки зрониш,
жаль серцю буде —,

у Франка :

Похилились квітки,
посумніли, замклись ;
шуря-буря пройшла,
вони знов піднялись.
І найдужше над тим
дивувалась зима,
що на цвіт той дрібний
в неї сили нема.

Не тому порівнюю їх, щоби тут і там була одна алегорія, — духом часу і настроєм душі вони далекі собі. Але у обох їх, як і в інших поетів (Міцкевич : „Pierwiosnek“, Куліш : „У досвіта встав я“, і т. д.) є така хвиля весни життя, творів, то що), коли сумнів знаходить на душу. Сей мотив боротьби зими з початком весни викликає у різних поетів сумніви в перемогу весни — в перемогу нових ідей, напрямків, то що, — та не так у Франка. У Франка проявляється певність перемоги весни : „дивувалась зима, що на цвіт той дрібний в неї сили нема!“ А в слід за тою певністю йдуть висказані в дальших веснянках надії на відродження людства під час весни, на гарний плід із посіву ідей волі, братерства (в як найзагальнішому розумінні) перемоги в боротьбі за правду і волю людства.

Скорбні пісні — з виїмкою одної VIII.
„Відцурали ся люди мене“ з листопада 1880, —
всі писані в коломийській тюрмі.

Зміст :

I. Поет оправдує свої сумні пісні, що то в хвилях неволі, задуми тяжкої, самі уста їх шепчуть, а склада їх сум :

Моя бо й народня неволя, то мати
тих скорбних дум.

II. Бувають хвилі, коли поетове серце мліє і скорбних думок рій летить і він поглядом німої злоби глядить із тюрми на небо й жде, що з землі прірветь ся страшний огонь і спалить землю з усіми її неправдами. А сьвіт увесь відродить ся й засяє правда й воля в нім.

III. Поет потішає себе, що та сльоза, яка сплила йому тут у тюрмі до моря сліз, під тиском пересудів пролитих, — буде кслись основою, що й його в новім великім людськім храмі згадають добрим словом.

IV. А хочби він навіть згинув забутий десь під тином . . . він радо йде на чесне, праве діло і аж до гробу додержить свій прапор ціло.

VI. А поки що, колиб хоч вітер повіяв над тюрмою, розвіяв злудні поетові надії, втишив думок бучу, що в мізку бурлить.

VIII. Поет вийшов із тюрми. Так щож ? Люди відцурали ся його, минають його та дивлять ся на нього скоса. Він :

. . . блукає, мов звір серед гір,
серед шуму вулиць містових,
в серці чує слова, мов докір:
Ти проклятий один серед них.

Всі знайомі його минають. Поділити ся горем ні з ким. Поет відчуває до тої міри самоту, що просто радби втікти від людей. Його бажанне :

Якби в сльози кривавії
міг я своє горе розлить,
я би виплакав всю свою кров,
щоб нічого з людьми не ділить.

Оцінка. Вже сам заголовок : „Скорбні пісні“ — говорить про настрій віршів. Він дуже сумний. Молода людина, заперта у тюрму під весняний час, позбавлена свободи тоді, коли їде на село віддихати на лоні природи, — не може не попасти в пригноблений настрій. І ще згадка про відроджену природу може навіяти на душу слова відради в роді того, що весна стане символом відродження народів. Але згадка про своє положення мусить навести сумні думи на душу. І дивувати ся тому гартові духа, коли тоді, під таку пору, поет потішає себе, що наслідком свого терпіння стане колись у колі борців за волю народів і ділити ме їх судьбу.

Коли його що прибило до краю, то аж бойкот власного громадянства, що стало цурати ся його тоді, як він, після кількох місяців тюрми, приїхав у Львів. Він до тої міри відчув сей незаслужений бойкот, що радби виплакати всю свою кров, щоб нічого з людьми не ділить.

Сей цикль відтворює нам настрої поета в 1880 р. — Ще краще відбиваєть ся поетовий настрої у кількох віршах із циклю :

Нічні думи. Головно два перші вірші зараз після запертя у тюрму (датовані 14. III. 1880) „Непереглядною юрбою ідуть за днями дні мої“ і „Чи олово важке пливе у моїх жилах“ дуже сумні.

Поетові дні йдуть непереглядною юрбою всі такі одностайні, як олов'яні хмари, що пливуть над ним. Без діл, з закутими руками він деревіє — так минає молодість його. Прийдець ся гинути, хоч жити ще не вспів. І як єдиний слід його минулих днів остане в серці тиск важкого болю.

Чи олово пливе в його жилах замість крові? Чи мізку рух спинала чия рука і загатила бистрий потік думок?

Так важко, звільна хвиль, годин і днів
повзуть безбарвні, непроглядні стада!

І дух у тілі, бачить ся, зомлів . . .

В однім із дальших тюремних віршів (Безкраї чорні і сумні за ночами минають ночі) — поетові сниться сон, у якому бачить боротьбу поміж Аріманом і Ормуздом і побіду сього останнього „Ясного Духа“.

Врешті в сїм циклеві є ще вірш з осені 1880 р., коли поет у настроєві, близькому до того, коли писав: „Відцурали ся люди мене“,

— своє горе розширює до розмірів світового горя, що на його безсонню душу мов горою налягло.

Думи пролетарія. У віршах, що містяться в цьому циклі, поет дає виклад своїх поглядів на сьогочасне життя, й на причину, чому він і товариші стають до боротьби із теперішнім суспільним ладом. Далі протестує проти милостині, яку кидають йому судді; не менше болять його те, коли суспільність жалує його, що він марне з дороги збився і згіб! „Дурний був, за пусту роботу, бач, вчепився, і ось куди його фантазії загнали!... Ось до чого веде погане товариство і сліпа віра в мрії-ідеали!“ Поет при тім усім відчуває в собі бадьорість духа:

Правда проти сили! Боем проти зла!
Між наред похилий вольности слова!

У двох нарешті віршах накликає своїх товаришів, щоби в їх серцях ніколи не загнуздилася брехня, щоби огонь негасимий для чесної думки палили! За те „лицарі горді старих порядків“ брехнею оплюють їх добру славу, полічать їх між злодіїв, отруєю замучених напоять, надії ясні жовчею затроять.

А проте, хоч люди, їхні вороги, так гонять їх і судять і запирають до тюрми, —

„не в людях зло, а в путах тих,
котрі незримими уздами

скрутили сильних і слабих
з їх мукою і їх ділами“.

Поет вірить, що колись зломить ся той вал
лицемірства і зла!

Excelsior. Сей цикл містить у собі із
давнійших часів поезії: „Наймит“ і „Каменя-
рі“. В 1880 р. поет друкує в ньому дві поезії:
„Христос і хрест“ і „Човен“.

Перша з них: „Христос і хрест“,
є виклад нових ідей, що захопили поета, —
виклад у виді легенди.

Як Христос із хреста впав між трави й цвіти,
що злились, мов вінець любови у Христа, край голо-
ви. — і спочивав там сумирно на лоні природи, доки
якісь побожні руки не підвели його знов на хрест та
перевеслом із соломи привязали, — так „побожні
пересуди

бачучи за наших днів,
як з старого древа смерти
із почитання богів,
з диму жертв, з тьми церемоній
із обмани, крові й сльоз,
словом, як з хреста старого
сходить між людей Христос,
і як ставши чоловіком
близший, висший нам стає,
і сьвятим приміром своїм
нас до вольности веде, —
силують ся понад людськість
будь що будь піднять Христа,
і хоч брехні перевеслом
привязати до хреста“.

Се виклад поглядів поета на боротьбу старих ідей із новими, боротьбу серед якої не вагається сильніша сторона, ті, що для них Христос на хресті, та правда вічна в виді терпіння, служить символом, що на нього вказують страдникам, — серед якої та сильніша сторона не вагається покористати ся перевеслом із соломи : „брехнею“, щоби тільки не допустити до витворення погляду, що й мукам може прийде кінець.

„**Човен**“ — се поет на морі життя. Він пливе на хвилях, доки гонить його вітер. На питаннє про ціль, він мовить :

Щож тут думать, що тужити, що питати ся про ціль ?
нині жити, завтра гнити, — нині страх, а завтра біль.
Кажуть, що природа-мати нас держить, як їй там тре,
а вкінці мене цілого знов для себе відбере !

Щож тут думати ? тримає, то тримає, а візьме,
то візьме — ні в сїм, ні в тому не питатиме мене !
Не погідний, не свобідний, день мій, вік мій : жий чи гинь
все одно ! Шукати ціли ? Вік борись, плисти не кинь !“

Те, що поет в „Каменярах“ сказав про увесь свій гурт борців за щ а с т є в с ь і х, — він висказує тут про себе самого. „Вік борись і плисти не кинь“. Тільки він поширює свій погляд на ту боротьбу. В дальших стрічках додає : „Ніде той не дійде, хто не має ціли. Човне ! як пливеш, то знайже, де !“ Поет у тому гурті Каменярів, що працюють на приказ

„голосу з гори“ — починає вловлювати ціль своєї праці сам у свої руки.

Коли там Каменярі знали, що кровю власною і власними кістками мурують вони гостинець і що щастє всіх прийде по їхніх аж кістках, у „Човні“ поет потішає себе:

Таж не все бурхає морє, тихеє бува частійш.
Таж і в бурю не всі човни гинуть — тим ся ти потіш!
А хто знає, може в бурю іменно спасеш ся ти?
Може іменно тобі ся вдасть до ціли
доплисти!

Те змаганнє до ціли — то непоборима в душі людини жадоба власного щастя. Не має про неї бесіди в поезії на громадянський мотив, — там поет щезає в гурті робітників для ідеї, але тут, коли він побачив себе на хвилях життя, яке пливе бурливо серед молодечої легкодушности — несвідомо виринає перед поетом питання про власне щастє. Непевно, у відповідь на се питання, висказує поет надію, що може іменно спасеть ся він!

Бо зрештою серед гамору такої боротьби і серед таких непривітливих обставин життя поет далекий був від пікловання про власне щастє.

Сей вірш написанчй 13. VI. а зараз з датою 14. VI. надрукований у циклеві: **Поет** — вірш: „Рідне село“.

Поет злим вихром загнаний опинюєть ся в рідному селі. І тут те бажанне щастя, несвідоме в „Човні“, проявляєть ся із великою силою, проявляєть ся, як запереченне дотеперішнього щастя. „Та чиж дитям у тобі (село) я був щасливий?“ . . . „Хібаж не почала ще тут всисатись в груди та трута лютая, що й досі духа тлить? Хібаж не в тобі я пізнав сирітство, труди і боротьбу з життем?“

. . . „Чогож так судорожно
Щось тисне грудь мою у тобі ріднее
село? Чи жаль мені за тим тісним спокоєм,
за тим життем, що хоч так біднее
і сірее, пливе коритом тихим своїм?
За щастем слимака того, що в шкаралуші
ховаєть ся?“

І най поет як уже потім відпекуєть ся від того щастя, ми чуємо таки той жаль у його душі, що щастя власного не має в нього! Не без того, що те пригнобленне в селі, що там розсіло ся на лицах, недоля, що голови у низ хиляє, — причинили ся до приниження й так уже прибитого дуже настрою поета, який тільки що вийшов із тюрми — та все те вкупі складаєть ся на вельми незavidну картину поетового настрою в половині 1880. р.

Своє власне щастє складає поет на жертвеннику **України**.

Її пізнавши чиж він міг не полюбить її сердечно, не відректи ся власних втїх, щоб їй віддатись доконечно?

Інтересне те, як у вірші „М о я л ю б о в“, із якого я отсе навів поетові слова, перемішують ся ідеї з „Наймига“, „Каменярів“ і „Не пора“.

„І чиж перечить ся любов (України)
тій другій, а сьвятій любові
до всіх, що ллють свій піт і кров,
до всіх, котрих гнетуть окуви ?

На любов України глядить поет не тими вузкими очима тодішнього галицько-українського громадянства — він глядить на неї очима каменяра волі, поступу :

Нї, хто не любить в сїх братів
як сонце боже, всіх зарівно,
той щиро полюбить не вмів
тебе, кохана Україно !

Любов України вириває поетові із серця грімкий протест : **„Не пора Москалеві й Ляхові служити“.***)

Нам, як нації, не пора вислугувати ся чужим націям ; кривда нашої України така велика, що нам треба житте своє жертвувати Україні. Се перша строфа.

*) Сей вірш не має дати в II. вид. З вершин і низин. Менї тут, у Коломиї, годї прослідити, коли він вперше друкував ся — може я й ошиб ся, що до часу його написання, але своїм змістом він дуже підходить під сей час. На всякий спосіб він надрукований уже в I. вид. „З вершин і низин“ в 1887. р.

А остання: ми не заважаємо ся навіть полягти у завзятій боротьбі, щоб здобути Україні волю і щастє і честь.

Між сї дві строфи вставлені дві інші, що з них перша: царів вважає нашими кривдниками, а друга звиває: занехати роздорів і всїм єднати ся під України прапор.

Значіннє. Сей вірш стає з годом національним гимном галицьких Українців. Головно I. і IV. строфи з'єднали собі велику симпатію. Ту популярність, яку сей вірш, як народній гимн, має на галицькій Україні, він завдячує перш усього сильній, енергічній арії, а ще більше переслїдуванню, якого зазнавав, коли тільки почав проявляти ся, як гимн, переслїдуванню з боку польської суспільности.*)

*) Колись історик українсько-польських відносин і галицько-польської культури не зможе вийти з подиву, як такий невинний, такий найзвичайнїйший вірш міг стільки їди витворити в серцях польського громадянства, а головно польської преси! Для мене ся проява ніраз не зрозуміла! Коли не прийняти, що галицько-польська (демократична) суспільність має до тої міри перевернені мозки, що вірить в те, що наш нарід має бути наймитом Польщі, який і не сьміє піднести протесту: не пора вам служити! — коли, мовлю, годї прийняти таку інтерпретацію сїєї прояви, — треба здогадувати ся, що всї ті, кому пінять ся уста із скажености при звуках сього гимна, є крайні неуки, які не читали, й не знають того, що ділає на них, як червена краска на дечких ззіріз.

У розвитку національних поглядів поета сей вірш не проявляє великої ширини лету. Завзив не служити ворогам України і завзив покласти своє життя щоб здобути рідному краю в олю і щастє і честь — се мотиви, що про них поет співав уже давнійше; з другого боку завзив до національної єдності, зрозумілий для тих часів, сьогодні, коли українство стануло на трівких основах, ще й сьогодні аж завзив до національної єдності проявляєть ся як знак слабосилля українства.*)

В сьому році поет пише ще кілька любовних поезій — із яких дізнаємо ся про його самоту. Його мила „підє убитою дорогою, котрою день в день тисячі ідуть. Вона пониження й неволі путь пройде, як другі, до кінця самого.

А ще більш незрозумілий страх Галицької Рутенії, яка запуджена переслідуваннями із польського боку, при перших звуках гимна співаного молодіжю на національних сьвятах, сама починає псикати, незрозуміла її некультурність, кола вони при співі гимна починає надягати демонстраційно загортки та капелюхи й тікає поквапно із салі. Се дієть ся у ХХ. в. у людей, що горлають „*Za naszą i waszą wolność*“ і „Ще не вмерла Україна“.

*) Для ясности зазначу що, огляд сього вірша я подав, як огляд національного гимна.

А поет? — Про себе він мовить:

„Я буду жити, бо я хочу жити!
Не щадячи ні трудів ані поту,
при ділі, що наш вік бересь вершити,
найду й свою я тихую роботу.
З орлами я не думаю дружити,
та я опрусь гниючому болоту;
щоб через него й другим шлях мостити
на те віддам свій труд, свою охоту!“

Сей вірш характеристичний для поглядів поета на завдання і ціль своєї праці.

В циклеві: **Знайомим і незнайомим** поет присьвячує вірші товаришам своєї не-долі Анні П(авлик) і М. Павлику посередно через Тетяну Ребенщуківу.

В **Сонетах** із цього року висказує спокійним тоном свої думки про „право і силу“, як два тісно сполучені чинники в управі сьогочасним суспільством, про революцію, (серед якої не згине думка, правда і добро, лиш красше, ширше розіветь ся далі), про молодість, яка із запалом до боротьби іде в життє і там наберець ся всяких побоїв, про працю, яку поет ставить найвисшою цілію життє людини. Бо:

Лиш праця ржу зотре, що грудь з'їдає . . .
лиш в праці мужа вироблюєсь сила,
лиш праця сьвіт таким, як є, створила,
лиш в праці варто і для праці жить.

Врешті побіч кількох сатир, у яких ма-лює нужду мужицького життя, — Франко пише сатиричну поему **Ботокуди**.

Поет висьміває часть галицько-руської інтелігенції (духовенство), яка після 1848. р. видвигає, як найбільш життєві свої квестії, два питання: азбучне й обрядове — висьміває з болем душі, як наша інтелігенція підчас весни народів, замість добивати ся кращої долі для свого народа, політичних прав для нього, замість дбати про зміст життя, потопає цілою душею в боротьбі про форму і поза нею не бачить інших вимогів життя.

Драгоманов не радив Франкові друкувати сю поемку, й Франко справді не друкував її якийсь час, а опісля надрукував тільки інтереснійші уривки із неї.

В збірці „З вершин і низин“ надрукував поет із 1880. р. ще один уривок із поеми „Різуни“ (Голод), а сюди можна теж причислити уривок із поеми „Марійка“, що під ним не зазначив автор дати написання. Коли поема „Ботокуди“ стоїть у тісній звязи із давнійшими сатиричними поемами, то уривок із поеми „Різуни“ вводить нас у круг думок автора пізнійшої поеми „Панські жарти“.

VII.

Часопись „Сьвіт“. — Поетична творчість Франка з того часу. — Галицькі образки. — Сумний настрій в поезії Франка підчас побуту на селі.
(1881—1882).

З початком 1881. р. починає Франко видавати вкупі з Іваном Белеєм місячне письмо „Сьвіт“, але небаром уже, не маючи з чого удержати ся у Львові, виїздить у великий піст 1881. р. до Нагуєвич, там перебуває на весну тиф, а після одужання працює коло рілі, ладить статті для „Сьвіта“ й кореспонденції до київської „Зарі“ і викінчує переклад Фавста, який опісля виходить друком за підмогою Драгоманова в р. 1882. В тім самім часі (1882) працює Франко над повістю „Захар Беркут“, яка на конкурсї розписанім „Зорею“ — Партицького одержала премію, а в 1883. р. появилася в „Зорі“ друком.

При кінці 1882. р. „Сьвіт“ упав. Його упадок був дуже болючий, бо коли „Громадський Друг“ упав під ударами урядових переслідувань, то „Сьвіт“ загас серед байдужности публики задля розтічи тих, що повинні бути його співробітниками. Про сю ча-

сопись говорить Франко*), що зміст її був більше соціалістичний, ніж зміст „Громадського Друга“, та тон уміркований і спокійний — і часопись уникала конфіскації. Найголовнішою прикметою „Сьвіта“ було те, що в ньому перший раз на ґрунті прогресивних ідей зустріли ся Галичани, російські Українці і українські емігранти: Драгоманов, Вовк з одного, Кониський, Нечуй-Левіцький, Лиманський, Чайченко й інші з другого боку. Се була перша проба компромісу поступових і радикальних елементів усїєї України.

Але вона не вдала ся і то більше з особистих, чим принципіальних причин. Між тим Франко не міг, як слід, редагувати „Сьвіта“ із села, а Белей, зайнятий працею в „Ділі“, мусів робити редакторську й коректорську роботу при „Сьвітї“ і тому то „Сьвіт“ був редагований не зовсім добре. Не обійшлось без супротивлення з боку реакційної части суспільности. Москвофіли обкидали його болотом у „Московскихъ Вѣдомостяхъ“ і денунціювали його співробітників з російської України у приватних листах; фракція народовців згуртованих при „Ділі“ іронізувала над „землетрясцями“, публика знеохочувала ся неправильним

*) Іван Франко: З останніх десятиліть ХІХ. в. Л. Н. Вістник XV. стр. 18—19.

виходом чисел і мало передплачувала часопись—не витревавши двох літ виданне упало.

Драгоманов, хоч признає, що в „Сьвіті“ писав з Галичан сливе сам Франко, дорікає його дуже в упадку „Сьвіта“, а як головну причину, що виданне не вдержало ся, подає недостачу програми. В грудні 1882 радить, наколиб „Сьвіт“ мав далі виходити, поставити йому програму: I. загально-суспільну і спеціяльно галицько-українську (сьвітова наука, політ. вольн. соціалізм); II. єдність Українців в Австрії й Росії; приязнь до народа польського, румунського, до робочих жидів; хоч самим літературним робом і хоч самою цензурною манерою, а проводити ту програму, щоб хоч виробити в Галичині расу людей, з сьвітлою головою і не опортуністів. Инакше не варто й починати*).

Та з того ніщо не вийшло. Видання „Сьвіта“ не продовжувано, а головний його робітник — Франко, приїхавши зимою з початком 1883. р. у Львів, починає з 1883. р. працювати в „Ділі“ і „Зорі“.

*) Драгоманов : Листи до Ів. Франка I. стр. 16. 17.

Письменська творчість Франка в сих двох роках (1881—1882) стоїть на ширині зазначеній уже в 1880. р. Він друкує у „Сьвітї“ повість: „Борислав сьміє ся“, оповідання: „Добрий заробок“ і цілий цикль віршів, між иншими „Галицькі образки“ і багато дечого, що написав у 1880. р., із инших статей замітні: Еміль Золя, Михайло Салтиков Мисли о еволюції в історії людскости, Огляд укр. літератури за 1880. р., Причинки до оцінення поезій Т. Шевченка, Знадоби до вивчення мови й етнографії укр. народа. Як упорядкувати й провадити наші людові видавництва.

З поезій заступлені в сих роках отсі відділи: Веснянки, Осінні думи, Нічні думи, Знайомим, Сонети, а як нові: Галицькі образки 1881. р., а „Жидівські мельодії“ з 1882. р.

„Сумоглядні ваші (Франкові) співи,
все лиш горе та неволя,
мов нема ніяких цвѣтів
крім бодячя серед поля.
Чорним вкривалом жалоби
ясне небо ви закрили,
в людських серцях горе, злобу
й зопсуге лиш ви відкрили , . .
. . . Брудом буденним сплямили
чисту красоти сьвятиню,

ви в шинок з висот небесних
затягли пісень богиню“.

Отсі слова Франка характеризують, як не мож краще, настрої поезії його з 1881. р. Крізь усі циклі поезій: Веснянки, Осінні й Нічні думи, крізь Сонети та Галицькі образки тягнеть ся одна нитка суму, пригноблення — скрізь пробиваєть ся песимістичний настрої.

От напр. у Веснянках нема того бадьорого підйому духа, який ми бачили у Веснянках минулого року, навпаки — всі вони настроєм підходять під ту одну „дорогою тягнеть ся віз — секвестратор в село за податки“.

І не дивувати ся. Поет перейшов тюрму і її наслідки — дух його прибитий бойкотом інтелігенції своєї суспільности, він мусить покидати Львів і університет, їде на село — недуга: тиф, — побут на селі й обсервація новими очима мужицького гаразду, та переживанне того лиха, із яким він став бороти ся — отсе всьо не могло викликати инший настрої в поезії.

Не так нині, як бувало! Півсмерком
не йдуть селом дівчатонька ходірком,
не виводять співаночок на весь двір
соловієви на вишенці в супір.

Ось з роботи перемучені спішать,
руки й ноги, мов відрубані, болять, —
не до жартів їм сердечним, та пісень,
лищ спочитиб, наробивши ся весь день.

От яку картину родить у душі поета село під весняний час. Або знов у иншій веснянці поет жалуєть ся на весну, що дає на себе довго ждати.

Бач, уже май починаєсь! О, маю,
чом же мерцем ти приходиш на сьвіт?
Пусто і мертво по полі, по гаю,
лиш оловянії хмари вкривають
весь небозвід.
Стогін іде по селищах убогих,
діти гуртами на задавку мруть,
сіна нема й стебельця в оборогах,
гине худібка, по долах розлогих
води ревуть.

Поет радби вмерти, в рідній землиці
спочити від сліз, щоб тільки не чути в серці
пекучого болю й не бачити скрізь людської
муки!

За той час побуту на селі спливають із
пера поета „Галицькі образки“.

В шинку — сидить і пє горівку — колиш-
ній газда, тепер старець. Він став бороти ся з панами
за чужу кривду — а в наслідках: громадська справа
пропала, а він сам до крихти зруйнував ся. Тепер
жінка його мре із голоду на переднівку, діти у най-
мах, а він — „сидить в шинку і пє горівку“.

Великдень. Хлопчина-сирота, що до сьвят
робив у газди, дістає під вечір плату (на сьвята не
просять, скупенько й самому газді) — і валяєть ся
цілий Великдень у шинку (дещо випеш, закусиш, за
те й за нічліг вже платити не мусиш). І так коби до

по-сьвят! Яка страшна іронія! Сьвята — Великдень — скільки радости в кожному серці — а той хлопчина: „Коби до по-сьвят!“

А далі: Максим Цюник, робітник, що девять годин конав у штольні, Михайло, той піяк, що то розпив ся, коли продали його ґрунт за довги, а то й повісив ся з жури, Баба Митриха, що то вмірає в сам час, щоби не дізнати ся про смерть свого сина від кулі в Боснії; той Іванко, що бігав для примх панича по снігу за Галагана, а відтак у труні тихо спить із тим галаганом у ручці, — отсе всьо типи Франкових Галицьких образків.

А в додатку та боротьба між сусідами за переорану межу, боротьба між ріднею за поділ спадщини на самі межі — межі . . . — отсе тло тих Галицьких образків.

Є ще й инший мотив суму та пригноблення в поезії Франка з того часу: Поет мовить в однім вірши: „Я боротись за правду готов, рад за волю пролить свою кров, та з собою самим у війні не простояти довго мені“. Деяке сьвітло на ту душевну боротьбу кине сатира:

„Коли два стільці маєш до вибору:
тут користь власну, тут сьвяту льяольність,
то на обох старай ся разом сісти“,

а ще краще той побут Франка у Нагуєвичих під жандарським дозором, ті ради жандара, щоби Франко вступив до монастиря Василіян, — те все після того, як інтелігентна львівська громада стала бокувати від нього за його працю для України, — те все навіває на нього душевну боротьбу, каламутить рівновагу його духа. Не без того, що Франко проживаючи довший час на селі, на лоні рідні, мусів задавати собі питання: що далі? Головно справа його університетських студій після тюрми двома наворотами. В статі про Остапа Терлецького він пише про наслідки першої тюрми ось як: „Засуд вибив із колії Павлика й мене: ми були студенти філософії, числили на педагогічну карієру, а тепер мусіли попросити ся з нею і добивати ся хліба на разі журналістикою. Я, що правда, не покинув університетських студій, але трактував їх уже не як студії для хліба, а тільки шукав способів поповнити дійсно Прогалини свого знання“.*) Так пише Франко в 1902 р., але не без того, що такі думки і то не як спокійна рефлексія, але як сильна душевна боротьба мучили тогож Франка підчас довшого побуту на селі в 1881. р.

*) Записки Наук. тов. ім. Шевченка I. стр. 42—43.

Ось де причина суму, що наляг на його поетичну творчість того часу. Та поет не піддаєть ся :

Ні, я не кинув каменярський молот,
усе він в моїй хоч слабій долони,
його не вирве насьміх ані колот.
І як невинно він о камінь дзвонить,
каміння грюк в душі міні лунає,
з душіж луна та співом виринає.

Життє на селі не поправляє поетового настрою. Його поезії із 1882. р. далі такі сумні як і сумне його тодішнє життє. — Дарма, що поет співає :

Не забудь, не забудь
юних днів, днів весни.

Ті юні дні несуть поетові : „Ночі безмірнії, ночі безсоннії“, коли то „мозок“ наляжуть думки невгомоннії, в серці грижа, мов павук той, полоннії сіти снує“. Той гіркий настрої доходить до найвисшої точки в грудні 1882. р., коли то поет виспівав : „**Пісню геніїв ночи**“. Ся пісня дуже незвичайна в поетичній творчости Франка, в творчости того поста-співця життя-боротьби. І тільки на тлі тодішніх життєвих обставин поета і на тлі усієї його творчости того часу вона стає зрозуміла. Ся пісня — се розпучливий крик душі. Се мо-

мент у житті людини, коли dokonче мусить прийти якась зміна. Так далі жити годі.

Пісня геніїв ночі. Генії ночі кличуть на своє лоно всіх — так тих, що обезсилені життєвою боротьбою, як і тих, що розпустили свої крила до першого розмаху, тих, що літа склонили їх скрань, як і тих, що в їхньому серці рай весни.

Вони, ті генії ночі протиставлять земському життю, земським боям, ненависти й любові — свій супокій, свою тишу без снів і без оков, без болю і без втіх. На їхньому лоні забуттє і спокій.

Вертаючи до них вандрівник складає своє тіло на лоно природи, вертає туди звідкіль прийшов.

А дух? Сеж іскорка лишень,
се огник, нервів рух!

Розпадєсь мозок, то й огонь
погасне, згине дух.

Воскресних не лякайсь казок,
хай для дітий вони!

Останній біль — побідний крок!
Засни! Засни! Засни!

Се момент у житті поета, який згодом, по роках встромяє героєві „Зівялого листя“ дуло студене в руки. Та сильний дух поета отрясаєть ся із хвилевого упадку. Франко небаром після написання сього вірша вириваєть ся із пут сієї духової інертії, їде з села у Львів і тут зачинає ряд років серед горячкової журналістичної роботи.

VIII.

Співробітництво Франка в „Ділі“. — Заходи коло видавання часописі „Поступ“. — Франко вступає до редакції „Зорі“. — Безпощадна критика Драгоманова. — Занепад поетичної творчости в тих роках.

(1883—1886).

Зимою, з початком 1883. р. приїздить Франко до Львова, саме перед смертю Володимира Барвінського і після його смерти, працює якийсь час при „Ділі“. Але вже на весні (в цвітні) тогож року їде до Вікна до Володислава Федоровича і збирає там матеріяли до біографії Федоровичевого батька, бувшого посла (в 1848. р.) до Відня і автора невиданого філософічного твору. Там побув Франко кілька місяців, зібрав дещо матеріялів із архіва і їде опісля до Нагуєвич, та студіює праці до політичної й економічної історії Галичини в рр. 1810—1848. Коли в осені вернув до Львова, його запросили до редакції „Діла“ з платнею 45 злр. в місяць і до редакції „Зорі“. Те приступлення Франка до редакції обох сих органів пояснюєть ся, крім потреби працювати в часописах ще й останнім настроєм Франка на селі.

Кінець 1883. р. замітний скріпленням переписки Франка з Драгомановом, якої осередком стає „Етнографічний кружок“ і програма праць того кружка. В тім часі Франко редагує збірне видання творів Вол. Навроцького, до якого за ініціативою Франка пише передмову Остап Терлецький, передмову замітну тим, що вона стає основою дальшої творчости Терлецького.

При кінці 1884. р. Партицький обіцяв передати Франкові на власність „Зорю“. Франко просить о співучасть в редагуванні „Зорі“ Драгоманова й Терлецького, їде до Федоровича, щоби ще раз переглянути його збірники кореспонденцій з часу 1848—1870. р. Із великим матеріялом вертає до Львова, але тут застає несподівану й немилу зміну. Партицький за намовою Вахнянина передає „Зорю“ товариству ім. Шевченка. Небаром після того Франко виступив з редакції „Діла“.

Коли говорити про 1884. р. у житті Франка, треба зазначити великий вплив на нього Драгоманова. Із листів останнього, головно з листу датованого 26. сент. 1884. ми бачимо, скільки то праці й енергії вкладав Драгоманов, щоби саме з Франка викувати тверду, як криця, постать в нашому житті, відпорну на тодішню галицько-рутенську безхарактерність, головно в зносинах (грошевих)

із російськими Українцями. В сім листі пише Драгоманов справдішнє посланіє Франкові, коли він задумав видавати свій журнал (на місце „Сьвіта“), при (грошевій) підмозі Киян. Для характеристики відносин Драгоманова до Франка я наведу кінець цитованого листа. „На сім кінчу. Простіть, коли чим небудь вразив Вас в цьому листу і повірте, що моїм пером водило не яке небудь особисте вражіня, а любов до справи та не менше й до Вашої особи. „Кому багато дано, з того й потребуєть ся багато“. Жаль би був несказаний, як би Ви залишили себе в українофілському болоті, а не зробили з себе Е в р о п е й ц я“.

Колиж Драгоманов дізнав ся, що Франко має перейняти на власність „Зорю“ — хоч як погано настроєний до „Зорі“ обіцює Франкові своє співробітництво й вичислює навіть праці, які мають друкувати ся під спільною написю : „Порівняні досліди про українську народну словесність“. Крім того бере на себе всю редакційну роботу по фолькльору, не менше обговорює всю програму видавництва. Але небаром, після невдачі із „Зорею“, він пише Франкові цілком холодно-кровно : „Звістка Ваша про кгдез, котрий вкусив народовців і Партицького мало мене здивувала, — далеко менше, ніж попереду звістка про те, що Вам

„Зоря“ вручаєть ся“. А далі докоряє за сей поступок не так самих народовців, як радше Франка, що сам себе не цінує, то й не диво, що люди його не цінують. Знають, що він в усякому разі до них прийде*). „Тепер по моїй думці Вам й К-о, — пише Драгоманов — застаєть ся: або піддатись народовцям і вкупі з ними випустити з рук новий рух в Галичині, або виступити хоч з маленьким ділом, (чи газетою, чи серією книг, чи відчитів) маленькою купкою, та твердо й солідарно**).

Франко, як я сказав вже, виступив зараз після того інцидента з редакції „Діла“ — і уриває на довший час своє співробітництво в „Зорі“ (до 18 ч. з 1885. р.)

Не менше щиро бере він собі до серця другу раду Драгоманова: заложити свій орган. Він їде весною 1883 р. до Київа, стараючись склонити тамошніх людей, щоби помогли заснувати нову літературну часопись. Головна користь з тої подорожі була та, що Франко пізнав людей; що до часописі, то не багато вийшло добра. Кияни згодились дати ледви

*) Передача „Зорі“ Товариству Шевченка, замість Франку, стала ся наслідком еліміновання загалу „молодих“ — старшими, за участь сих перших у світському похороні Нарольського. (Літ. Н. Вістник XV. стр. 52.)

**) Драгоманов: Листи до Франка I. стр. 73.

500 руб. на перший рік, тай то по частям. І справді прислано було Франкові 300 руб., але до видання часописі на разі не прийшло.

Сам плян видавання часописі Франком самостійно й незалежно від галицьких „народовців“ з другого боку при співучасті (моральній) та матеріяльній піддержці Киян, владував дуже Драгоманова. Він пише перед виїздом Франка до Київа лист, уякім дає йому ради, що розказати в Київі. Він радить перш усього „напирати на дві точки: 1) на те що самі мужики (галицькі) бажають чогось живійшого й радикальнішого, ніж дають їм народовці, 2) що клерикально-уніятська політика народовців окрім того, що безплодна в Галичині, не східна з всеукраїнською ідеєю, бо окрім того, що віддаля Галичан не-уніятів, вже зовсім не інтересна й навіть антипатична Русинам православним в Буковині й Росії*).

Як бачимо у Драгоманова є широкий плян видавати всеукраїнську поступову часопись із спеціальним узглядненнем мужицтва. Ідея сеї часописі захоплює Драгоманова незвичайно щиро. Він переводить на тему програми, редакційного комітету, пляну праць — щирокі дискусії із земляками в Женеві, а після того викладає цілий плян Франкові в листах.

*) Драгоманов: Листи до Ів. Франка 1. стр. 75.

За гумана Франком часопись мала називати ся „Братство“*), або „Поступ“**), або „Прапор“***). Та Франко не був спосібний ще під ту пору увійти в круг думок Драгоманова. Він уриває на якийсь час переписку з Драгомановом, переводить пертрактації з „народовцями“ в тім напрямі, щоби вступити до редакції „Зорі“. Отся його перішучість стрінула ся із новими докорами Драгоманова, сильнішими за всі дотеперішні. Драгоманов не багато робив собі вадії на поліпшення „Зорі“ з хвилею вступлення в склад її редакції Франка тому, що Франко мав піддати ся патріотичній цензурі народовців. Всеж таки з часом мирить ся із сим кроком Франка і обіщює навіть своє співробітництво в „Зорі“ (під певними умовами морального характеру).

Про сі листи Драгоманова з того часу нише опісля в 1906. р. Франко в передмові до видання їх отсе: „Мені видаєть ся, що Драгоманов певне сам того не знаючи і не відчуваючи, робив собі з мене жорстоку гру; мучив, відпихав і знов притягав мене, зовсім безцільно, бож, ані для загальної справи, ані для мене самого, се не принесло ніякої ко-

*) Драгоманов: Листи до Ів. Франка I. стр. 80.

***) Тамже стр. 83.

***) Франко: Остап Терлецький (Записки I. стр. 51)

ристи**). Коли біограф Франка мусить дуже основно призадумати ся, чи вірно означив Франко вагу впливу тих листів на себе й загальну справу (здасть ся далеко не вірно! Франко на іншому місці і в іншому часі пише: Листи Драгоманова пекли і боліли, часто трафляли невинуватих, бували несправедливі, але **завсїгди** змушували до думаня, до входження в глуб справи, до обрахунку з власним сумнієм**) А в другім томі Листів Драгоманова висказує Франко з переднього слові щирій жаль ще до деяких уступів своєї передмови до I. тому листів Драгоманова***), — то перша часть: справа тої жорстокої гри, того притягання й відпихання остає все таки очевидна!

Франко заангажував ся видаваннем власної часописі не тільки супроти Киян і Драгоманова, але й супроти Остапа Терлецького, який викінчував для сієї часописі свою, замовлену Франком, роботу. Невдачі із часописю відбили ся погано на його настроєві. Щоби краще зрозуміти тодішній настрій Франка, я наведу йогож власну характеристику тих

*) Драгоманов: Листи до Франка I. передне слово Франка стр. 9.

**) Іван Франко: З останніх десятиліть XIX. в. Лїт. II. Вісник 1901. Том XV. стр. 15.

***) Драгоманов: Листи до Ів. Франка II. стр. III.

хвиль його життя, написану далеко пізнійше в статті про Остапа Терлецького : „Тимчасом мій плян видання „Прапора“ розбив ся. За намовою декого з львівських товаришів, особливо В. Коцовського, я зважив ся зробити ще одну пробу з народовцями і вступив до редакції „Зорі“ в осени 1885. р., не покидаючи зрештою думки розпочати й власне видавництво. В 1886. р. я навіть опублікував проєкт місячника „Поступ“, до якого конче намовляв мене Драгоманов. Та й сим разом я не зважив ся розпочати виданнє. Я чув себе за надто самотнім, не міг мати надії хоч би на одного співробітника, шоготов би справді запрягтись до праці потрібної при видавництві, яке зрештою на певно мусіло числити на грошевий дефіцит. При тім же й мої власні заробітки були мізерні; за редакторство „Зорі“ мені плачено 25 гульд. місячно, тай то по однім році мене відправлено навіть без відповідження“*).

Співучасть Франка у редагованні „Зорі“, спричинила йому чимало клопоту й душевного розстрою під впливом Драгоманова. Положеннє його було незавидне: з одної сторони патріотична цензура народовців, з другої докори Драгоманова в ретроградстві і сли-

*) Записки наук. тов. ім. Шевченка, L. стр. 56.

ве чи не повне зірвання зносин на якийсь час. Проти закидів Драгоманова Франко зразу оправдуєть ся в листах, а далі й собі починає ставити справу на вістрі меча, але з другого боку стараєть ся дати вираз своїм власним думкам і поглядам в кореспонденціях до „Kraj-у“ (нецензурованих народовцями). Сі кореспонденції мали бути родом самооборони супроти знасилування Франка народовецькими менерами в його роботі в народовецьких органах. Та сі кореспонденції, замість поправити справу, спричинили не одну гірку годину Франкові. Вони, звісно, не могли подобати ся Франковим шефам „Зорі“, але й не вдоволили, що більше, навіть обурили Драгоманова. Як дивили ся на роботу Франка народовці, можна по части зміркувати із висказу проф. Омеляна Огоновського, який, що правда, дуже обережно, осуджує роботу Франка словами: „значить Франко був головним робітником в редакції „Зорі“ і між тим виступав проти народовців в польських часописах (Prawda і Kraj) друкованих у Варшаві і Петербурзі“*).

Гірше осудив Франка Драгоманов. Він оголосив у „Kurjer-i Lwowsk-ім“ з нагоди 25

*) Ом. Огоновський: Історія літератури рускої Т. III. 2.

роковин смерти Шевченка протест проти тодішньої реакційної політики народоуців, прихильників Шевченка на словах, а противників його ідей на ділі. Франко полемізує із Драгомановом так що до форми як і що до наслідків протесту, але небавом сам пише в духові сього протеста кореспонденцію до „Краї-у“. Листова полеміка з Драгомановом і кореспонденція в „Краї-у“ — се вислів роздору в душі Франка. Як жеж оцінив сей його крок Драгоманов? — „Прочитав отсе ваш лист в 5 №. „Країу“. Господь з Вами, гнівайтесь, а я скажу свою думку в останній раз. В „Країу“ Ви кажете власне теж саме, що й я в своїому листу, за котрий ви мені докоряли, тільки я вказую й вихід*), а Ви зостаєтесь при демонстрації цілком негативній. Не розумію я Вас. Колиб Ви, після всього прошлого, просто пристали до песиголовців (так називає Драгоманов народоуців — А. К.), то се-б був тільки звичайний в Галичині (хоч і дуже вже гіркий на Вас) примір ренегатства (див. Головацький, Климкович, Стебельський і т. д. і т. д.) А тепер виходить щось вже зовсім дивне: сидить чоловік в песиголов-

*) При нагоді 25 ліття смерти Шевченка устроїти маніфестацію, що далаб почин до заложення всеукраїнської поступої партії на основах науково випробованих ідей сучасної європейської цивілізації. А. К.

ським болоті, гавкає з тубольцями, сердить ся на колишнього союзника, чому він протестує, а туг же рядом з Петербурга язик показує песиголовцям. І Ви думаете, що навіть самі песиголовці Вас на шеляг поважати будуть?... Це гірше, ніж ренегатство... це якийсь моральний маразм, дивний в такі молоді літа. Я такого навіть у Русинів ще не бачив... Знаєте коли вже в Вас нема зовсім нюху на політично-моральну практику, то киньте її зовсім, пишіть собі повісти (Драгоманов дуже високо цїнив Франка, як белетриста А. К.) печатайте їх, де вгодно, — та й годі. По крайній мірі ні себе внижати, ні других деморалізувати тим не будете“*).

Після сього листу висіло в воздуху зірваннє зносин між Франком і Драгомановом. Коли до сього не прийшло, то, здаєть ся, більше треба завдячити рівновазі духа Драгоманова, який просто на силу піддержував дальші взаємини. Вони поправляють ся троха після другої подорожі Франка до Київа (в маю 1886. р. їде Франко вдруге до Київа і там женить ся). Але відносини між Франком і провідниками народовців погіршують ся і доходять в осени 1886. р. до повного розриву. За по-

*) Драгоманов: Листи до Ів.а Франка I, стр. 202—203.

міщенне в „Зорі“ деяких річий (вірша Руданського і рецензії Вільхівського) котрі цензорам „Зорі“ видали ся неморальні, хоч річи ті повинні були перейти цензуру редактора Борковського, і хоч Франко редактору передав був рукописі перед друком, Франка відставили від „Зорі“, навіть без виповідження.

Він, що правда, хотів тепер ще раз пробувати видавати власний орган, надрукував навіть, як сказано, програму, але після конфіскати програми залишив уже дальшу думку про „Поступ“, а близші мотиви сього кроку вияснює в цитованім уривку із статті про Остапа Терлецького.

В рр. 1883 і 1884 працює Франко головно в „Ділі“ і „Зорі“, а крім того в „Зеркалі“, „Новім Зеркалі“ і „Правді“, а з польських у „Prac-і“ і Варшавській „Prawd-і“. В рр. 1885 і 1886. його праця з'осереджуєть ся коло „Зорі“, а крім того він працює в польських часописах: Kraj, Prawda, Głos warsz. Przegląd społeczny, Kurjer lw. і Strażnica polska.

Із усієї письменської творчости за сих 4 роки найслабше заступлена поезія. Так і відчуваєть ся те, що журналістична робота забирає Франкові всі сили. Із статей по часописах в перших двох роках переважають по-

літичні, в останніх: в українській мові літературні, а політичні в польській. Із оповідань друкує Франко в тім часі: Грицева шкільна наука, Ліси і пасовиска, Мавка, Сам собі винен, *Schönschreiben*, Малий Мирон, Оловець, (*Historja mojej sieczkarni, Dobry zagobek, Dwaj przyjaciele*) і и. — оповідання з того самого циклу, що з них кілька надрукував уже й давнійше, і що опісля стають основою слави Франка, як новеліста (збірка: „В поті чола“).

Пісня і праця — великі дві силі!
Ім я до скону бажаю служити;
череп розбитий — як ляжу в могилі,
ними лиш зможу й для правнуків жить —

отсе основний мотив поезії Франка того часу, (з р. 1883) мотив зрештою не новий у нього й не останній раз виспіваний. Та коли я підношу його, то головно з огляду на ноту не що давньої резігнації: „Засни, засни, засни“.— Поет, як протиставленне до того хвилевого занепаду, дає повну життя веснянку на мотив: *Vivere memento!* Відродженне весняної природи накликає на душу поета жадобу життя, втіх, щастя. Таке вражінне віднесе читач після перечитання веснянки. Але дата (14 окт

1883) вказує на штучний патос. Осінь і веснянка! Поетові дуже гірко жити. Він так хотів би до чогось причепити ся, та годі. У його уяві родять ся картини нового життя на весні — він і оспівує їх... Але по при той нещирий звук, маємо сердечний оклик, в який можемо вірити із усією невністю :

Люди, люди! я ваш брат,
я для вас рад жити,
серця свого кровю рад
ваше горе змити.
А що кров не зможе змить,
спалимо огнем то!
Лиш боротись, значить жить...
Vivere memento!

Яка далека ся веснянка основним своїм мотивом від пустого цвєрінкання поетів під весну, яка знов далека від одушевлень чарами весняної природи, від оспівування природи! „Лиш боротись, значить жить! Головно під такий час, як сьогодні; в час війни і бою, коли нам хочуть закласти на руки кайдани (вірш: Супокій). Хто в такий час зове до спокою, той є зрадник, або трус. (Пороках сей мотив як критерій при оцінці Гушалевичевої творчости спеціальнож поезії: „Мир вам братя“.)

А в иншій поезії тогож року Франко ось яке бачить завданне свого життя :

...Ти слуга нещасних!

Працой для них словами і руками
без бажань власних без вдо-
[волень власних.

Контраст поміж ситими, безжурними, щасливими, а нещасними, прибитими і поневоленими має свій гарний вираз у поезії „Беркут“. Поет ненавидить того Беркута, того орла, що пливе без маху крил в блакиті, ненавидить за те, що він ховає в груди серце люте, що кров ллє, на низьких і слабих з погордою глядить, хоч сам живе із них. І поет направив свій кріс до нього — а враз із поетом стрільців сто сот. — А як той Беркут спіткає смерть під хмарами, так

...все, що звесь беркут, полоше кровю рот
вивиснусь над мир, тривогу й пострах сіє,
те кулі не уйде, як слухний час наспіє,
а труп бездушний ми без жалю, без промови
ногою копнемо й підемо дальш на лови.

Є врешті в сьому році вірш присвячений „Молодому другови“ у яким Франко, як не мож краще, оцінює діяльність і значінне поета: „Ой не думай, голубе, ту думу, бо та дума зрадливая дуже!“

З разу сяє, мов сонце весною,
наливає сьвіт увесь красою,
і чарує твоє серце й очи
наче любка у весільнім строю,
наче зірка моргає з ч.ионад

наче пчілка мід з квіток громадить :
та як того меду покоштуєш,
жар незнаний в серденьку почуєш,
і тоді вона тебе ізрадить !

Сонця блиски на дрібки розщипле,
Зорі в бездну темную розсипле.
в цвітів барві вкаже страсть кипучу,
в птахів піснях вкаже зойк розпуки,
у погоді вкаже скриту тучу,
у розкоші вкаже скриті муки,
в кожній перлі на красавиць шії
вкаже зсілі, нещасливих сльози,
і твої всі втіхи молодії
мов мороз нещадний поморозить.

Ох і зблідне щічка та румяна,
а чоло, що добра доля з рана
цілувала, стратить блиск слоновий
і пооресь зморщинами живо,
а твій зір свобідний, лазуровий
потемніє — самому на диво.
Бо важкий, колючий шлях розуму,
кожний крок щемить у серці. друже !
Ей не думай голубе ту думу,
бо та дума зрадлива дуже !

Я навів сей вірш майже цілий, бо він далеко вибиваєть ся понад тодішню Франкову творчість. Ніжний, сердечний, повен теплого чуття, вірш сей — перла в тодішній творчости Франка, — він не так рада другові, як радше погляд поета на власне життє й власну духову творчість, погляд спокійний на шлях позад себе і на той довгий, той безкрайї

шлях, що простелив ся перед ним, на шлях життя, по якому йому прийдець ся перейти довгу, важку мандрівку. Сей вірш у ширшому значінні є поетичне зображенне поета в загалі, зображенне постаті поета, яке дає молодому поетові — товариш-поет! „Ой, не думай, голубе, ту думу, бо та дума зрадливая дуже!“

Із рр. 1884-1886 маємо в збірці: „З вершин і низин“ тільки 4 вірші. Чотири вірші в поета дуже плідного — се знак, що його дух далекий був від усього того, що служило мотивами поезії у давнійших роках. Франко, що досі стояв у боротьбі із своєю суспільністю задля безхарактерного її рутенства, пішов тепер на згоду із нею. Ся згода не скріпила поетових крил до лету — вишло навпаки. Поет понизив свій лет. Франко пише політичні, й літературні статті, пише кореспонденції, редагує, в спілці з противниками собі по душі людьми, часописі... Поет-Франко замовк до хвилі розриву Франка-людини із компромісом з безхарактерністю галицького рутенства. Читаючи переписку Франка із Драгомановом з тих років, думаєш: Який жеж тон буде тепер в поезії Франка? — І ні раз не здивуєш ся, коли з поезій не найдеш

у збірці за той час ніщо. Грудь дихас якось свобідніше. Поет жде на визвілле свого духа.

Се не фрази, що я тут мовлю, се висновки з дотеперішньої Франкової творчости, висновки з творчости поета-революціонера, поета-протестанта, який, опинивши ся в спілці з тими, що проти них досі протестував тон його поезії, — замовкає.

Але з другої сторони є се хвиля, коли дух поета зрівноважуєть ся, щоби заясніти перед суспільністю поемою : „Панські жарти“.

ІХ.

Франко працює в редакції „Kurjer-a Lwowsk-ого“.—Книжкові видавництва Франка. — Співробітництво у „Правді“. — Арештованне Франка в третє. — „Панські жарти“. — „Смерть Каїна“. — „Жидівські мелодії“. — „Тюремні сонети“.

(1887—1889).

Після того, як Франко мусів покинути працю в „Зорі“, він на якийсь час уриває цілком зносини із українськими видавництвами. З днем 1. липня 1887. він стає членом редак

ції Kurjer-a Lwowsk-ого, де працює дев'ять років до 1896 р.

Зачинаєть ся для Франка, а також для його товаришів період життя серед цілком нових обставин.

„З хвилею, — пише він у статті: З останніх десятиліть ХІХ в.*) — коли молодші елементи порвали всякі товариські зносини зі старшими і перенесли свою діяльність до польських часописий, не перестаючи там працювати для своїх поглядів, ся зміна терену висуває на перший плян нову думку: можливість компромісу і спільної праці радикальних і поступових елементів руських і польських для осягнення спільної ціли — поборення шляхотського та реакційного верховодства в краю. В двох напрямках іде праця тих Русинів серед Поляків: Вони підготовлюють серед львівських робітників інтелігентів матеріял, із якого швидко потім виросла з'організована Дашинським соціяльна демократія, а з другого боку посилають декого з народолюбних Поляків до праці серед польського селянства і допомагають до здвигнення польської людової партії, надіючи ся в одній і другій із тих організацій знайти підпору для свободолюбних змагань руської

*) Літ. наук. Вістник т. XV, стр. 53.

молодшої генерації. Треба було цілих десяти-тьох літ часу, — додає Франко із гірким почуттям розчарування, — треба було, щоб обі-ті організації зросли в силу і вплив, щоб переконати тих руських ідеалістів, що їм від-си для руської справи нема що ждати помочи і що тільки, сіючи на власній ниві, можна до-робити ся власного хліба“.

Та поки що із переходом Франка в склад редакції „Kurjer-a Lwowsk-ого“ зачинає ся для нього час публіцистичної роботи по чу-жих журналах і часописах. На протяг десяти років стає Франко трубуном українських справ в польській журналістиці: при тім не щадить ніщо й нікого, усякий прояв безхарактер-ности в нашому політичному і громадянсько-му житті, усякий крок політичної коротко-зорости провідників нашого громадянства піддає він безпощадній критиці. З другої сто-рони сам він і його статті стоять під безу-станною, так сказатиб, контролею Драгома-нова, що не залишив ні одної нагоди, щоби не справити, чи то в приватних листах, чи в листах до редакцій, ошибки чи неточно-сти в писаннях своїх галицьких другів (Фран-ка і Павлика).

З хвилиною, як Франко рве всі нитки сво-єї залежности від галицько-української гро-мади, його постать починає вибивати ся з ве-

ликою силою на тлі нашого життя. Значінне Франка, як критика галицько-українського руху, можна виказати після точного огляду тодішніх статей Франка. Але й без того з листів Драгоманова слідно дуже велику різницю в поглядах сього останнього на Франкову діяльність політичну, й її оцінці до 1886 р. і після 1886. Відносини між ними не тільки поправили ся, але переходять помалу в дружні. Драгоманов бере участь у всіх виданнях Франка: в одних радою, в одних своїми працями. А видає Франко в р. 1887. „Наукову бібліотеку“, в 1888. „Товариша“, в 1889. „Літературно-наукову бібліотеку“. (Між иншим повертає на сі видання гроші одержані від Киян на „Поступ“). Із творів Драгоманова надрукував Франко в „Літературно-науковій бібліотеці“ „Австро-руські спомини“ (5 частий в р. 1888-1890).

В 1888 р. відновлюють Кияни „Правду“, до якої Драгоманов пише програмову статтю і в якій Франко має брати визначну участь. Але справа розбила ся зараз після перших чисел і переконала так Драгоманова, як і Франка й тов., що видаванне часописі вкупі з галицькими народовцями, та російськими Українцями, (коли між ними був Кониський,) — неможливе*). Колиж і „Батьківщина“, що на

*) Докладно про сей інцидент із „Правдою“ і гро

неї багато числили в Галичині, перейшла у непевні руки, Франкові й його гуртові не остало ніщо, як оснувати свою часопись. При підмозі сторонній основуєть ся в 1890. р. перша радикальна часопись : „Народ“, а головними її редакторами стають Франко і Павлик.

Рік 1889. замітний ще в житті Франка сим, що в літі того року арештовано його враз із кількома російськими Українцями. Його держали у слідчій вязниці 10 тижнів, але за що ?, яку йому закидали провину він не міг дізнати ся ніколи.

У статті „Із останніх десятиліть ХІХ в.“ ставить Франко своє арештованне в тісну сполуку із змаганням тодішнього польського уряду здавити зносини російських Українців із галицькими, арештуючи вкупі одних і других. І справді зносини уривають ся на якийсь час по причині страху російських Українців перед австрійською тюрмою, коли в них і своєї було доволі. Перепинено таким способом ширенне національної свідомости серед української молодіжи через поїздки тоїж молодіжи в часі ферій у Галичину.*)

польонофілські заходи Кониського пише Франко в своїй статті: Із останніх десятиліть ХІХ. в. — Літ. Наук. Вістник XV. стр. 61—64.

*) Літ. Наук. Вістник XV. стр. 63, 64.

У тюрмі написав Франко ряд поем основаних на оповіданнях арештантів (Жидівські мельодії) і цикль „Тюремних сонетів“. В 1889 р. видає Франко свою легенду „Смерть Каїна“. З подробиць про приватне життя Франка в цих роках дізнаємося із листів Драгоманова про дві намірені подорожі: до Америки і до Відня для дальших студій. І коли сю останню пересунув Франко на разі на пізнійший час, то про намірену подорож до Америки не маємо ближших відомостей. Сей плян Франка освітлять Франкові листи до Драгоманова, як і взагалі вони кинуть багато світла на постать Франка. Як бажалося б їх читати в книжковому виданні

Франко працює в рр. 1887-1889 в українських часописах: Правді і Батьківщині, а з польських в отсих: Kurjer Lwowski, Ruch, Głos, Przegląd społeczny, Kraj, Prawda (варш.), Kwartalnik-historyczny, Przyjaciół ludu.

Від його статей різного рода: політичних, наукових і літературних аж кишить у цих роках. Із прози наведу: Візія, Яць Зеленуга, Герой поневолі (по польськи), Гава, крім того багато оповідань давнійших і новіших у польській мові.

З поезій видає в 1887. р. збірку „З вершин і низин“ де друкує обговорені досі поезії, а крім того поему „Панські жарти“ написану в січні і лютім 1887. р. Роки 1887—1889 і дальші можна назвати роками присьвяченими журналістичній роботі, (ремісницькій), далекій від правдивої поезії. Поему „Панські жарти“ написав Франко, заки ще вступив до редакції „Kurjer-a Lwow-sk-ого“, а циклі: „Жидівські мельодії“ (з дебільшого) „Тюремні сонети“ всі — в тюрмі. Від 1883. р. є отсе ціле безпереривне десятилітте слабої поетичної творчости, в якому проявляють ся цілі роки, коли Франко не напише ані одного вірша. На час того десятиліття припадають, що правда, завязки найгарнійшої лірики Франка: перший жмуток „Зівялого листа“. На разі, не маючи дати написання його, не можна робити з того великих висновків. Франко написав деякі вірші із першого жмутка давнійше, деякі знов у Відні (під останнім віршем є дата Відень 6 ноябр. 1892), тож висказані повище слова про занепад поетичної творчости серед журналістичної роботи є вчасти оправдані.

Та коли на разі вмовкає поет — вибиваєть ся на перший плян Франко суспільний діяч.

Історик культури українського народу найде у праці його із сих років невичерпаний матеріал!

Панські жарти — поема на тлі переломової хвилі життя галицько-українського народу в 1848. р., в році знесення панщини.

З м і с т. Ярмо панщини все гірке, найбільше стало дошкулювати на прикінці свого пановання, коли на села почали діставати ся непевні звістки про недалеку волю. Але чим більш пани знущають ся над селянами, тим енергічніше сї останні працюють, тим завзятійше мовчать і зносять усї знущання, і тільки то до школи горнуть ся, то перестають пити горівку. Такий момент із історії одного села (близь Самбора) змалював Франко.

Пан Мигуцький дізнав ся, що пін заводить школу, що відбирає від людей присягу на тверезість, хоче заборонити попові дальшу акцію в сьому напрямі, але, стрівши ся із опором, їде до Львова з жалобою. Попові стає помічний комісар-Німець. Коли пан вертає із Львова і дізнаєть ся, що в день Нового Року майже все село має присягати від горівки, замикає на той день церков, а людей, і попа вкупі з ними, каже гонити на панщину рубити лїс. Знущання посїпак над попом доводять громаду до бунту, але втихомирює його пан, що признає цілу справу із рубаннем лїса в сьвято своїм жартом. Дарма, що від сього жарту старенький пін помер.

Се був один з останніх панщизняних панських жартів, бо ось на весну приїздить у село комісар і оповіщує селянам патент про знесенне панщини. Громада

не вірить. Просить комісаря, аби перечитав їй сей патент перед паном. Комісар їде у двір і читає там ще раз патент про волю мужиків, але лютий пан кидає його за се до псарні (ще один жарт), щоб там його собакам перечитав патент. Від собак ратує комісаря розлючений народ, а коли опісля хоче зробити за се із паном лад, тільки просьбам комісаря завдячує пан своє життє. Та комісар свого не дарував. По пана приїздить він на сам Великдень із жовнярами і веде його скованого попри церкву, попри товпу громадян, та ще й насміхаєть ся над ним. Мигуцького запирає комісар у тюрму, коли тимчасом дома панї жде нападу селян на свій двір.

Та селяни, що обробили з весною на волі свої поля, згадали і про паню, помогли й їй обробити землю, їдуть навіть із нею просити комісаря, щоби увільнив пана. Воно й сталось так (комісар велів тільки перед тим вліпити ще панові 25 буків за напад на себе на тюремному подвірі), та пан уже не міг жити в своїому селі. І він і його жінка виїздять із краю, село пускають Мошкові спершу в аренду, а потім і продають на власність.

Основа. Сю поему можна признати історичним оповіданнем. Вся її вага лежить у символічному відтворенні елементів, що живуть і ділають у галицько-українському селу під хвилию знесення панщини, у відтворенні настрою села: громади й попа з одного боку, а з другого пана й арендаря; врешті у відносинах одних до одних, а австрійського уряду (в особі комісаря) до селян і до панів.

Коли приглянемо ся ближше до постатий,

що тут ділають, побачимо їх не як Мигуцького, не як громадян його села, не як дотичного попа, комісаря, арендаря, але як історичні типи панщизняні, розвиті на організмі нашого народу. Читаючи сю поему не можеш відорвати уяви від тої грізної історичної картини, яку розмалював перед нами на основі процесових актів польський історик у книжці: „Prawem i lewem“ (obyczaje na Czerwonej Rusi). Основуючи ся на сій історичній книзі, можна відперти й найсильніші закиди неправдоподібности. Чого-б то не можна оправдати на основі тої книги — не то такі „невинні жарти“ пана Мигуцького з мужиками, з попом та комісарем!

Признаючи поему „Панські жарти“ історичною поемою, приглянемо ся до її типів.

Характеристика типів поеми. Перш усього м у ж и к и. Маса, яка поневолі двигает панщизняне ярмо і сьвітла поза ним не бачить. Самі темні — не вірять, аби можна їм було навіть думати про школу для своїх дітей, — вічно п'яні, не можуть уявити собі, що вільно їм не пити тої горівки, що її гонить пан для них. Не вірять попові й комісареві, що можна їм будувати школу, бо за се дістають ся їм від пана буки, не вірять ні комісареві, ні попові, що можна їм не пити горівки, бо за охоту присягати від неї, пан замикає цер-

кву й гонить усе село з попом на панщину в рокове сьвято. Чиж дивувати ся їм, що не вірять опісля й комісареві, коли він оповіщує їм волю? Заплата комісареві за перечитанне патенту — найліпше сьвідоцтво причині їхньої недовірчivosti. Ся зневіра в себе, в своє право, й пораду та щирі слова найблищих собі — се типовий рис характеру нашого народа, се вислід вікових знущань панів над мужиками, се вислід безсоромного топтання тимиж панами законів, се вислід неспроможности найти захист перед знущаннями пана.

А побіч сього одного рису характеру мужицької маси, наводить Франко багато інших, не менше типових. Той взрив чуття — те обуренне маси на вид знущання посіпак над попом, а пана над комісарем — і не так той взрив чуття, як те його присмиренне там у лісі, на вид пана, тут на обійсті пана під впливом слів комісаря.

Та терпеливість, мовчаливість і смирне виконуванне своїх обовязків без огляду на звірські знущання — з одинокою надією на кращу долю колись як не тепер.

Або той, просто виідеалізований, рис мягкого мужицького серця, що, саме в щастю, прощає всі провини ворогам, подає їм помічну, дружню руку тоді, коли вони надіють ся смертного удару від нього.

Отсе тип української мужицької маси.

Близько до неї, бо й морально і матеріально мало що вищий понад неї, стоїть старенький піп:

іще з тих давних, мало вчених
у Луцьку, чи в Холмі сьвячених,
що то жили й робили враз
із мужиком, що споглядали
на панський двір трівожно, з дали,
а до покоїв не були
допущені. Лиш тільки всього
було їм з попуваня того,
що на ту панщину не йшли.

Отсей піп — се справді історичний тип старого попа на Україні, — старий, скажім навіть: дуже старий тип попа, що душею й тілом мужик, противний панові і сам далекий від симпатій із паном-дідичем. Поет вложив отьому попові на плечі два важкі обовязки: вчити дїтвору письма і відводити селян від горівки. Одно й друге історичні риси діяльності нашого духовенства минулого віка, особливо сей останній, що став осередком всьої проповідницької, агітаторської й письменської (Рудольф Мох) діяльності нашого духовенства того часу. Вчительську-ж працю, як індивідуальний радше рис характеру попа із „Панських жартів“ змалював поет дуже „теплими словами:

Не знаю, Бог дає мабуть
усяким людям всякі дари:
одному ясний, сильний ум,
що й не знаходить в світі пари;
другому рій крилатих дум,
що, мов орли, летять за хмари;
ще іншим руки золоті:
що очі бачуть, руки вдіють;
який же дар дістали ті,
що других так учити вміють?
Міні здаєсь, що в скарбі тім
любви найбільш дісталось їм.

Є ще врешті один рис в діяльності того старенького попа: та хвиля, коли він по приказу пана йде на панщину, йде у сьвято неправно туди поведений, йде без найменшого слова протесту, вдоволяючи ся тільки зазначенням, що потоптано закон. Се рис євангельської покори питомий у першій мірі нашому мужицтву, а тут у поемі, сьому попові, як типовому мужикові.

Отсьому українському мужицтву, репрезентованому мужицького масою й попом, протиставить поет пана-дідича, бутного, певного своєї безмежної влади в селу й безкарности за всі свої вчинки, пана, що не може погодити ся із думкою, щоби хтось (комісар, консисторія) мав право мішати ся в справу його села. Отсей пан, спосібний на всякі варварства (ломанне сьвята, заставлюван-

не старенького попа до найтяжшої роботи
вкиненне комісаря до псярні), се тип поль-
ського пана, все одно: магната, чи дідича
на однім селі — пана, що живучи з праці й
поту мужиків, про тих мужиків дбав, як про
інвентар,

любив коли був хлоп здоровий,
прудкий до праці й до розмови,
до танців, сьміхів і пісень,
та не любив хлопів багатих,
та мовчазливих а завзятих
а на письменних був огонь, —

й усякі змагання мужиків до просьвіти вважав
„бунтом“. Правою рукою того пана є арен-
дар, сільська пявка, притім панський посіпака
донощик, людина яка знає, чим кому подо-
бати ся і що для кого зробити. У нього пе-
ред очима одна ціль: маєток (село!) і до
неї він іде не перебираючи у способах упід-
лення й самовідречення.

Панові дуже нелюбий Німець-комісар.
І він зі свого боку не любить, ненавидить
бутного дідича! І стараєть ся, де може, під-
ставити йому ногу. Ненависть до пана пре
його до згоди з мужиком, до приязни супро-
ти мужицької маси. Сей комісар у „Панських
жартах“, се символ австрійсько-німецького
уряду на галицькому терені. Страх перед поль-
ською шляхтою й ненависть до неї за ту по-

горду, яку вона йому показує, робить його приятелем українського народу. Історично (в поемі до 1848. р.) роля сього уряду вірно змальована. Як инакше той тип виглядати ме в поемі з другої половини того віка, той тип із своєю приязню до українського народу оснований на ненависти до польського бутного панства, під хвилю, коли та ненависть переминюєть ся у взаїмну любов.

Загальна оцінка. Поема „Панські жарти“ з'єднала собі широкі симпатії, головно серед українського мужицтва задля реального відтворення минулого життя. Поет, що в своїх оповіданнях із сього часу заявляє себе рішучим реалістом, і в сій, так сказатиб, історичній поемі задержує всі прикмети письменника реаліста, змальовує в поемі вірно з історичною правдою, задержуючи у їх відтворенні холодний спокій для змальовання жорстокости польського шляхтича. Скрізь у цілій поемі багато гарно заобсервованих з життя подробиць, багато гарних описів.

До найкращих належить опис „Великодня“, першого Валикодня на волі. А найбільше вражає нас у ньому опис старого діду-гана, в селі найстаршого чоловіка, що то

на давну, ледви замітну,
могилку аж грудьми приник
і обнімає дернину,

й кричить що сили : Тату тату !
Ми вольні ! Тату, озовись !
Таж ти цілих сто літ ту кляту
неволю двигав, і вмирати
не хтів, а волі ждав ! Дивись,
ми вольні ! Бідний. ти дождати
не міг, аж нам той промінь блис !
Вже моїх внуків пан в палату
так, як мене не забере !
Возьміть мене до себе, тату !
Ваш син свобідним вже умре !

Поема „Панські жарти“ належить до циклю творів Франка з народнього життя, що вказують, як сильно Франко, що вийшов із люду, зжив ся із сим людом переймав ся його оповіданнями, його настроями, його щастем і болями.

Який далекий був напр. від зрозуміння сього рису характеру Франка от хочби проф. Огоновський, коли в Історії руської літератури (III. 2. стр. 956) пише : В „Панських жартах“ поет зладив стихотвір з деякими прикметами ідеалізму, а що він попереду заявляв нераз думки крайного радикалізму, то вложив се оповіданне в уста мужика, самовидця тих „жартів“, бо не хотів бути неконсеквентним супроти попереднього свого сьвітогляду“.

Зіставленне „ідеалізму“ (попа!) і радикалізму при оцінці поеми того рода ні при чому, і коли його можна простити при оцінці

одної частини творчості поета, то гепер, коли перед нами яснїє постать Франка як поета, белетриста, політика, народного діяча — в цілій повнотї, — ми скажемо, що тут не було ніякої ідеалізації. Тут мужицький поет виспівує те, що вислухав на селї, що відчув від тих рідних собі, що переймив від них, він, їхній нащадок! Той радикал, той соціяліст, той ворог псевдо-народовців, тих аристократів у рясах і сурдутах, на урядових місцях, він не міг бути неконсеквентний, коли із любовю оспівував події свого села, типи близькі собі, їхні настрої, думки, діла!

Поема „Панські жарти“ се перша з національних Франкових поем.

Смерть Каїна — легенда. Автор навязав її до містерії Байрона „Каїн“, якої власний переклад надрукував у 4 ч. Дрібної Бібліотеки в 1889. р.

Зміст легенди. Після убиття брата Каїн блукаєть ся довгі роки по землі і не находить ніде пристановища. Його одиноким товаришем є його жінка. Колиж нарештї й вона умирає, він іде вже сам один далі своїм путем.

У нього проявляєть ся тепер страшна, непоборима туга за утраченим раєм, він бажає бодай погля-

нути на той рай. Та туга скріпляєть ся, коли він доходить у своїй мандрівці до муру раю. Він врешті дістаєть ся на вершок гори й кидає свій погляд на рай. У ньому бачить дивну картину: люди товплять ся коло дерева знання, а дерево життя їх не цікавить. Спершу він бачить роздор поміж жадобою знання й життя у людській душі, але після довгих мірковань приходить до висновку, що на ділі того роздору нема. Коли чоловік прагне знання, й витрачує на нього свої сили, то жерело життя лежить тимчасом у його душі, а є воно, те жерело життя: чуттє, велика любов.

Колиж воно так, колиж ми маємо те жерело життя у собі, не треба нам у рай тиснутись. Ось так успокоює себе Каїн, і вся його дотеперішня туга за раєм — минаєть ся. Він відходить від раю спокійний — щоби потерпіти смерть із рук сліпого діда Лемеха.

Ось такий зміст легенди, сам короткий його нарис, далекий від повноти. Згадуючи про сю легенду, мовить проф. Огоновський, що вона має висшу поетичну стійність, ніж поема „Панські жарти“, ставить її проте високо. Але оцінка тої легенди, яку дає проф. Огоновський, вказує, який далекий він був від належного зрозуміння сього твору.

Перш усього скажу про поділ твору на части. Проф. Огоновський виріжнює тут дві части. В сій легенді — мовить пр. Огоновський, — зобразив поет, прегарно Каїна в його величнім змаганю побачити ще раз бодай з далека утрачений рай. Ся частина стихотвору

має справді високу стійність художницьку...“*). „Алеж у другій частині цього твору бачимо деяке неімовірне складане поетичне...“**). „Деклямація Каїна про дерево життя й знання натякає на схолястерію, котрої не міг проявити Каїн“...***). „Вкінці, поминувши се питання, чи сліпий Лемех міг Каїна вбити, чи ні, заявляємо, що Каїн не міг сказати, мабуть то чоловік лиш у своїм серці може знайти щастє, супокій раю, — що він не міг учити людей, щоб себе взаїмно любили“****) і т. д.

Коли той поділ на дві часті є неточний, бо в творі зазначені сильно три частині, то вже такі осуди, чи міг Каїн з вершка гори бачити, що дієть ся в раї, чи ні, чи міг сліпий Лемех убити Каїна і внески на основі такого розбору, се з літературною критикою не може мати нічого спільного.

Легенда Франка Каїн справді гарний поетичний твір, але як раз гарне в ньому те, що осуджує проф. Огоновський. Найгарнійша середня частина: міркування Каїна на тему життя й знання.

Хто сей Каїн? — отсе перше питання, яке домагаєть ся основної відповіді. Він мовить

*) Огоновскій: Исторія литаратуры рускои том III. 2. стр. 963--964.

***) Тамже стр. 964, ***) тамже стр. 964.

****) Тамже стр. 965.

про себе ось що :

„Оте знаннє нещасне
у моїм серці розбудило лютість
на брата, вбійцею мене зробило —
за те, що він, не думавши, по просту,
мене нагнуть хотїв у ту саму
дитячу простоту, з котрої дух мій
давно вже вийшов“. (стр. 411).

Каїн — се символъ просвьіченого духа, далекого від первісної простоти, його гріх, се убиттє тої простоти у брата, тої діточої простоти, з якої він вже давно вийшов.

Той Каїн іде самітний крізь життє, проклятий тими, з чиєю простотою він звів бій, чню простоту він поборов. Його одиноким товаришем є його жінка,

що хоч сама невища й чиста серцем,
не вагувала ся для него все
покинути, з проклятим поділити
його прокляту долю.

(Поет змальовує чудовими красками її жіночу любов, її віддачу своєму мужові, її терпелівість на незаслужені докори, то що).

А коли й її смерть забрала, коли Каїн остав сам один на землі, пішов у дальшу мандрівку крізь пустиню, але де-б не завернув,

усюди сум однакий, самота
однака і однаке горе люте.

Посеред сієї самоти виринає в його душі нове чуттє: отсе жа д о б а п о б а ч и т и р а й,

хоч раз поглянути у той утрачений рай, у той символ вічного життя й щастя. Ся жадоба стає тим сильнійша, чим частійше він бачить той рай у ві снах ; він іде без упину в напрямі того раю, іде й не зупиняєть ся, нарешті приходить до нього, але тут довга і рівна стіна межує між тою пустинею, крізь яку він ішов, а раєм. Тоді спливає із його уст молитва до Бога :

„Дозволь лиш раз іще, лиш на хвилину,
хоч з далека заглянути у рай!
Хоч оком скинути на се дідицтво
котре на віки вічні я утратив!
Лиш раз поглянути! Лиш миг потіхи!

Се велика трагедія того визволеного із наївної простоти духа, під хвилю, коли ним потрясе жадоба поглянути на те вічне щастє, яке мав дати йому утрачений рай, се трагедія викликана картиною смерти, коли то, під впливом смертного образу, родить ся в душі жадоба вічного життя! Тоді бажало ся-б хоч раз поглянути, хоч оком скинути, хоч миг потіхи мати!

Тоді не страшні всі зусилля, получені із важкою мандрівкою на недостижний шпиль гори, на вершини, на які тільки він може дістати ся, той Каїн, на вершини із яких він може обхопити і ту пустиню, що по ній блукав ся і рай, запертий перед ним : своє до-

теперішнє життє й те вічне заперте перед ним життє і щасє.

Тут на сих вершинах кінчить ся перша частина твору: туга за вічним життєм, за утраченим раєм, а зачинаєть ся друга частина: Каїн має змогу поглянути у рай.

Щож він там бачить?

Та хвиля, коли Каїн стає на вершинах своїх стремлінь є символом відродження його духа. Він обхоплює своїм поглядом усе людство, усї його зусилля, усї змагання, бачить, що тому людству просьвічують два символи: дерево знання й дерево життя. Коло сих двох дерев товплять ся люди, не так коло двох, як коло одного: дерева знання. Із того дерева знання падуть плоди на землю і кождий з них розсїдаєть ся попелом, розприскуєть ся огнем, розливаєть ся смолою.

„А вкусивши
отого плоду, кождий ще лютїйший
стає, озьвірюєть ся на весь сьвіт,
мордує, ріже та кує в кайдани,
валить і ломить те, що другий
[ставив,
палить, руйнує — просто, божевільні!

А дерево життя стоїть самітне. Там ледви хто підійде до нього.

А як часом, відбившись від юрби,
до него хто наверхесь, покоштує
плодів чудових і почне гукати

на других, щоб ішли туди, — то мов
ворони кидають ся всі на него
і бють і рвуть і мучать і калічать
його, мов за найтяжшу провину.

Обох сих дерев стережуть звірі, дерева
знання сфінкс, символ ніколи нерозв'язаної
загадки, а дерева життя, апокаліптична бестія :

...з крилами лилика, з хвостом,
як пава, з кігтями орла, із тілом
хамелеона і з жалом змії.

І коли ті, що тиснули ся до дерева знання,
мали діло із спокійною почварою, яка не бо-
ронила нікому їсти плодів, і знов їсти і знов
вертати ся до них, — то звір коло дерева
життя що хвиля мінив ся і метав ся, манив
до себе всіх і всіх відводив від дерева життя.
А хто біг за ним на сліпо, розбивав ся о ка-
мінь, в тернах, ярах глибоких опиняв ся і кляв
усе не звіря, але дерево життя : „воно, мовив,
химера, ошуканство і брехня!“

Сей вид привів Каїна до розпуки. Він
уже недалекий був від тої думки, що життє
і знаннє се два вороги собі, що хто вкусить
дерева знання, той смерть усім несе, а тим
самим є ворогом життя. Та ось інший вид
ударив його очі. Він побачив тих, що по-
кушали овочу з дерева життя.

„Вони на смерть ішли, мов на весілля.
вмирили з усьміхом із ран, із мук ;

вони катів своїх благословляли.
Що се значить? Знать смерть їм не страшна!
Знать жерело життя було в їх серці“,
. „Скоро
хто плоду з дерева життя вкусив —
прояснювавсь увесь, благим спокоєм
проймавсь, і голос піднімав і кликав
усіх до себе, ворогів найгірших
мов другів обнімав і був . . .
одним чуттем сьвятим наскрізь пронятий.
Значить : чуттє, великая любов —
ось жерело знання“.

Зрозуміннє отсього, що знаннє й життє
не перечать собі, і що жерело життя ми маємо
в собі, приводить Каїна до рівноваги. Не
треба нам у рай тиснутись, щоб те
жерело життя дістати.

Із сею хвилею кінчить ся трагедія в душі
Каїна, а враз із нею друга частина поеми.

Третя частина поеми : зрівноважен-
нє духа Каїна, й його мандрівка
всьвіт, і щоби, проповідуючи нову
правду, смерть прийняти з рук слі-
пого діда.

Каїн став жалувати людей :

. „Отсе мізерне
знаннє, котро мов іскорку хоронять
і роздувають, — що їм з него! Тьма
і загадка сидить при нїм на стражи.
А ту дорогу, що веде до серця,
до широї любови — другий звір

загородив — хімера бистрокрила,
котра манить і найяснішу правду
у привид, у ману пусту змінє.

Се зрозумінне трагедії в людській душі
веде його, першого убійника, до того, що він
береть ся проповідувати людям нову правду :

О люди, діти, внуки, сиротята !
Покиньте плакати по страї раю!
Я вам його несучу! Несу ту мудрість,
котра поможе вам його здобути,
у власних серцях рай новий створити.

Поет веде тепер Каїна між низькі хатки
покриті тростиною, веде між сільську дівочу-
ру, щоби його там стрінула смерть із рук слі-
пого діда Лемеха (символу сліпої, темної тов-
пи, яка смерть несе проповідникові нової
правди !)

Отся поема — се величя символічна
картина душевної боротьби людини, — бо-
ротьби основаної на змаганні до знання, туги
за щастем, зневіри у щастє а враз із тим зне-
віри у хосенність змагань до знання, симво-
лічна картина боротьби, якої остаточним ви-
слідом є зрівноваженне духа на основі сполу-
ки змагань до осягнення знання і щастя, і про-
повідь нової правди сліпій масі. А вислід тої
проповіді? — Смерть із рук тої сліпої маси.

Каїн — Франка, се тип, з яким він мав
нагоду познайомити ся в містерії Байрона

Се тсї змодернізований Байроном Каїн, представник просьвіченого ума людини, що не вдоволяєть ся сліпою вірою, але й сам хоче прослідити правду того, в що вірити велять.

Як сказано вже — легенда Франка с продовженне містерії Байрона. Коли Байрон доводить Каїна до визвілля його духа із пут незнання, коли Байрон висилає свого Каїна із Люціфером у мандрівку у всесьвіти, де той Люціфер повчає Каїна про всі тайни знання, коли таким способом Каїн — Байрона має на метї змалювати людину, яка покушала овочу із дерева знання, Франко береть ся продовжувати Байронову ідею. Доводить того просьвіченого Каїна до жадоби власного щастя, до душевної боротьби на тему мірковань про наслідки овочів із дерева знання й життя, врешті до рівноваги духа, і зрозуміння, що одно не перечить одному.

Таким способом Каїн Франка запозичений у Байрона у самому помислі, — у переведенні своєму є вповні оригінальний і глибоко подуманий.

Приймаючи основу Байронового Каїна (просьвіченне людського ума), Франко йде далі: Він стежить далі за тим типом просьвіченої людини й бачить її, — під хвилю, як вона прийшла до повної гармонії ума й

чуття, — в постатях горячих проповідників великих ідей, в постатях апостолів вічної правди й всесвітньої гармонії, в постатях — що йдуть із проповідю між товпу на певну смерть із рук тої сліпої товпи.

При такій інтерпретації ми поставимо легенду Франка: „Смерть Каїна“ поруч інших творів європейського письменства, що мають основою мотив змодернізованого Каїна.

Жидівські мельодії — цикль оповідань оснований на мотивах жидівського життя. Є їх вісім. З них одно написане в р. 1882, одно в 1883, а інші в 1889.

Три можна відрізнити головні мотиви в сьому циклеві: Оповідання на біблійних мотивах, що є немов протест проти сучасного поневолення жидів, обкидування їх погордою, проти приневолювання до ассіміляції їх, врешті устроювання на них погромів і т. п. Та біблійна велич жидівства, віра в їхнє післанництво — служать поетові до зазначення, що жидівське племя витерпить усякі переслідування й вийде все побідником. До сього цикля належать: „Самбатіон“, „Піре“, „Ассіміляторам“ і „Заповіт Якова“.

„Сурка“, Уцадика“ і „З любови“ — се оповідання основані на іншому мотиві: на реальному житті жидівської маси. Коли останні два оповідання — се картини безуспішної боротьби із жидівськими пересудами, то „Сурка“ є звеличання материнського інстинкту у жінщини:

Однако вік мій минає,
як та вода по болоті,
без щастя, радощів жадних!
І вмру і знати не буду
того, чим тішать ся другі;
а там, у небі, безплотним
не має вступу, ні чести.
Нехай же буде й у мене
дитя малесеньке! —

Ось так міркує наймичка Сурка, коли кличе її коршмар до себе. Або після того, як уже почувла себе матірю, яка вона щаслива!

Хоч ти коршмарка богата,
А я лиш служниця бідна,
а я тепер тобі рівна!
Я мати, злюко, я мати!

Врешті оповідання: „П о л ю д с ь к и“ с основане знов на іншому мотиві. А саме: поет малює нам картину з життя сімї жидів-хліборобів, що кинули панам служити, а пристали до народу. Оповідання навіяне ідеалізмом старого жида Штенгля, само в собі гар-

ний малюнок життя хліборобської сім'ї є замітне ще й тим, що поет, далекий від усяких заходів ассіміляції жидів, дає гарну картину із життя української жидівської сім'ї, тим української, що працює на українській землі, співчує всім інтересам українського селянства й стає щирим його другом і помічником.

Про поезії, що містяться в циклеві „Жидівські мелодії“, можна загально сказати, що вони показують нам Франка як поета вселюдства, що вказують на дар поета зрозуміти чуже горе не менше свого, врешті свідчать про сильно розвинене в поета почуття справедливості. А вже поетичне оповідання „Сурка“ може стати поруч найкращих творів письменства, що зображають т. зв. „упадок“ жінки, і все буде яснати зрозумінням жіночої душі, жіночого матірнього інстинкту.

Далеко не така гарна артистична форма цих оповідань.

Тюремні сонети — цикл сонетів написаних у вересні і жовтні 1889 р. в тюрмі.

Колись в сонетах Данте і Петрарка,
Шекспір і Спенсер красоту співали,
в форму майстерну мов різьблена чарка
свою любов мов шум-вино вливали.

Ту чарку Німці в меч перекували,
коли знялась патріотична сварка:
панцирний їх сонет як капраль гарка,
лиш краску крови любить і блиск стали.

Нам, хліборобам, що з мечем почати?
Приїдесь нову зробити перекову:
патріотичний меч перекувати
на плуг — обліг будущини орати,
на серп, щоб жито жать, життя основу,
на вили — чистить стайню Авгіюву.

Отсей сонет треба мати доконче перед очима, коли хочемо, як слід, зрозуміти „Тюремні сонети“ Франка. Поет пише цикль сонетів і виспівує в них те, що його найбільше болить. Тюрма — незаслужена і несподівана, тюрма без причини і без змоги дізнати ся про причину, вириває із грудий поета перш усього протест проти такого знасилування його волі, обмеження його свободи, а враз із сим протестом обурення по причині топтання найпримітивніших основ людяности. А далі виспівує поет свої почування, що їх зазнає у тюрмі.

З огляду на зміст: у сонетах I.—XXVI. поет описує тюрму, той дім плачу і смутку і зітхання, гніздо грижі і зопсуття і муки із усіма її порядками. Описує хвилю, як вводять до неї людину, описує казні, життя у них, тюремні розмови, „забави“, співи, тюремний харч, контролі судових старшин, то що. Веде нас поет крізь усі ті місця, що спричинили йому стільки горя. От хочби сей прохід по казні, аби не здеревіли ноги:

Встаєм раненько, миємось гарненько,
вбираємось і стелим ліжко в мить,
пісочком казню метемо чистенько,
тоді давай ходить, ходить, ходить...

Шість кроків там і шість назад —
[досить,
щоб не крутився сьвіт, татрьом
[тісненько:
то два нас ходить, а один сидить, —
той встане — з нас один сіда
[смирненько.

Колись в Бориславі були землею
два ріпники приспані: три дошки
над ними стали скісною кривлею.
Лиш люльку мали і вода слезила
в кутку: сей воду ссе, той курить трошки..
Сім діб! І нас тогож тюрма навчила.

Або той сонет, де поет описує жорстокість дозорців вязнів, а як характеристику наводить спосіб, як вони дають вязням хліб.

Грим, грим! „Дід“ (дозорець) входить: хліб
[приніс. З порога
на піл покинув і попхнув ногою —
і я почув, що є власть надомною.

А друга частина: сонети XXVII.—XLV. містять у собі вилив чуття прибитої душі поета, його роздумування на тему любови й ненависти людства, людських звірств, врешті в поодиноких сонетах розкриває повт картини переслідувань довершуваних людьми не від сьогодні. До кращих сонетів тої частини належить XXXIX.:

В тюрмі міні страшливі снять ся сні,
тай чи то сні лишень — і сам не знаю,
такі виразні та тривкі вони,
такий несонний біль міні вчиняють.

Найтяжші муки, лютії тортури,
які лиш людям люди завдавали,
і ті, що в них страждали і вмирили,
заповнюють тюрми моєї мури.

Мов рій товплять ся привиди кроваві:
страшні злочинці і сьвяті герої,
і рани їх я бачу, мов на яві.
І з ран тих наче грім лунає в моїй
душi: „І нам частину співстраждання,
частину пісні за важке конання!“

Сонети!... Сонети!... Цикль сонетів —
одноцільних! Скільки вони не родять у нас
почувань. От хочби Міцкевича: „Sonety Krym-
skie“. Велич сьвітла, безмежність простору,
чар краси! — А тут? У нашого поета? Гній,
сморід, задуха, душевні муки, знасилування
волі людини, — всьо, проти чого бунтуєть
ся людська думка, — отсе настрої тюремних
сонетів Франка.

Якеж їх значінне! Чи зможе зрозуміти
їхню появу всякий, що їх перечитає? Ні!
Тільки той, хто знає життя нашого народа,
хто знає, яке значінне має тюрма в історії
нашого народа, скільки найкращих синів на-
шого народа, найчільнійших інтелігентних
умів і найсьвідомііших одиниць із під сіль-

ських стріх тратить марно найкращі літа свої у тюрмах по сей і по той бік кордону, тратять їх за те, що зрозуміли величні ідеали людства й намагалися стреміти до них, вести ід ним свій народ, — тільки той, хто все те бачить, хто знає те все, — тільки той зрозуміє настрій „тюремних сонетів“, тільки той зрозуміє, настрій поета під хвилю, коли писав ті сонети — у тюрмі!

І на силу насуваєть ся анальоґія між настроєм „Тюремних сонетів“ — Франка й иншим твором представника молодшої генерації наших письменників: оповіданнем Винниченка: **Боротьба** (із листів студента засланого в салдати), — з якого лунає не менший протест проти иншого рода моральної тюрми: салдатського примусу й знущання над поневоленими, позбавленими своїх людських почувань людьми. Тюрма й салдачина — отсе два опирі, що руйнують найкращі сили нашої нації, — се символ нашого поневолення. І коли з того боку приглянути ся до „Тюремних сонетів“ Франка, — вони виринуть перед нами у всій своїй красоті, як символ протесту проти поневолення нашого народнього духа!

Х.

„З вершин і низин“ — загальна оцінка.
(1873—1893).

„Головну вагу клав я завсіди на здобуванє загально-людських прав, бо знав, що народ здобуваючи собі загально-людські права, тим самим здобуває собі й національні права. І сам я в усій своїй діяльності бажав бути не постом, не вченим, не публіцистом, а поперед усього чоловіком“.

Отсі слова Франка, висказані ним у відповідь на привіти в часі сьвята 25 літнього його юбілея, треба доконче тямити, коли хочеть ся дати вірну оцінку його поетичної творчости за перше двацятиліттє. „Не поет, не вчений, не публіцист, а поперед усього чоловік!“ Значить Франко як поет, як учений, як публіцист, як громадський діяч звертає увагу в своїй діяльності на ті моменти, із яких бє жива струя людяности. А головно як поет він не про те дбас виключно, щоби поезія його плила милозвучна для уха, щоб захоплювала душу читача поетичними образами, штучною, гарною формою, тільки, щоби промовляла до читачів своїм людяним змістом. Для одних, щоби була його поезія боєвим гаслом, для одних терновим бичем, для одних розрадою :

Могучим всім в науку й осторогу,
всім твердосердним, гордим на погрозу,
нешасним всім, страждущим на потіху.

Тому даремно булоб дошукувати ся усієї
краси поезії Франка у різьбленій формі його
віршів. Між його поезіями найдеш багато навіть
таких, де він трохи не легковажить форми.
А вже найкраще погляди самого поета на
форму його віршів проявляють ся у деяких
його поезіях :

Чого ти хлопе вбравсь у стрій лицарський
немов боїш ся насьміху і сварки?
Чого важкий свій молот каменярський
мінєш на тонкий різець Петрарки!

Досить, досить слова до слів складати.
під формою блискучою, гладкою,
мов хробака під гарною лускою
пекучий біль і сльози укривати!

Лікар іде! Не час тепер ховати
поганих струнів. Сьмілою рукою
розкрить їх треба, мимо встиду й болю
всю гниль нещадно з тіла виривати!

Найбільша проте вага в поезії лежить
по тодішнім словам Франка у змістові.
Тай шо до змісту —

не в тім, співаче, сила слова твого
щоб ти раз в раз мок в сльозах, кис у горю,
ні щоб сьміявсь, чи є, чи не є з чого.

Ти будь керманич наш в бурливім

[морю

щоб в тобі бачив люд привідця свого,
і все чув добре слово в добру

[пору —

ось такого змісту поезії жадає Франко від
поета Данила Млаки.

А про свою пісню він ось що говорить :

Кожда пісня моя
віку мого день,
протерпів її я,
не зложив лишень.

Кожда стрічка її —
мізку мого часть,
думи — нерви мої,
звуки — серця страсть.

Що вам душу стрясе,
то мій власний жаль,
що горить в ній, то се
моїх сліз хрусталь.

Бо напятий мій дух,
наче струна-прім :
кождий вдар, кождий рух
будить тони в нім.

І дарма, що пливе
в них добро і зло, —
в піснї те лиш живе,
що життє дало.

Та проте будова вірша в поезіях Франка
за перше двацятилітте вельми ріжнородна,
а форма його поезій, як на свій час у нас на

галицькій Україні найкраща із поетичної форми всіх поетів так будовою строф, як і поетичними образами та тропами, а головно гарна з огляду на мову. У деяких перлах його поетичної творчости, як у „Зів'ялім листю“, якого перший жмуток поет пише між 1886 а 1893 р. форма доходить просто до мистецтва.

Всеж таки головна вага поезії Франка лежить в її повному життя й життєвого огню змісті, що обіймає всі царини нашого життя, — а що більше в тому значінні, яке мала — поезія Франка для сучасних.

Поет був каменярем поступу на галицькій Україні, поет був учителем патріотизму не того на словах, але того глибокого, основаного на зрозумінні життя свого народа й праці для того народа, поет був нарешті посередником поміж найкращими умами культурного сьвіта (між іншими й Драгомановом), а своєю суспільністю.

Отсе зміст поезії Франка за перше двадцятилітте його творчости.

Подрібно про ріжнородність тем, мотивів настроїв — я говорив при огляді поетичної творчости Франка роками. Тут тільки зазначу, що у поета, що кождий його твір є частиною автобіографії, у поета, що його

поезія є впливом його вчинків, а його життя й поетична творчість спливають ся в одну гармонійну цілість, — годі у такого поета подавати огляд його поетичної творчости инакше, як тільки вкупі із оглядом його життя. Поетична творчість Франка за першедвайцятиліття — се частина і то вельми важна частина його біографії.

Загально про мотиви поезій Франка за той час треба сказати ось що :

1) Поет стає вісцунном весни нової на Україні, — весни яка несе до нас із заходу ідеї свободи людини й прав рівних для всіх. Ідеї рівности і братерства. (Веснянки).

2) Поет стає каменярем поступу на Україні (Каменярі).

3) Поет, як щирый син України, жертвує найкращі свої сили Україні. Як син мужика розуміє життя мужицької верстви, глядить на долю мужицтва — і все те має свій вираз у його поезіях.

„Наймит“, дещо із „Веснянок“, „Оси“, „Галицькі образки“ і „Панські жарти“ — отсе циклі поезій виспівані на українські мотиви.

В одних (Галицькі образки) поет виспівує гірке життя нашого селянства, в одних (Оси) картає бичем іронії нашу інтелігенцію із її недостачею зрозуміння потреб народа, недостачею хосенної праці для нього, а мар-

нотратством своїх сил на пусті спори, — врешті в інших (Панські жарти) відносини наших історичних гнобителів до нашого народу.

Отсі три роди поезій — се так звана суспільницька поезія, поезія тенденційна, повна соціальних і політичних європейських кличів сучасних, богата в реальні картини з життя нашого народу, картини по більшій часті гіркі та сумні, врешті не лишена холодної критики громадянства й жала іронії, та окликів обурення на чужу для нашого сільського люду діяльність його чільнійшої верстви.

Крім тої суспільницької поезії цвіте в сім часі не менше сильно й поезія ч и с т о о с о б и с т а, в якій поет паде під вагою тягару власного горя. Її можна теж поділити на дві частині:

1) страдання душі поета, як громадянина, (Осінні думи, Нічні думи, Скорбні пісні, Думи пролерарія, Тюремні сонети).

2) страдання душі поета, як людини, (Картка любови і Зівяле листе).

Коли перша частина не менше тенденційна, коли поет виспіває у ній своє горе, якого зазнає переслідуваний поборниками нових ідей і бойкотований заскорузлою частию свого суспільства, то друга — вилив чуття людини — поезія, як вирив болю, стогони душі, зворушення, настрої, контрасти поміж

природою й власними почуваннями, найніжнійша лірика, гра поетичної форми й чуття.

Коли в першій із грудий поета лунає грімкий протест проти поневолення людини (тюремні сонети!), коли в ній поет дає яркий вираз безмежним терпінням людини позбавленої волі, людини, якої всі змагання розбивають ся об скалу тупої і не вразливої маси громадянства (Осінні думи, Скорбні пісні, Нічні думи), — то друга ясніє у всій поетовій творчості як недостижні у нас вершини ліричної поезії.*)

Врешті є ще третій рід поезії Франка: поезія філософічна. На разі найсильніший свій вираз вона найшла у поемі „Смерть Каїна“. Про сей рід поезії я говорити му основнійше при огляді поетичної творчості Франка з пізнійших років.

*) Про той перший жмуток лірики „Зівялого листя“ я говорити му небаром в окремому розділі про все „Зівяле листє“. А. К.

XI.

„Народ“ — і засновини радикальної партії. — Справа університетської катедри Франка. — „Niemo o sobie samym“. — „Der Dichter des Verrathes“. — Письменська творчість цього часу. — „Який то вітер шумно грає“.

(1890—1897)

В початку 1890 р. засновують Франко і Павлик політично-літературну часопись „Народ“. Франко був головним його співробітником і відповідальним редактором.

В осени тогож року повстала русько-українська радикальна партія, а Франко був одним із її основників та автором (посполу з др. Северином Даниловичем) її т. зв. мінімальної програми.

Про заснування радикальної партії пише Франко в цитованій статті: „З останніх десятиліть ХІХ в. „ось що: „Радикальну партію засновано з метою: нести в народні маси свідомість його економічних, політичних і національних інтересів і публіцистично прояснювати ті інтереси та боронити їх. Нова партія, що з натурн річи мала бути хлопською,

була заснована без участі хлопів. Але засновники мали в собі стільки запалу, стільки віри в свої ідеали і стільки критичного розуміння того, що робилось довкола них, що не сумнівалися в успіх розпочатого ними діла. І справді, заснування радикальної партії сталося початком небувалого у нас досі руху в народніх масах. Віча, яких давнійше бувало одно-двоє в році, тепер ішли раз за разом у ріжних повітах; звільна на перший плян почали виступати збори за запросинами, без контролі властей. В народні маси кидано нечувані досі гасла: загальне голосованне, свобода друку, податкові та аграрні реформи. Промови і реферати інтелігентних проводирів, то були цілі студії, виголошувані популярно і приступно. Серед селян появились прекрасні бесідники, поривали масу до ентузіазму! Назви „радикал“, „радикальна партія“, хоч осьміювані москвофілами і народовцями, приймалися серед народа; рівночасно з тим приймалася й назва „русько-українська“, що стояла в титулі нової партії. Хоча народовці раз у раз докоряли радикалам, що вони нехтують націоналізм, — радикали могли сьміятися, з тих докорів, бачучи, як під стягом радикалізму стає власне найсьвітлійша і національно найсьвідомійша часть руського селянства“.*)

*) Літ. Наук. Вістник XV. стр. 64—65.

Протягом 1891 і першої половини 1892 Франко займав ся живо партійними справами радикального сторонництва і переймає від Павлика з початку 1892. р. адміністрацію „Народа“, та за недостатчею гроша спиняє видання літом 1892 р. Коли в осени тсгож року Павлик переселяєть ся в Коломию й бере на себе знов видаванне „Народа“, Франко їде до Відня для довершення своїх студій і зложення докторату. За сей час побуту у Відні мав Франко такі прикрости, що був не далекий того, щоби вийти із питомої собі рівноваги духа. Але українське письменство має завдячити Франкові творені під ту пору перлини лірики „Зівялого листа“. Літом 1893 р. Франко приїхав до Павлика з Ковалевським, що загадав узяти „Народ“ на кошт російських Українців і заангажував Франка на співробітника з платою по 25 гульд. від аркуша друку. Працював так Франко рік, а потім оснував „Житє і Слово“.*)

Праця Франка в „Народі“ була вельми ріжнородна. Дуже велике значінне мають його програмові статті, а не менше критичні статті, що в них він остро осуджує роботу своїх противників. А тими притивниками, з якими станув „Народ“ до боротьби, була вся

*) Згадані тут подробиці я беру з листу д. Павлика до мене з дати Львів 20. V. 1909,

народовська партія, що заключила українсько-польську угоду звану „новою ерою“. „Народ“, — як пише Франко, — „безпощадно критикував сам акт (нової ери) і всі дальші енуціяції як новоерців, так і Поляків. Критика його гучним гомоном лунала в народніх масах. Становище радикалів супроти новоерців було улешене тим, що польські верховоди, які держали рівночасно в руках керму краєвого правління і супроти Русинів виступали в подвійній ролі — польських патріотів і австрійських урядників, ласкаво приймали руські заяви, жадали що кроку доказів ширости, а то просто поправи, а самі ані не думали в чім небудь важнім змінити своє поступованне супроти Русинів. Сила тих наглядних фактичних доказів переконала вкінці й самих батьків нової ери, що вони помилялися; вони вернули з тої антінародної дороги“...*)

Від 1894 р. починає Франко видавати свій літературно-науковий орган: „Житє і Слово“ „Вістник літератури, історії й фолькльору“.

Як уже сам заголовок говорить, — сей журнал був присвячений літературі і науці. В обох відділах працював Франко вельми ін-

*) Літ наук. Вістник XV. стр. 66.

тензивно, друкуючи на сторінках „Житя і Слова“ поезії, драми, повісти, літературні огляди й статті наукові. Крім того отвирає сей журнал свої листи для народньої творчости. Появляється у ньому велика скількість фольклорних матеріалів записаних Франком і іншими фольклористами. Вельми визначну участь у відділі фольклору й етнографії бере на сторінках „Житя і Слова“ Драгоманов. Одним словом сей орган гуртує коло себе всіх поступових робітників на полі літератури історії й етнографії усьої України.

З часом, після упадку „Народа“, „Житя і Слово“ переминається в „місячник літератури, політики й науки“. Відділ політики — се з малим виїмком майже виключно плоди пера Франка. Його бистрий, рівний, аналітичний ум піддає безпощадній критиці чи то в місячних оглядах, чи то в спеціальних статтях ругенство в політиці наших великих сторонництв й обговорює теоретично те становище, яке займала в практичному житті радикальна партія, головно в своїх відносинах до інших сторонництв.

Боротьба, що спершу вела ся між Франком і заступниками народовецької та москвофільської партії на сторінках „Народа“ продовжується тепер на листах „Житя і Слова“. Боротьба ведеть ся із обох сторін вельми

пристрасна, може подекуди й над міру пристрасна. Вона кріпшає тоді, коли з часом перекидаєть ся в громаду. Там уже, головню противники Франка, не щадять ні його особи, ні його чести, ні родинніх відносин. Зачинаєть ся нагінка на Франка, яка з часом протвережує його із сентиментів супроти своєї суспільности і він пізнійше, в хвилі повного отверезіння, кидає своїй суспільности гіркі слова правди в статті: „Niесо о sobie samym“.

Ще більш загострюють ся відносини між Франком, як головним репрезентантом радикальної партії, а інтелігентною громадою всього галицько-руського суспільства після того, як в часі приготування виборчої кампанії в 1896 і 1897 рр. консолідують ся дві політичні групи: „народовців“ і „москвофілів“ і завязують один спільний комітет, видають спільні відозви, причім „народовці“ затемнюють свою приналежність до загалу українського народу, а „москвофіли“, скріплені союзом із „народовцями“ не залишають боротьби проти сих останніх. Бачить се Франко і з принципіальних мотивів виступає словом і письмом (в виділі „Народної Ради“ і на сторінках „Житя і Слова“, „Громадського Голосу“ та „Kurjera Lwowsk-ого) проти такої злуки; зате спадає на нього із шпальт москвофільського органу інсинуація: зради поступовим ідеям, злуки з „Новокурсниками“, по-

клону в сьв. Юрі, запродавня себе Полякам і „новокурсникам“ за університетську катедру, то що. Франкове спростованне сих інсинуацій доповнила редакція „Галичанина“ замітками в роді: „приходиться оставити розоблеченіє дѣла теченію времени, а ждати придется не долго“.

Колиж народовецький орган „Діло“ мовчав, а в обороні Франка виступила „Буковина“ (часопись близька до представників „Нового курсу“ — Барвінського, Вахнянина і тов.), ся оборона Буковини дорізала Франка в очах союзних партій („народовців“ і „москвофілів“) і навіть декого з радикалів.

„Була се хвиля, — пише Франко, — коли я, бачучи довкола себе глупі докори та цинічні насміхи, думав, було, покаятись, або емігрувати хоч на кубанські степи, та далі успокоїв ся. Не чуючи ся в закинутих міні гріхах, я постановив собі ждати, чим скінчиться повоспечена приязнь народовецько-москвофілська. Може я, супротивляючи ся тій приязни, покажу ся дурним — щож, се по людях ходить. Я навіть щиро бажаю, щоби так стало ся, щоби „краєвий“ баль під фортенцерством Романчука і Дідицького витанцював ся до ладу. Всеж воно краще буде, коли я один лишу ся в дурнях, ніж мали би се зробити дві поважні наші партії. В усякім разі

одно вже я тепер знаю, навіть хочби „Діло“ не сказало міні сего документно : я слабий політик. Скажу навіть більше для догоди д. Белеєви : Я зовсім не є ніякий політик, бо політика по думці д. Белея, се циганство і крутарство. Лишаю привілей на політиків проводирям „соєдинених“ партій.*)

Франкові не довго довело ся ждати на правду своїх слів. Вже найблища будуччина виказала, хто пошив ся в дурні і хто скріпив на цілі десятки років „москвофільський“ елемент. Але наведені тут мною політичні події дуже важні до зрозуміння неодного кроку Франка, як письменника. Не менше інтересно порівняти сьогоднішній погляд Франка на політику й прикмети політика із цитатами з листа Драгоманова (стр. 72.), коли то Драгоманов із подібних мотивів, як Франко сьогодні Белеєві, закидав Франкові брак політичного нюху.

Як згадано вже висше Франко завершує своє фільольогічне образование на віденському університеті під проводом проф. Ягіча, докторизуєть ся з відзначенням із слявістики у Відні й готуєть ся до університетської карієри. В тім часі працює над двома біль-

*) Іван Франко : Як я став „казенним радикалом“. „Житє і Слово“ Т. V. стр. 499-500.

шими науковими студіями з області нашого старого письменства, оголошує їх в 1895 р друкком під заголовками: „Іван Вишенський і його твори“ (1895) і докторську дисертацію: Варлаам і Йоасаф, старохристиянський духовний роман і його літературна історія“ (Записки наук. тов. ім. Шевченка 1895-1897).

В 1895. р. виголосив Франко на львівському університеті габілітаційний виклад на тему: „Наймичка — Тараса Шевченка“, і після того викладу професорська колегія вибрала його доцентом на опорожнену зі смертю Ом. Огоновського катедру української літератури. Та тут постиг його важкий удар: намісник Галичини, граф Бадені не хотів затвердити вибір на професорську катедру чоловіка, що сидів тричі в тюрмі.*)

Із слів власних Франка до Павлика (зараз після авдієнції його у графа Бадені) виходить, що в справі катедри потерпів Франко найбільше ізза своєї гумористичної промови на тему „Антихриста-Драгоманова“ виголошеної на комерсі після юбілея в честь Драгоманова у Львові, в 1894 р., в якому то юбілеєві брав Франко вельму визначну участь.*)

*) Сергій Ефремовъ: Пѣвецъ борьбы и контрастовъ. --- Кіевская Старина Т. LXXXIII. стр. 325.

***) Із цитованого повище листа Павлика.

А в передньому слові до своїх оповідань у польській мові Франко пише: „Сполученій коаліції правительства з інкамерованими Русинами повело ся вратувати Русь від такого нещастя, яким, без сумніву, були би стали ся мої (Франка) виклади. „Бога бійте ся, як можна сього чоловіка пустити на університет! Дивіть ся лише, в яким подертім сурдуті він ходить!“ Так укваліфікував мою кандидатуру брат Русин — той сам, що за свою патріотичну роботу для добра Руси й Австрії бере шість, чи сім платнів. Очевидно, що, супроти такого аргументу, моя кандидатура на — приватного доцента мусіла провалити ся, а мотив „*politisches Vorleben*“ був лише приличнійшою покришкою справдішньої причини...“*)

Як там не було із тою справою катедри д-ра Франка (може найблизша будуччина кине більше сьвітла на неї), досить, що відмова університетської катедри Франкові — вкривати ме на все соромом перед осудом історії лиця тих, що спричинили сю відмову.

Коли говорити про життя Франка із тих часів, треба згадати про поїздку його із Павликом на похорони Драгоманова. Ся подорож скінчила ся невдачно. Приятелі Драго-

*) Iwan Franko: *Obrazki galicyjskie*. (Nieco o sobie samym.)

манова доїхали до Білгорода і там спинено їх (вони забули взяти у Львові пашпорти.) Франко вернув звідси до Львова, Павлик ждав на пашпорт, а одержавши його, поїхав до Софії.

Із тим часом: роками 1895 і 1896 вьжуться дві статті Франка вельми замітні для зрозуміння Франка як письменника, а ще більш замітні ізза своїх наслідків для Франкового дальшого життя і творчости.

В 1895 р.*) пише Франко передне слово: „Niemo o sobie samym“ до своїх оповідань у польській мові під заг. „Obrazki galicyjskie.“ Редактор видань „Mrówki“ др. Бігельайзен довго не друкував сих оповідань і радив Франкові змінити передне слово, бо мати не прикраси, — але Франко не хотів.**) Оповідання сї із переднім словом вийшли в 1897 р. і справді стягнули громи обурення на голову Франка із сторони власної суспільности тим-більше, що було се не тільки після боротьби з „новою ерою,“ але ще більше підчас боротьби із консолідацією й підчас самостійної радикальної кандидатури Франка на посла до державної ради із тернопільського округа.

В 1896 р. надрукував Франко в 136 ч. віденського тижневника „Die Zeit“ статтю

*) Сю дату подає д. Павлик у цитованому листі

***) Про се говорив др. Бігельайзен Павликові в 1908 р. (Згаданий лист д. Павлика).

„Der Dichter des Verrathes,“ в якій, на прикладах із поетичної творчости Міцкевича, вказав на нього, як на поета, що зраду вважає чесним оружем в боротьбі із ворогами. Після появи сїєї статті ще більша буря підняла ся проти Франка — на сей раз уже із сторони польської суспільности, буря лайки, бойкот, що несли вслід за собою матеріяльну кризу Франка з причини зачинення перед ним польських редакцій. В першій мірі редакція „Kurjera Lwowsk-ого“ вичеркнула Франка прилюдно із своїх співробітників.

Пригляньмо ся до сих статей: головню до сповіди Франка: „Niесo o sobie samym.“

Після кількох дат із життя і після кількох коротких заміток про своє життя Франко пише:

„Поперед усього признаю ся до грїха, що його багато патріотів уважати ме смертельним: не люблю Русинів (nie kocham Rusinów). Супроти сеї горячої любови, яка для „братнього племені“ трискає часто із шпальт польських консервативних часописів, моя сповідь може видати ся дивна. Що-ж діяти, коли правдива. Я не є вже в віку наївних і заслїплених коханців і можу про такий ніжний предмет, як любов, говорити тверезо. Тому кичу ще раз: Не люблю Русинів. Так мало найшов я поміж ними правдивих ха-

рактів, а так багато дрібничковости, тісного матеріального егоїзму, дволичности й гордині, що справді не знаю, за що я мав би любити їх, навіть поминаючи ті тисячі більших і менших шпильок, що їх мені, нераз у найліпшій думці, вбивали під шкіру. Розуміється, знаю скільки виїмків, скільки личностей чистих і гідних всього поважання поміж Русинами (говорю про інтелігенцію, не про селян!), але сі виїмки на жаль тільки potwierджують загальний висновок.

Признаю ся до ще більшого гріха: навіть Руси нашої не люблю (*nawet Rusi naszej nie Kocham*) так і в такій мірі, як се роблять, або удають, що роблять патентовані патріоти. Що в неї маю любити? Щоби любити її, як географічне поняття, на се я за великий ворог пустих фраз, дуже багато бачив сьвіта, щоби я мав проголошувати, що ніде нема такої гарної природи, як на Руси. Щоби любити її історію, на се за добре її знаю, дуже гарячо люблю загально-людські ідеали справедливости, братерства і свободи, щоб я не мав відчувати, як мало в історії Руси прикладів правдивого громадянського духа, правдивого пожертвоування, правдивої любови. Ні, любити сю історію дуже важко, бо сливе на кожному кроці треба би хіба плакати над нею. Чи може маю любити Русь, як расу —

ту расу тяжку, некарну, сентиментальну, расу без гарту і сили волі, так мало спосібну до політичного життя на власному сьміттю, а таку плідну в перевертнів найріжнійшого рода? Чи може маю любити сьвітлу будуччину тої Руси, що її не знаю, що для її сьвітлої будуччини не бачу ніяких підвалин?

А коли проте почуваю себе Русином і по змозі моїх сил працюю для Руси, то, як бачиш шановний читачу, цілком не з причин сентиментальної натури. Руководить мною поперед усього почуттє собачого обовязку (poczucie psiego obowiazku). Син руського хлопа, вигодований чорним хлопським хлібом, працею твердих хлопських рук, почуваю ся до обовязку панщиною цілого життя відробити ті грейцарі, що їх витратила хлопська рука на те, щоби я міг видрапати ся на висоту, де видно сьвітло, де пахощі розливає свобода, де сіяють вселюдські ідеали. Мій руський патріотизм, се не сентимент, не народні гордощі, се велике ярмо вложене судьбою на мої плечі. Можу протестувати, можу тихцем проклинати долю, що вложила мені на плечі те ярмо, але скинути його не можу, иншої вітчизни шукати не можу, бо я ставби підлий супроти свого власного сумління. І коли що улєкшує мені двиганне сього ярма, то вид того руського люду, що, хоч гноблений,

оглуплюваний і деморалізований довгі віки, хоч і сьогодні убогий, непроворний і безрадний, всеж таки помалу двигаеть ся, почувас в що раз ширших масах жадобу сьвітла, правди, справедливости і шукає доріг до них. Варто проте працювати для того люду і ніяка чесна праця не піде на марно.“*)

Ся сповідь Франка, що, як громадянин, стояв, з малими виїмками, майже все в боротьбі із репрезентацією свого суспільства (представниками політичних партій народоців і москвофілів), а тепер був одним із виднійших репрезентантів радикального руху, сповідь перед польською суспільністю — не так сповідь, як радше обжалованне перед чужою суспільністю представників суспільности своєї — не могли не стягнути на голову поета тих лайок, які тепер посипали ся. Не буду їх тут реєструвати. Вкажу тільки на те, як Франко реагує на них. В „Житю і Слові“ пише декілька афоризмів у альбом „Ділу“ прочитавши його статтю: „Смутна поява“ в ч. 97.“ В них між иншим пише: „Любов не обовязкова, та почутте обовязку обовяз-

*) Сей важнійший уступ із переднього слова Франка я надрукував тому, бо передмова „Niесo o sobie samym“ сьогодня вже бібліографічна рідкість. Редакція „Mrówki“ в другому виданні „Obrazki - w galicyjsk-их“ передне слово пропустила.

кове;“ — „Сліпа любов, як і сліпа віра, родить фанатизм і нетолеранцію;“ — „Хто твердить: люблю свій народ, а не сповняє своїх обов'язків зглядом того народу — брехню твердить;“ — „Посол Вельовеїський прилюдно заявляє, що любить Русинів. Ну, кого такі пани люблять, того я з спокійним сумлінням можу нелюбити;“ — „Перейдімо насамперед „собачу“ азбуку, а там гень дійдемо й до ідеальної премудрости...“ і т. п.

Крім того настроїв поета під той час вириває йому із серця скільки віршів у своїй не то обороні, не то в ціли заспокоєння власного сумління. Найбільш характеристичний отсей :

Ти, брате, любиш Русь
я-ж не люблю, сарака;
ти, брате, патріот,
а я собі собака!

Ти, брате, любиш Русь,
як хліб і кусень сала, —
я-ж гавкаю раз в раз,
щоби вона не спала.

Ти, брате, любиш Русь,
як любиш добре пиво, —
я-ж не люблю, як жнець
не любить спеки в жниво.

Ти, брате, любиш Русь
за те, що гарно вбрана, —
я-ж не люблю, як раб
не любить свого пана,

Бо твій патріотизм --
празнична одежина,
а мій, то труд важкий
горячка невдержима.

Ти любиш в ній князів,
гетманне, пануванне, —
мене-ж болить її
відвічнеє стражданне.

Ти любиш Русь, за те
тобі і честь і шана, —
у мене-ж тая Русь
кровава в серці рана.

Ти, брате любиш Русь
як дім, воли, корови, —
я-ж не люблю її
з надмірної любови.

Отсі останні слова: „нелюбов“ — „з надмірної любови“ найкраща відповідь на патріотичні лайки за „зраду,“ то що! Спеціальнож що до самого переднього слова й сповіди поета треба сказати, що се був один із гарнійших моментів у його житті. Визволений від конвенціональних форм, від життєвої брехні загалу суспільства, дух поета підносить ся високо понад рівень буденщини, тої комбінації й комплікації буденного життя, де високі ідеали, ідеальні стремління й життєві турботи під видом „жолудкових ідей“ переплітають ся так тісно, що, замотаний у ті сіти дух людини, стає основою одної

із найбільш сильних трагедій людства; — дух поета підносить ся високо понад ту буденщину і кидає із тих вершин життя критичний погляд на себе, на своє життя, на свій народ, на чільну верству свого народа й на свої відносини до інтелігентної верстви й до маси свого народа.

В сьому „передньому слові“ ми маємо завдатки другого, ще більшого взриву поетового духа, коли небаром буде творити „Мойсея.“ І коли там Франко стояти ме, як поет, на вершинах своєї поетичної творчости, тут він, як громадянин, пробує переаналізувати свою суспільність і свої до неї обовязки.

Кілька літ життя, а яка різниця в поглядах! Коли в Мойсеєві поет приходить до певности, що його нарід дійде до мети, тут він не бачить іще „світлої будущини“ свого народа. Не знає навіть підвалин під ту світлу будущину! Тут бачить поет свій народ, як він двигаєть ся, почуває в що раз ширших масах жадобу світла, правди, справедливости і шукає доріг до них.“ А кінчить свої виводи окликом: „Варто проте працювати для того люду і ніяка чесна праця не піде на марно!“

Се оклик каменяра, що працює над здвигненнем величавої будівлі свого народа, що, не маючи підвалин до тої будівлі інших,

як сиру народню масу, працює над двигненням тої маси і викуванням із неї матеріалу пригожого під будівлю своєї вітчизни.

А там? — Там бачити мемо поета, що відбив ся від буденної роботи, що ту свою роботу довів до кінця, а духом підніс ся високо понад теперішнє свого народа. Із тих вершин він бачить величю судьбу свого народа в будуччині. Але й те відчуває, що він „усумнив ся,“ зневірив ся був колись, і за те не суджено йому увійти в обітований край.

Нинішня хвиля — се та хвиля, що вириває поета із обіймів молоха вдоволеної із себе, безжурної суспільности і кладе ґраничний мур між ним, а між сьвітляною метою його народа, вказуючи йому незavidну дійсність і проблиски великої будуччини. Се хвиля, коли поет почуває нерівність поміж двома шляхами: тим, що ми ним їдемо, і тим, що маємо ним іти. Се врешті хвиля, коли поет збуваєть ся зневіри — зискує віру в силу духа свого народа, а враз із тим почуває в собі ту силу, яка має небавом прийти до пайкращого вислову в творенні постаті „Мойсея.“

Чиж дивувати ся, що тепер, як раз, більше, чим коли, поет був спосібний зрозуміти й відповідно оцінити духа творчости Міцкевича, поета иншого народа? І коли сам ставив

незвичайно високі вимоги до свого інтелектуального громадянства, коли сам боровся із низькими мотивами діяльності свого громадянства, не міг очевидно не висказати свого погляду на зраду, як мотив діяльності для добра вітчизни, на зраду, змальовану не як мотив низький, але як мотив героїський, часто ідеальний, що впливав із високого патріотизму, — мотив перфідії і зради вщиплюваний не пересічною людиною, але національним польським пророком в польську суспільність.

Але як з одного боку є правди, що про них не вільно мовчати, коли скристалізуються вповні в твоєму умі, так з другого боку є правди, що їх не вільно проголошувати безкарно. Отсе останнє твердження проявилось у всій силі на Франкові. Його викинули з польських редакцій, його збойкотували, його навіть публичними плякатами на мурах міста споневажували, його просто засудили на голодову смерть. Та під ту хвилю, рознесла ся, прихильниками постового генія радісно витана, противниками „непевно“ прийнята звістка, що Франко увійде із 1898 р. у склад редакції „Літературно-наукового Вісника“ основаного на місцях „Зорі“ й „Життя і Слова.“

Про письменську творчість Франка з того часу треба сказати, що вона поширюєть ся незвичайно сильно.

Франко видає в 1890 р. поважний том своїх оповідань „В поті чола,“ друкує в 1894 і 1895 нескінчену повість „Основи суспільности,“ а в 1897 р. повість „Для домашнього огнища.“ Крім того в 1893 друкує драму „Украдене щастє,“ в 1895 драми: „Сон князя Сьвятослава“ і „Камяна душа,“ а в 1896 комедію „Учитель.“

В театрі грають у тім часі його драму „Рябина.“

Крім белетристики поширюєть ся творчість Франка в двох напрямках: в напрямі публіцистичної діяльності (в „Народі,“ „Хліборобі,“ „Житю і Слові“ і „Громадському Голосі,“) а також у напрямі наукової праці (в „Житю і Слові“ і „Записках наук. тов. ім. Шевченка“).

З огляду на те, що оцінка праці Франка в сих областях не входить в програму отсієї моєї праці, я вдоволюся, поки що тим, зазначив круг творчости Франка з того часу.

Із поезії побіч індійської легенди: „Цар і Аскет“ і малої поеми: „Пяниця,“ та сатири: „Вандрівка Русина з бідною,“ що написані в рр. 1890—1893, увійшли в II. вид. „З вер-

шин і низин," треба зазначити поеми для дїтий: „Лис Микита“ (1890), „Пригоди Дон Кіхота“ (1891), і „Абу Касимові капці“ (1892).

Крім того поетична творчість Франка з того часу концентруєть ся на таких перлах лірики, як „Зів'яле листє“ і на поезії філософічній „Мій Ізмарагд.“

Заки подам огляд обох останніх збірок хочу приглянути ся до вірша: „Який то вітер шумно грає," гимну української радикальної партії.

„Який то вітер шумно грає“ (Гимн руських хлопів радикалів).

Зміст: Від Сяну до Прута аж по Карпати неначе шумний вітер лунає пісня хлопів радикалів.

В тій пісні чуємо два мотиви: малюнок сьогочасного життя й надії на будуще.

Малюнок сьогочасного хлопського жита — се знаний нам із поезії Франка мотив хлопського горя:

Ми є ті, що вас всіх кормимо, —
за всіх вас терпимо.

А далі йде вичисленне тих терпінь: ми ті, що гнури ся як лози, покірні були, як вівця, ми ті оферми, ті лекрути, гарматне мясо на війну, і т. д. Реальна кар-

тина хлопського горя, але ізза свого пригноблення вельми непригожа до піднесення духа, чого жадаєть ся від гимна.

А який той мотив будуччини? Отсе ті хлопи радикали заявляють, що хочуть вчитись, поступати, для себе хочуть працювати,

„а всіх, що явно, або тайно
нам ладять пута і ярем
всіх дармоїдів радикально
ми з свого краю виметем.“

Справді годі собі уявити гимн менше радикальний, як отсей. Замість огню, запалу, енергії, певности в побіду (розумієть ся сього нового радикального руху), замість бадьорого піднеслого настрою — пливе із сього гимна плач, нарікання, жалї на кривдї, недолю, — одним словом плаксивий тон, далекий від того „радикального тону“ хочби в часописах!

А навіть ті мотиви будуччини! Ми хочем вчитись, для себе хочем працювати... На мою думку від хотїння до успіху, до довершення діла так далеко, що се одно ще більш ослаблює силу того „радикального гимна.“ А зрештою ті постуляти „хлопів радикалів“ ставлені до себе такі загальні, що можуть стати основою гимна кожного хлопського сторонництва, навіть найбільш ворожого українським радикальним прінціпам.

Супроти того всього останні дві стрічки про вимітання радикально всіх дармоїдів — неначе насильно причеплені до цілого гимна.

Врешті рефрен! Те, що найбільше повинно врити ся в душу, те, що після кожної строфи в тій ціли повторяєть ся:

Ми є ті, що вас всіх кормимо, —
за вас всіх терпимо.

Коли цілий гимн далекий від бадьорого настрою тих радикалів, що мають насажувати нове життя на наших селах, то ще більш доливає до нього сльоз той рефрен про терпінне!

Хотіло ся б найти якесь виправданне для настрою сього гимна — та годі! Се не є хорал болю гнобленого народа — се гимн одного сторонництва, сторонництва молодого, поступового, яке на перебій іде із старими сторонництвами, і коли гимн сей чим повинен бути, то висловом ідей, що їх проголошує те сторонництво — висловом настрою, з яким воно іде в життя. Ні сього, ні того в гимні нема!

І ще одно: в порівнанні з „Каменярами“ та „Вічним революціонером“ тими гимнами загально-людських ідей поступу, в порівнанні із „Не пора“ — тим гимном загально-українським, сей радикальний гимн стає на вельми

звуженому становищі: „Від Сяну, Прута — до Карпат!“ Поет стає тут на становищі Галичанина радикала і як такий не може числити на ширший успіх.

В загалі про гимн сей треба сказати, що, як багато ріжних гимнів, висловів у віршованій формі якихсь ідей, гимнів, як віршів диктованих розумом, далеких від правдивої поезії, що з серця пливе, — як багато неудачних гимнів народів і ріжних періодів і сей гимн можна зачислити до неудачних, а в постичній творчости Франка до найменш удачних його віршів. Жаль тільки, що він приймив ся широко й одушевляє маси найсвідоміших наших селян картинами нашого горя, нашої нужди — замість поривати їх в край піднеслих думок, вести в напрямі світляної мети!

ХІІ.

„Зівяле листє.“

(1896).

Не багато творів штуки, не багато навіть явищ природи життя є до тої міри величні, як отся збірка лірики Франка, як отсе „Зівяле листє.“

Підходиш до твору — величавий блиск
бе д'тобі. Приглядаєш ся йому, вживасш ся
в нього, зживаєш ся із ним, починаєш його
розуміти. Частина його величи спливає на
тебе, осяює тебе. Ось такі почування родять
і найвеличнійші твори штуки. Та Франкове
„Зівяле листе“ — дивний твір. Велич, краса
трискає із нього повною силою, але набли-
зити ся до неї, зрозуміти й опанувати її
вповні, присвоїти собі її — годі!

В чім саме лежить чар отсієї поезії?
Здаєть ся в тім однім, що се — поезія
в повному того слова розумінні. Кождий
вірш, кожда строфка, навіть стрічка кожда
так мистецьки вирізьблені, всі картини так
принадно змальовані всі скалі почувань
людської душі так артистично згармонізовані,
— що, читаючи сї вірші, і ще раз читаючи,
і ще раз — дізнаєть ся що раз сильнішого
вдоволення, відносить ся що раз нові вра-
жіння... врешті спиняєш ся на одному, будь
якому, віршеві й тої його краси доволі, щоб
піднести душу на вершини поетичної твор-
чости.

Чого являєш ся міні
у сні?

Чого звертаєш ти до мене
чудові очи ті ясні,
сумні,

немов криниці дно студене?

Чому уста твої німі?

Який докір, яке страждане,
яке несповнене бажане
на них, мов зарево червоне,
займаєть ся і знову тоне
у тьмі?

Чого являєш ся міні
у сні?

В житю ти мною згордувала,
моє ти серце надірвала,
із него вирвала одні
оті риданя голосні —
пісні.

В житю мене ти й знать не знаєш,
ідеш по вулиці — минаєш,
вклоню ся — навіть не зирнеш
і головою не кивнеш,
хоч знаєш, знаєш, добре знаєш,
як я люблю тебе без тямі,
як мучусь довгими ночами,
і як літа вже за літами
свій біль, свій жаль, свої пісні
у серці здавляю на дні.

О ні!

Являй ся, зіронько, міні
хоч в сні!

В житю міні весь вік тужити —
не жити.

Так най те серце, що в турботі,
неначе перла у болоті,
маріє, вяне, засиха, —
хоч в сні на вид твоїй оживає,
хоч в жалощах живійше грає,

по людськи вільно віддиха,
і того дива золотого
зазнає, щастя молодого,
бажаного, страшного того
гріха!

Отсей вірш не тільки приклад моїх повисших слів — він синтеза усього „Зівялого листя.“

Поет („оті ридання голосні — пісні!“) паде жертвою найсильнішого почування людської душі — любови. Те почування, та любов розгорює в нього негасимим пожаром, а той ідеал його змагань і знать його не знає! „В житю ти мною згордувала!“... Але чим більш гіркий біль наляга на його душу ізза заведеного чуття, тим сильніше трискає хвиля пісень!

Так, ти одна моя правдивая любов
та, що не суджено в житю їй вдовольнить ся;
ти найтайнійший той порив, що бурить кров,
підносить грудь, та ба — ніколи не сповнить ся.

Ти той найкрасший спів, що в час вітхнення снить ся,
та ще ніколи слів для себе не знайшов;
ти славний подвиг той, що яб на него йшов,
коб віра сильная й могучая десниця.

як згублену любов, несповнене бажання,
не виспіваний спів, геройське поривання,
як все найвисшеє, чим душу я кормлю,
як той огонь, що враз і гріє й пожирає,
як смерть, що забива й від мук ослобоняє.
тотак, красавице, і я тебе люблю!

Отся красавиця сказала тому поетові, героєві „Зівялого листя“: „не надій ся нічого!“.
І тепер зачинаєть ся його мука. Страшні контрасти почувань. Поет не надієть ся нічого й нічого не бажає. Так щож? Любови позбути ся не може. Проявляють ся бажання то життя „кожне своїм шляхом,“ то смерти. Його ні щастє не манить, ні горе не прибиває. Він молить: не минай з погордою і не сьмієсь дитя! А то: каміне кременисте в лице її кидає і каєть ся опісля. Його привиди мучать. То плач її ввижаєть ся йому, то даремні зусилля зманити до себе иншого.

А то :

Нераз у сні являєть ся міні,
о любя, образ твій, такий чудовий,
яким яснів в молодощів весні,
в найкращі хвилі свіжої любови.

Він надомною хилить ся, страшні
полошить мари... С трепетом без мови
я в тії очи знов гляджу сумні,
що жар колись ятрили в моїй крові.

І на моє бурливе серце руку
кладає той привид, зимну, як змя,
і в серці втишує всі думи й муку.
На привид тихо, не змигнувши, я
гляджу. Він хилить ся, без слів, без згуку
моргає: „Цить! Засни! Я смерть твоя!“

Отсей цілий перший жмуток — в один ланцюх сплетені звена муки, страдання душі

напоєної чаром пристрасної, шаленої любови
Спогади з минулого, відродженне любови, надія
на щастє, заведена надія й терпіння по тій
причині. Найсильнійше, найяркійшими кра-
сками змальовані отсі страдання заведеної
в любові душі.

Одним словом: Перший жмуток „Зівялого
листа“ — крик наболілої заводом у любові
душі, крик, якому в першій хвилі після заводу
краю не має.

Помалу той крик наболілої душі втихає:
Другий жмуток „Зівялого листа.“ Пригадуючи
першу стрічу і той промінчик ясної надії,
що блис йому тоді, — поет присягби нині,
що се був сон.

Із стану розпуки, шалу, боротьби, із
зворушеними почуваннями поет приходить до
позірної рівноваги духа:

Полудне.

Широкєє поле безлюдне.

Довкола для ока й для вуха

ні духа!

Ні сліду людей не видать...

Лиш трави, мов море хвилясте,

зелєне, барвисте, квітчасте,

і сверщики в травах тріщать.

Без впину

за річкою геть у долину

і геть аж до синіх тих гір
мій зір
летить і в тиші потапає,
у пахошах дух спочиває, —
у душу тепла доливає
простір.

В тім --- цить!
Якеж то тихеньке ридання
в повітрі, мов тужне зітхання,
тремтить?
Чи се моє власне горе?
Чи серце стрепало ся хоре?
Ах ні! Се здалека десь тільки
доносить ся голос сопілки.

І ось
на голос той серце моє потяглось,
в тім раю без краю воно заридало
без слів.
Тебе, моя зоре, воно спогадало
і стиха до строю сопілки
поплив із народнім до спілки
мій спів.

І спливають із серця поета сумні пре-
сумні співи - плачі на народні мотиви, під
склад народньої пісні:

... Зелений явір, зелений явір,
ще зеленіша ива;
ой між усіма дівчатоньками
лиш одна мені мила.

... Ой ти дівчино, з горіха зерня,
чом твоє серденько — колюче терня?

Чом твої устенька тиха молигва,
а твоє слово острє, як бритва?

Чом твої очи сяють тим чаром
що то запалює серце пожаром?

... Червона калино, чого в лузі гнеш ся?

Чого в лузі гнеш ся?

Чи сьвітла не любиш, до сонця не пнеш ся?

До сонця не пнеш ся?

... Ой ти дубочку кучерявий,
ой а хтож тебе скучерявив?

Скучерявили густі лози,
підмили корінь дрібні сльози...

... Падуть листочки звялі, звялі —

От так і сам я впаду далі...

Увесь сей другий жмуток „Зівялого
листя“ — се вершок лірики. Вершок лірики
Франка й перла української лірики. Поет на-
низус на канву української народньої пісні
пишні, чарівні узори почувань наболілої душі.
Тихий жаль, спокійна резігнація, навіть ме-
лянхолія відчуваєть ся у тоні сих віршів.

Широке море, велике море,
що й кінця не видати,
та в моім серці ще більше горе:
я на вік її втратив.

В усьому жмуткові відчуваєть ся, як поет
любуєть ся у своєму горю. В тих піснях він
немов виспіває гимни на звеличання свого
горя. Тут крім чару поезії ділає ще й велич

горя, яке стає поетові жерелом вітхнення,
й яке він оспівує цілою низкою пісень.

Але й почуваєть ся із скріпленнем сили
піснї ослабленне почувань душі.

Сипле, сипле, сипле сніг,
килим важче налягає...
Молодий огонь в душі
меркне, слабне, погасає.

Нарешті третій жмуток.
Вона умерла! — Ні се я умер.

Отсе основний мотив поезії третього
жмутка. Поетова люба віддала ся за іншого
— умерла для нього, а сю подію він при-
знає своєю душевною смертю.

Той **крик болю** у першому жмут-
кові, той **культ болю** у другому,
переходить у **визвілля із болю** у
третьому жмуткові.

Герой „Зівялого листа“ позбуваєть ся
охоти користатись життям і його приємно-
стями. У нього, що правда, проявляєть ся на
разі чутге неназисти, але він уже не далекий
і резігнації.

Ненавиджу я нині вас (зорі)!
Ненавиджу красу і силу
і сьвітло й пісню і житє,
ненавиджу лю бов, чутє, —

одно люблю лиш — забуте,
спокій, безпам'ятну могилу.

І справді резігнація приходить :

Даремно бить ся, працювати
і сподіватись і бажати !
Пропала сила вся моя.
Лиш чорних мар гуляє згряя
і резігнація безкрая
засіла в серці як змяя.

Поет недалекий апатії, недалекий визвілля від земських терпінь. Він тепер дуже близький до того, щоби попасти у нїрвану. Такий близький визвілля із земських пут не буде він навіть тоді, коли кидаєть ся в „нїрвани темний кут.“ Він чує, що праця з'їдає дні, й дає терни замість рож, він чує, що не варто дорожити життєм. Але, хоч на словах приклонник буддизму, він не може стати ним на ділі. Не може, бо він **поет** !

(Кожда пісня моя
віку мого день,
протерпів її я
не зложив лишень !)

Значить терпінне його мусить вилити ся у піснях, мусить викликувати відрухову реакцію на удари життя і тимсамим не може допустити до заперечення життя, до апатії, до повної бездільности —

та в серці могому поет
бунтуєть ся, плаче, мов дитя.

Для нього ти краса життя,
струя чуття, пісень пора —

в його серці поет бунтуєть ся проти проклону
ідеалу любови, ідеалу життя, проти смерти
почувань, бажань, терпінь, проти невразли-
вості на прояви життя !

Наслідком того вириваєть ся із душі
того поета безмежний крик розпуки.

Він чорта навіть, того демона розлуки
і несповнимих, диких мрій кличе на підмогу
й за одно бажанне, за один її цілунок ладить
ся сто тисяч літ страдати. А коли й се його
завело, коли врешті й пісня, його єдина то-
варишка й повірниця, слабшає з кожною
строфою, з кожною нугою, поет поклоняєть
ся нарешті Будді.

Даремно, пісне ! Шез твій чар —
втишати серця біль !

Не вирне сонце вже з за хмар !

Пропала ярь ! Пропала ярь !

На душу впала цвіль.

Даремне, пісне ! Тихо будь !

Не сип ще мук до мук !

Без тебе туга тисне грудь, —

та ти в туж путь, та ти в туж путь
несеш жалібний згук.

Даремний спів ! В акордах слів
не вилю своїх скрут.

Як мовчки я терпів, болів,
так мовчки впаду без жалів
в Нірвани темний кут

Той поклін Будді се вже не буде культ буддизму, се вже не буде релігія — культ того визвілля із болю рівний тому культові болю в другому жмуткові. Се втека перед надмірним болем :

... з пристрастїв пекла
Ти (Буддо) вивів людий,
не тьмив їх туманом
загробних ідей.

Безсмертне лиш тіло,
бо жаден атом
його не пропаде
на віки віком.

Та те, що в нас плаче,
горить і тернить,
що творить, що знає,
що рвесь і летить --

те згасне, мов огник,
мов хвиля пройде,
в безодні Нірвани
спокій віднайде.

Ось тому й поклоняють ся йому поет і радби вирвать ся із тиску Сансари в Нірвани спокій.

Сей момент в поезії Франка на стільки інтересний, що треба приглянути ся до нього близше.

Франко, як поет, незвичайно розвинена індивідуальність. Вчитуеш ся в його поезії і чуеш у них один основний мотив: жадоба

життя, праці, боротьби. Се великий співець того життя із усіми його проявами, тої Сан-^bсари! Аж ось наскочиш на такі мотиви, що й не знаєш, що з ними діяти. Поет — одним словом поет, вразливий на всі впливи внішнього світа — впливи життя й штуки. Для зазначення контрастів наведу „Каменярів,“ „Човен,“ „Пісню геніїв ночі,“ легенду „Цар і Аскет“ і врешті „Зівяле листя.“

І коли в творчости Франка основний мотив життя, то до цикля контрастів життя належать: „Пісня Геніїв Ночі,“ „Цар і Аскет“ і отсе „Зівяле листя.“

Як дуже бажало ся-б зазначити культурні рвани як другий основний тон в поезії Франка, тим більше, що твори його духа засновані на сьому мотиві належать до перлин його поетичної творчости. Одно тільки: Чи можна отсьому поетові життя й боротьби сказати: поете! ти могутнійший співак Нірвани спокою! Можнаби, колиб не те, що поет той герой „Зівялого листя“ на стільки перейнятий ідеалом життя, що хоч признає потребу кинути ся в обійми „забуття,“ не в силі зробити сього. Не в силі збути ся пристрастів, терпіння і болів, не перериваючи нитки життя свого тіла. Він добре розуміє суть Нірвани, тільки він жрець життя насильно

мусить покінчити із своїм духом, знаючи, що тіло й так жити ме вічно, що воно, як матерія, — безсмертне! Ні один його атом не пропаде ніколи! Коли так розуміти сей свідомий перехід у Нірвану, коли врешті признати, що те самовбійство не трусість, але повна свідомість —

коли знаєш, що чиниш —
блаженний єси;
а не знаєш, що чиниш —
проклятий єси, —

коли так приглянути ся до поезії „Зівялого листа“ як драми й до героя тої драми, треба признати, що „Зівяле листе — се глибокий поклін Франка великому Будді.

ХІІІ.

„Мій Ізмарагд.“

(1898).

В 1898 р. вийшла накладом товариства „Академічна Громада“ збірка поезій, яку поет назвав „Мій Ізмарагд“*).

*) Ізмарагдом звав ся в старій Русі збірник статей та притч, по части оригінальних, а по части повібраних із грецьких писань Отців церкви, підібраних так, щоби цілість становила неначе повний курс практичної християнської моралї. [Іван Франко: Мій Ізмарагд, передне слово].

Поет давно бажав, — як пише у передньому слові до своєї збірки, — подати у поетичній формі сучасному руському читачеві ряд оповідань, притч, рефлексій і інших проявів чуття та фантазії, котрих теми черпані з ріжних жерел, домашніх і чужих, східніх і західніх, та котрі про те вязались би в одну органічну цілість не якоюсь тенденцією, не одною догмою релігійною чи естетичною, а тільки спільним діяпазоном морального чуття й темпераменту, через який пройшли, поки вилили ся в ту форму...

Йому давно хотіло ся написати таку книжку, та тільки в останнім часі тяжка слабість, що зробила поета на пару місяців неспосібним до иншої праці, дала йому змогу понаписувати найбільшу часть того, що надруковано в збірці „Мій Ізмарагд.“ Значна часть поміщених тут віршів то правдиві *Schmerzenskinder*. Поет писав їх у темній комнаті, з зажмуреними болючими очима.

„Може сей мій фізичний і духовий стан — пише поет далі у тому ж передньому слові, — відбив ся й на фізіономії сеї книжки.

„В хоробі чоловік потребує, щоби з ним обходили ся мягко, лагідно, та й сам робить ся мягким та лагідним та толерантним. Його обхапує глибоке, ніжне чутє, бажанє любити,

дякувати когось, тулити ся до когось з довірем, як дитина до батька. Не знаю, на скільки ясно відбило ся те чутє в отсій книжці, та знаю, що я бажав зробити її книжкою на скрізь моральною.

„Певна річ, моя моральність значно двімінна від тої катехетичної, догматичної моралі, що у нас видаєть ся за одиноко християнську...“

А врешті, вияснивши ось так мотиви й настрої своїх поезій, звертаєть ся до читача словами:

„Коли з них упаде в твою душу хоч крапля доброти, лагідности, толеранції не тільки для відмінних поглядів і вірувань, але навіть для людських блудів і похибок і прогріхів, то не даремна буде моя праця“... [Мій Ізмарагд: Передмова].

Коли „Передмова“ вияснює настрої поета під той час, як він пише сї вірші, то близший їх огляд вкаже на тісну сполуку сїєї збірки поезій із деякими подіями з життя поета.

Перш усього приглянемо ся поодиноким циклям поезій усїєї збірки: Два з них: „По селах“ і „До Бразилії“ — се мотиви знані нам із „Галицьких Образків“ і інших

поезій, що їх поет виспівував на мотиви сільського життя: „Поклони“ — се цикль поезій на особисті мотиви, се відгуки подій у власному житті поета, — се відгомін у поетичній формі деяких моментів у його письменській творчості. Врешті три циклі — головна основа цілої збірки: „Паренетіксн“, „Притчі“ і „Легенди“ — той так сказатиб „Ізмарагд“ Франка.

Поклони — вяжуть ся тісно із автобіографією „Niесо о sobie samym.“ У поета проявляєть ся рід зневіри:

В низ котить ся мій віз. Повяли квіти,
літа на душу накладають пута.
Вже не міні в нові сьвіти летіти!
Війну з житем програв я, любі діти!

Він навіть просить опрощення в Україні за те, що життє його не дало їй того, чого вона могла від нього ждати.

До рівноваги приводить поета відповідь України з'осереджена коло одного питання, того, що найдужче вражає поета: Зневіра поета має свою основу в нападах „патріотичної зграї“ на нього за його признание „Nie Kocham Rusi.“

І що тобі за кривда сталась?
Що підняли на тебе галас:

„Не любить Руси він ні раз!“
Паплюй! Я, синку, ліпше знаю
всю ту патріотичну зграю
й ціну її любовних фраз.

У дальших поклонах „Україні“ поет висказує своє бажання, щоби з одного боку не тікали від неї „з горя й голоду“ її найліпші сини, з другого,

„щоб сіячів її їх власне покоління
на глум не брало і на сьміх.
Щоб монументом їх не було те каміне,
яким в відплату за плідючеє насінє
ще при житю обкидувано їх.

Врешті малює символічну картину України. „Велике страждання, неміра „крови й сліз пролитих з серця і з очий народа“ — отсе той символ України. А далі:

...кілько нас всю силу спрацювало,
щоб жить, без дяки, в каторзі чужій!

Між „Поклонами“ є ще вірш „Декадент“ присвячений В. Щуратови. Поет відповідає на закид декадентизму зроблений Щуратом його збірці ліричних поезій: „Зівяле листє“.

Що в моїй пісни біль і жаль і туга,
се лиш тому, що склалось так життя.
Та є в ній, брате мій, ще нута друга:
надія, воля, радісне чуття.

Який я декадент? Я син народа,

що в гору йде, хоч був запертий в льох.
Мій поклик: праця, щастє і свобода.
Я є мужик, прольог не епільог.

Колиб треба дати повну характеристику поезії Франка, то годї се зробити краще, як отсими поетовими словами.

З одного боку в поезії Франка: сум і біль і жаль і туга — се перли його поетичної творчости, се найпишнійший вицвіт української поезії, чуттє української душі, — а з другого боку поклик: праця, щастє і свобода! — отсе „Каменярі“ отсе той „Вічний революціонер“, отсе „Веснянки“, — отсе одним словом суспільницька поезія Франка, поезія життя, боротьби і праці.

Хвиля творчости вірша „Декадент“ — се хвиля ясного зрозуміння у поета своєї поетичної індивідуальности, тої подвійної душі поета: душі народнього співака і душі поета-суспільника, поета праці й боротьби і наслідком неї кращої будучини (щастя й свободи!) свого народа, — а враз із тим душі поета індивідуалїста, якого власні болї вирізьблені в пишній артистичній формі (дарма що по словам поета се один тільки у його життї момент) — остають сьвідками „момента“ найкращого, найбільше піднеслого у його поетичній творчости.

Сї два мотиви, так сильно зазначені в поезії Франка молодших років, зливають ся з часом в один: в спокійну філософічну поезію. Вона найповнїйше кристалїзуєть ся в збірках: „Мій Ізмарагд“ і „Semper tiro“.

Заки стану її обговорювати, пригляну ся ще до двох циклів національної поезії із збірки „Мій Ізмарагд“: „По селах“ і „До Бразилїї“.

По Селах. Се рід поеми. Десять окремих віршів повязано тут в одну цілість. Повязано їх оповіданнем про життя Пазюка, але ще сильнїйше повязано їх малюнком душевного настрою галицького села.

Пазюк зичить гроші „кумови“ й за те кум його поїть у шинку вже кілька днів. Підпитого веде домів, але Пазюк заночовує в сина в stodолі. Там його обікрадають. Пазюк дає попові на молебень, а крім того йде до ворожки, щоб дізнати ся, де гроші. Врешті коли жандарі беруть „кума“ у тюрму, в селу тимчасом гуде, що то Пазюка обікрыв його син. Молодий Пазюк підкидає батькові гроші, а сам просить панотця, щоби перевів із ним присягу перед людьми в церкві, що він гроший не має.

О ц і н к а. Вага отсього цикля лежить не в змісті, але, як сказано висше, в змалюванні настрою сільського люду. Поет малював досі мужицьке горе із зо вні. Малював крив-

ди українського сільського люду, що то їх зазнає наш мужик чи то від уряду, чи то від чужого й свого панства. Тепер він заглянув глибоко в душу самого мужицтва. І змалював нам картини, що їх побачив у тій збірній душі нашого селянства.

Поперед усього загальний малюнок хати (І.) Поминаючи зверхній опис, дуже точний і дуже багатий у порівняння, наведу де-що із опису середини хати :

На стіні розвішені довкола
деревляні давні богомази :
Страшний суд, Варвара і Микола,
чорні вже від диму, мов від мази.

Тільки й всего християнства в хаті, —
але є й письменства в ній позначки :
Там під сволоком завитий в шматі
Лист небесний — писаний Бог-зна ким.

Йосифінський наказ панщизняний,
прадідівськнй квіт на трицять буків,
дїда скарга за ґрунтець забраний,
батьків акт ліцитаційний драний, —
ось весь спадок, що лишивсь для внуків.

Із II. віршем зачинаєть ся опис історії Пазюка з „кумом“. Поет приглядаєть ся спокійними очима до того життя Пазюка, що то гірший усіх чужих пявок. Бо він не тільки пявка, що бере добру лихву. Він ще й тим гірший від чужого лихваря, що вбиває людську честь у свого брата. Кум платить йому

й сьвідкам горівку, а він помітує тим кумом гірш якої скотини. „От ще голяк! От ще жебрак!“ — каже йому в очі. Яка люта ненависть чується в душі „кума“, але на словах він годить тому глитаєві! Боїть ся, щоб той не скасував свого слова!

Як з одної сторони поет підхопив дуже щасливо отсей рис бути й жорстокої безоглядності сільського життя, так не менше вдатно змалював нікчемність глитаєвого сина. Він украв у батька гроші, але сам помагав батькові бити „кума“, що його підозрівали в крадіжж, а коли люди почали гомоніти про те, що се він украв гроші, він іде до пан-отця;

У неділю на хрест і на слово сьвяте
перед всіми людьми я присягну на те,
що татуньових грошей не маю.

А коли пан-отець, що хотів дізнати ся правди, припер його, він заявляє цілком спокійно, ба цинічно:

Як на сповіди! Отче... Та взяв, чи не взяв,
а бігме, що нерушані вчора віддав.
І присягну, на й встиду між хлопством
[не маю.

А поза тою історією з глитаєм Пазюком скільки то рисів народньої психіки підхоплює автор у віршах сього циклю. От хочби те, як то легко найти глитаєві сьвідків, що то кум украв гроші: „Сей вже мав спати йти,

вийшов на двір, чув, як Пазюк до стодоли з кумом чалапав“. другий виразно чув... і т. д.

Або як то оба : кум і Пазюк по короні на боже несуть на попівство :

Правте, отче, два молебни,
щоб злодюга той ганебний
без пощади нагло тріс!“

Або знов опис сїєї метушні, коли жан-дар приходить у село :

із вулиці діти тікають малі,
старі покидають у полі роботу
до дому, немов на пожар!

Сей сїти рибацькі під стріху ховає,
той в сїно рушницю стару обвиває
і пхає в шувар,

сей крадену пряче дубову колоду,
той в бочку пожарну що духу лле воду :
в селі є шандар!

Врешті є один довший вірш (X.): На пастівнику, що не вяжить ся нічим із історією Пазюка й його грошей, але що є головне звено тої другої картини, того малюнка душевного настрою галицького села.

Тут у відтворенні сільської дїтвори як у зеркалі, відбиваєть ся усе наше село із своїм містицизмом, із таємним дожданнем Страшного суду, із страхом перед опирями, із надїєю на війну з Москалем :

(Господи, коли-б вже раз

Маскаль прийшов! Таке вже всюди здирство пішло: Маскаль би все те скасував, зробив порядок, полекшу якусь на бідний люд!),

або врешті із вічним страхом перед заверненням панщини:

Чи чули ви, пани ото заводять якісь там шарварки нові. То ніби говорять з хлопами: штири дні до року повинен кождий нумер відробити коло гостинця. А то все брехня. Їм не гостинець в голові. Плювати їм на гостинець! Як лиш люди вийдуть на ті гостинці, то пани пішлють свою двірню з палками, нагайками, і всіх на панський лан переженуть і панщину навернуть: штири дні що тижня кождий мусить відробляти.

В кінці із малюнками тих страшних кривд від своїх, тим лютіїших, що незаслужених:

От і мій господар хоч і який богач, а злакомивсь на моїх пять кровавих римських: взяв і відтягнув мені з заслуженини за те, що скочило теля в полонку і затонуло.

— А що буків я приняв за ліс! Господар сам післав мене украсти з ліса копаниці, а як зловив лісничий і подав на штраф, прийшлося платити — він тоді давай мене періщити.

Підчиняючи ся ріжним настроям мужицької душі, прислухуючи ся до стогону її, до жалів її та болів, поет докидає сьвіжими красками кілька нових рисів до загального малюнка галицького села.

До того самого циклю поезій належить ще й другий малюнок нашого сільського гаразду, перед яким наше селянство тікає :

До Бразилії.

Той сам рис нашої народньої душі: вічне сподівання якогось поліпшення долі, надія як там на „Маскаля“, так тут на Рудольфа й на його царство в Бразилії. (Віра в Рудольфа найшла незвичайно сильні симпатії в нашого народа, що проявляли ся навіть у „листах до Стефанії“).

Той наш люд

спродавав дома поля, господарство,
вірячи байці про Рудольфа царство.

Дома покинувши землю родинну
гнав ся, щоб мрію ловити дитинну.

Сьмілий у мріях, у вірі беззглядний,
в дійсности, наче дитина, безрадний.

Ані порадитись, ні побалакать,
знав він лиш гнуть ся та жебрать та плакать.

Поет зазначає по мистецькому два риси характеру нашого народа: Його погоню за діточою мрією, погоню, в надії не тільки

найти для себе щастє, але й поділити ся тим щастєм із другими (Лист до Стефанії). А коли та надія на щастя заводить, він зносить терпеливо найлютіїше горе. „Лист із Бразилії“ Франка се один із найкращих малюнків стоїцизму нашого сечянина.

Та на одній пересїдці якось
згубив ся і пропав Юрків Антось.

Сім штук дітий, Онищиха й Чаплиха
і Хрущ старий там вмерли. Збулись лиха.

На морі вмерло девять душ народу ;
їх, замісь погребу, метали в воду.

(В Бразилії) три місяці чекали ми на квіти
три хлопцї вмерли тут і три кобіти.

Пять хлопців до послуг продали ми,
а сїм дївчат пішло в такі доми.

Про хлопців досї ми не мали вісти,
дївчата раді : є що пити й їсти...

Та може дасть нам Бог ще піднять ся.
Було нас сорок, є ще вісімнайцять.

Стільки всього лиха, а ті емігранти мирять ся із своєю долею. Не жалують ся навіть на обманство агентів.

Сї два циклі поезій : „По селах“ і „До Бразилії“ — гарні причинки до зрозуміння душі нашого народа.

Паренетікон. Цикль вельми ріжнородний. Поет висказує свої погляди на всілякі життєві квестії, при тім піддає під осуд свого критичного ума деякі погляди нашого народа, що приймили ся у нього під впливом християнської моралі, але викривили ся й віддалили ся від первісного взірця.

Аскетизм без любови (I), піст без добрих вчинків (III), слова без діл (XVI), чернеча служба Богові із страху перед життєм (XXII), криклива молитва хочби тільки самим серцем (VI), — отсе теми роздумувань поета про тих, що то їхні слова або й діла, або й усьо життє — як ті „побілені гроби“.

Не пропускає він богачеві, що то сьвічку поставив у церкві перед образами, а кривда злидарів її гасить (V).. Не радує поета довге життє людини — але безчесне, без розуму, без енергії; краще прожити одну днину, але у чесноті, у розумі, у праці! (X). При тім усе треба ловити життє в кожній хвилині, бо „як юність минула, то пощо з дівками жартуєш?“ (XVII) А знов:

Хто в першій чвертині житя
знаня не здобув.

а в другій чвертині житя
майна не здобув,

а в третій чвертині житя
хто чесним не був,

той скаже в четвертій: „Бодай
я в світі не був!“ (XXIV).

Не менше красок присвячує поет змальованню в поетичних картинах абстрактів як: Любов правди, (II, XIV), кривда (XVIII), мудрість (VIII, XIX, XX), або почувань людської душі як: гнів (VII), злість (XI) і т. п.

Для прикладу я наведу вірш, у якому поет говорить про любов правди:

Не слід усякого любити без розбору.
Як добрі щепи садівник плекає? —
Так, що всі зайві парості втинає
щоб добрі соки йшли все в гору, в гору.

Господь сказав: „Яка тобі заслуга,
коли кохаєш свого брата, друга?
А ви любіте своїх ворогів!“
Подумай добре, що Господь велів!

Не мовив: „Моїх ворогів любіте!“
Отсе, брати, ви добре розумійте,
що ворог божий, ворог правди й волі
не варт любови вашої ніколи!

Вірші сього циклю багаті в поетичні малюнки, в порівняння, в глибокі філософічні думки, в рефлексії поета. Особливо сорок (чотири до шестистрічкових, **строф** — се глибокі філософічні думки поета.

Купа дров і жура —
що з них двох тяжше є?
В дровах труп лиш згара,
а в журі все живе. (XXV. 39).

Ось такі поважні, спокійні, глибоко передумані, теплом поетового людяного серця навіяні всі сливе ті строфи. А яке багатство їх мотивів!

Спокій, гнів, гордість, любов, кривда, жура, бездільність, судьба, зло, обмова, добра слава, розум, чесне життя і багато, багато інших мотивів.

Поетична картина й навіязана до неї рефлексія — отсе форма сієї філософичної поезії Франка. Головна її прикмета незвичайно сильна ядерність. Що до форми можна би їх прирівнати до наших коломийок, але мовлю тільки що до форми, бо зміст, думка у них дуже глибокі. Що до змісту то вони дуже близько підходять до наших народніх пословиць.

Притчі. Подібні мотиви, як у циклеві „Паренетікон“, і подекуди подібне їх обробленне, головнож рефлексії і висновки дуже схожі із попередніми. Колиж у чім є різниця, то в самій формі. У притчах поет головну вагу звертає на малюнок, на картину, з якої висновок ясно вибиваєть ся, або яка кінчить ся коротенькою рефлексією, нераз у кількох словах.

Притчі Франка — се пишні взірці дидактичної поезії; сі притчі в першій мірі поезія богата в пишну артистичну форму, а дидактичний мотив зливається із красою всього поетичного малюнка у вельми артистичну цілість.

В притчі про жите — оснований на буддійському мотиві, вказує поет на те, що наше власне тіло непостійне, слабе і хоре, що нам у кожній хвилі може відмовити служби; що нашому життю грозять тисячні небезпеки і коли що лишається нам, чим слід нам користатись, то одна тільки чиста розкіш братньої любови.

Се той чудовий мід, якого крапля
розширює жите людське в безмір,
підносить душу понад всю тривогу,
над всю турботу із за діл минуших —
в простори повні сьвітла і свободи.
Хапайте сквапно краплі ті, брати!
Бо лиш в тому, що серце ваше чує,
чим груди повні, чим душа живе,
у розкоші любови і бажаня,
братерстві, у надії, у змаганю
до висших, чистих цілий є ваш рай.

Буддійським мотивом користається поет в притчі про віру. На листок, що має відорвати ся з кипариса на Цейльоні ждуть тисячі побожних буддистів.

І ждуть собі безсмертя
і мруть один за одним, —
нові приходять з серцем
прагнувшим і голодним.

І ждуть того листочка —
ніяк не відірветь ся!

І ждуть і мруть в тій вірі,
що хтось його дідеть ся.

Отся притча не без тонкої іронії — гарна ілюстрація людської віри в безсмерте, віри, що веде ту людськість до замикання очий на невмірущу силу життя, — що, в надії на безсмерте, заставляє людську душу переходити чужою поуз безсмертні дари й радощі життя! „І ждуть... і мруть... в тій вірі, що хтось його дідеть ся“...

В притчі про любов поет вказує, що найбільш небезпечна для чоловіка є голосна й облесно заявлювана любов, бо під нею криєть ся звичайно якась небезпека.

В притчі про красу поет впевняє, що—

більш ніж меч і огонь і стріла і коса
небезпечне оруже жіноча краса.

Ані мудрість наука ні старші літа,
не дають проти неї міцного щита.

Далі йдуть притчі про: приятнь, вдячність, покору, правдиву вартість, радість і смуток, піст і смерть. До найкращих належить притча про нерозум.

Стрілець зловив пташку у сильце, але пустив її, почувши від неї три науки. І миттю-ж таки забуває всі три науки, коли пташка, що сіла високо на галузці глумить ся із него, заявляючи, що в її утробі є перла так велика як струсине яйце. Коли стрілець жалує свого вчинку, пташка мовить :

Зробив ти добре діло
Мені летіть велів! —
І зараз по хвилині
Сам того пожалів.

А потім забажав ти
мене дістать ще раз
і просьбою вернути
назад минулий час.

А чом? Бо несуразним
повірів ти словам,
що в мні є перла більша
у двоє, ніж я сам.

Інші притчі основані на буддійських і євангельських (християнських) мотивах.

Загально про притчі Франка треба сказати, що вони є поетичні малюнки до абстрактних понять. В образовій формі поет висказує високо-гуманні думки, а ціхує сі притчі побіч артистичної краси й поетичного настрою — глибокий спокій.

Остають ще **Легенди**. Є їх шість, а з того дві визначають ся великою літературною

варгістю. Легенда про любов (Арот і Марот) і Легенда про вічне життя.

В першій поет малює символ пристрасної любови, проти якої годі встояти ся — в постаті Астарте й її спокусі Арота й Марота.

А в Легенді про вічне життя поет цікавить ся питанням, чи спроможність осягти вічне життя зробила би чоловіка щасливим, та доходить до висновку, що з хвилею, коли показуєть ся надія вічно жити, людина попадає під такий сильний вплив своїх почувань і пристрастий, що зрікаєть ся для них вічного життя.

Цикль віршів у збірці „Мій Ізмарагд“, головню тих на філософічні мотиви, черпаних по части із старих жерел, дає своєрідне Франкове освітленне християнської моралі й філософії й буддійської релігії. Годі в такому загальному огляді обговорювати філософічні погляди Франка; тут я зазначу тільки його незвичайно високу людяність і безмірну любов життя і правди. Ся остання любов веде його до розкривання грубої верстви брехні, що протягом віків вкрила чи то основні правила життя, чи товеличні правди ріжних філософічних і релігійних світогля-

дів. Що в них іде в розріз із життєм, — те п'ятує Франко як сьмішне й шкідне; що відкрило ся брехнею, те обдирає поет із киреї брехні і своїм землякам, що зжили ся з тою брехнею, показує правдиву вартість річий.

Свій предмет трактує поет лагідно, спокійно, із великою повагою й любовю. Вже що найбільше послугуєть ся лагідною іронією — надармо шукати в „Ізмарагді“ настрою поета із „З вершин і низин“. Се вже не молодий агітатор, се зрівноважений філософ, а при тім лагідний педагог, що з любовю відносить ся і до предмету, що його викладає, і до земляків, що їм викладає свої правди.

XIV.

**Діяльність Івана Франка після 1898 р. —
Юбілей 25 ліття праці Франка.**

З хвилиною, як Франко увійшов у склад редакції Літературно-наукового Вісника, зачинаєть ся найбільш видатний для нашого письменства період його діяльності. Поминаючи вже те, що від тепер він бере участь у всіх виданнях Наукового тов. ім. Шевченка і друкує в них свої наукові студії й матеріали, — він дає напрям одино-

кому нашому літературному органіві на протягу цілого десятка років.

Франко бере крім того участь у всіх важнійших подіях нашого життя, та огляд його чи то політичної, чи громадянської діяльності за час після 1898. р. не може ще увійти в отсю мою працю. Се занадто сьвіжа доба; багато інтересних документів цілком ще недоступних, багато подій є таких, що обговорити їх об'єктивно годі. Тому я волю в отсьому популярному огляді краще полишити квестію біографії Франка з останнього часу на боці.

Так само ні на що не придало ся-б вписувати заголовки всіх наукових праць Франка, праць загально приступних, друкованих чи то в „Записках Наук. тов. ім. Шевченка“, чи то в Збірниках товариства — головно Етнографічному Збірникові, то що, — наколиб не подати огляду сих праць.

Тож я вдоволю ся зазначеннем творчости Франка в Літературно-науковім Вістнику.

В відділі поезії Франко друкує там у менших або більших виїмках усе те, що потім складаєть ся на поважні збірки і „Поеми“. „Із днів журби“ і „Semper tiro“ і крім того багато перекладів із європейських поетів.

З прози крім дрібніших оповідань друкує більші: „Гриць і панич“, „Хома

з серцем і Хома без серця“, гуцульські: „Як Юра Шикманюк брив Черемош“, і „Терен у нозі“ і дві повісти: „Перехресні стежки“ і „Великий шум“.

Найбільше праці вложив Франко у відділ публіцистично-науковий. Тут він подає огляд всіх важніших культурних європейських явищ, подає характеристики визначніших індивідуальностей, згадатиб тільки: Гавптман, Золя, Доде, Зудерман, Ібзен, Лілієнкрон, Брандес, Маєр, Врхліцкий і т. д.; — подає студію про Данта із численними виривками перекладу його „Божественної комедії“, нотує всі важніші новини українського письменства, обговорює різні політичні й культурні прояви нашого життя, осьвітлюючи їх і піддаючи холодній критиці, а врешті дає заокруглені силветки наших письменників, політиків і суспільних діячів. Важніші із них: Леся Українка, літературно-критична студія, о. Антін Петрушевич, ювілейна силветка, Михайло П. Старицький, Іван Гушалевич, Володимир Самійленко, врешті дві більші статті: „З останніх десятиліть ХІХ. в.“ і „Стара Русь“.

Заки подам огляд тої части творчости Франка, що входить в обсяг моєї праці — огляд поезії Франка після 1898. р., мушу спи-

нити ся ще над одною подією із тогож року, а саме над юбілейним сьвятом 25 ліття письменської творчости Франка.

Дня 30. жовтня 1898. р. сьвятковано у Львові юбілей устроений молодіжю Франкові із нагоди 25 ліття його письменської праці. Було се величаве сьвято признання Франкових заслуг положених на жертвенникові українського народа. Було се сьвято, на якому молодіж устами Володимира Гнатюка і Гриця Гарматія, висказала свою глибоку пошану й велику вдячність своєму духовому провідникові, а старша громада: одні устами проф. Грушевського привітали найвизначнішого культурного робітника на українській ниві, одні устами М. Павлика привітали іменем українського селянства, спеціальнож української радикальної партії — одного із її основників, і головних її провідників, врешті одні, а й тих було чимало, ті його противники, ті, що то з ними Франко зводив без упину бої, і ті прийшли заявити йому своє признание і поєднати ся із ним, як із найвизначнішим сучасним представником нашого письменства. Представники загалу української громади прийшли віддати честь заслугам Івана Франка.

На всі їх привіти відповів Франко промовою, вельми характеристичною для зрозу-

міння й належної оцінки його індивідуальності. Ту його промову подаю в цілій основі:

„Першим моїм словом, — почав говорити Франко зворушеним голосом, — нехай буде щира подяка всім тим, що устроїли отсе нинішнє сьвято. Поперед усього подяка молодіжі, що не щадила на се трудів і заходів; подяка всім тим, що явили ся тут нині; подяка товаришам праці і переконань; щира подяка бесідникам, що промовляли з сего місця.

Подяка в кінці й моїм противникам. За двацять п'ять літ моєї праці доля ніколи не скупила мені їх; вони підганяли мене наперед, не дали мені застоюватись на однім місці. Я розумію дуже добре вагу боротьби в розвою і вдячний своїм противникам і щиро поважаю тих, що борються ся зі мною чесним оружем.

Коли скину оком по нинішнім зборі, то запитую себе: задля чого зібрала ся тут така велика і сьвітла громада? Думаю, що не для моєї особи. Я не вважаю себе ані таким великим талантом, ані жадним героєм, ані таким взірцевим характером, щоб моя особа могла заґрїти всіх до себе. Двацять і п'ять літ я був тим пекарем, що пече хліб для щоденного вжитку. Я завсіди стояв на тім, що наш народній розвій має бути місц-

ною стіною. Муруючи стіну муляр кладе в неї не самі тільки гранітові квадрати, але як випадє, то і труск і обломки і додає до них цементу. Так само і в тім, що я зробив за ті літа, може й знайде ся деякий твердий камінь, але певно найбільше буде того труску і цементу, котрим я заповнював люки і шпарі. В кождім часі я дбав про те, щоб відповісти потребам хвилі і заспокоїти злобу дня. Я ніколи не хотів ставати на котурни ані щадити себе; я ніколи не вважав свого противника занадто малим; я виходив на всяку арену, коли боротьба була потрібна для прояснення справи. Я знаю, що з моїх творів дуже мало перейде до памяти будущих поколінь, але мені се байдуже; я дбав поперед усього про теперішніх, сучасних людей.

Яко син селянина, вигодований твердим мужицьким хлібом, я почував себе до обовязку віддати працю свого життя тому простому народови. Вихований у твердій школі, я від малку засвоїв собі дві заповіді. Перша, то було власне почуттє того обовязку, а друга, то потреба ненастанної праці. Я бачив від малечку, що нашому селянинови ніщо не приходить ся без важкої праці; пізнійше я пізнав, що й нам усім, яко нації ніщо не прийде за дармо, що нам ні від кого ніякої ласки не надїяти ся. Тільки те, що здобуде-

мо своєю працею, те буде справді наше надбанне; і тільки те, що з чужого культурного добра присвоїмо собі також власною працею, стане нашим добром. От тим то я старався присвоювати нашому народови культурні здобутки інших народів і знайомити інших з його життям.

Головну вагу клав я завсіди на здобування загально-людських прав, бо знав, що народ здобуваючи собі загально-людські права, тим самим здобуває собі й національні права. І сам я в усій своїй діяльності бажав бути не поетом, не вченим, не публіцистом, а поперед усього чоловіком. Мені закидали, що я розстрілюю свою діяльність, перескакую від одного заняття до іншого. Се було власне впливом мого бажання — бути чоловіком, освіченим чоловіком, не лишити ся чужим у жаднім таким питанню, що складає зміст людського життя. А пізнавши що небудь, я бажав і всіх сил докладав довести й інших до того, щоб зацікавили ся тим і розуміли се. Дехто звиняв мене тим, що важкі обставини життя, konieczність заробітку спонукувала мене кидати ся на різні поля. Але мені здаєть ся, що тут більше причинила ся моя вдача, те горяче бажання — обняти цілий круг людських інтересів. Може бути, що сей брак концентрації зашкодив мені, яко

письменникови, але у нас довше будуть потрібні такі, як я, щоб розбуджували інтерес до духового життя і громадили матеріял, обтесаний бодай з грубшого. Фундаменти все так будують ся; а тільки на таких фундаментах, на таких стінах може з часом здвинути ся пишне, сьміле склепінне.

Так отже не для мене се нинішнє сьвято. Я чую, що я не заслужив на него. Але воно наповняє мене радістю, як сімптом, як знак того, що в широких кругах нашої громади займаєть ся або й сильно вже горить те саме бажаннє осьвіти, свободи і широкого індивідуального та громадського розвою, бажаннє, котрого виразом є мої писання. Вийшовши з самого дна нашого народа, я старав ся однаксю любовю обняти всі його верстви, а нинішнє сьвято є для мене знаком, що у нас будить ся, а декуди вже й ярко палає бажаннє солідарности з нашим найменшим братом. Тільки ненастанна, жива стичність з людьми може охоронити наше письменство від манівців; тільки солідарність з тим нашим бідним, сїрим, але конкретним братом охоронить нас від абстракцій і доктринерства, поведе наш національний розвій простою, вірною дорогою.

Ще раз дякую шановній громаді за нинішний вечір. Здаєть ся не потребую обіцю-

вати, що й на далі я не зйду з тої дороги, якою йшов доси. Така вже моя натура, що праці своєї не покину ніколи; се не жадне геройство, а просто елементарна сила веде мене сею дорогою, сила моєї хлопської крові.

Певна річ, у моїй діяльності було чимало помилок, — але хтож роблячи якесь діло не помилився? Та нині я можу дивитися на ті помилки спокійно, бо знаю, що або мені самому або іншим служили вони острогою і наукою. А що до себе самого я завсїди держався тої думки: нехай пропаде моє імя, але нехай росте і розвиваєся руський народ!“

Отсією своєю промовою поет вводить нас, українську громаду, до своєї робітні. Він вказує на свою працю для здвигнення храму культури вкраїнського народа, як на завдання свого життя, — а на свою письменську, політичну, чи яку там ще працю, як на одну тільки частину цілости, частину, в якій є й твердий граніт, але є й менше трівкі матеріали. Колиб він пішов одним шляхом, він граніту того призбиравби більше, але не міг би стати тим будівничим широких трівких основ нашого життя.

Так розуміє Франко своє життя й свою громадську діяльність та поетичну творчість. Колиж його життя й діяльність не плили

рівним руслом, то він оправдує се в своїй промові, висказаній у веселому тоні на юбілейному комерсі, що відбув ся після концерту ось так :

Він говорить.

„Якби в мене було що небудь з натури когута, то мені повинен би по сьогоднішнім вечорі вирости о такий високий гребінь. На які різні високі гідности мене підносили сьогодні! Зробили мене гетьманом, яким я ніколи не був і не хотів бути; зробили мене керманичем, хоч я, придививши ся правдивим керманичам на дарабах на Черемоші, зовсім не мав би охоти ним бути; зробили мене проводирем, хоч я любив лише іти в ряді, памятаючи добре того генерала, про котрого Наполеон казав, що коли він іде в ряді, то дуже добрий вояк, колиж на переді — то чистий ідіот. Дістають ся мені від громади компліменти за се, чого в мене нема, хоч дай Боже, щоби було; ало коли *in vino veritas*, то як — писав колись Тянячкевич — „скажім собі всю правду в очи“, нехай громада почує компліменти і від мене! Я любив іти в ряді і люблю, але — такого ряду не було... І се було моє нещастє, я крутив ся як вівця і замість іти уже протертою дорогою, сам мусів протирати її. У нас було і є замало людей і до найпростійшої роботи. Се одна

хиба громади. Друга: у нас уже така вдача, що любимо — уживши прикладу з війська — свого Flügelmann-а вічно штуркати, аби схибив з дороги і не йшов рівно з другими. Я дізнавав сего штурканя безнастанно від своїх і чужих. Отсе поштуркуванне і випиханне другого не дозволяє нам іти рівним рядом. Якби з мого досьвіду я мав подати громаді яку науку, то вона була би така, як у війську: *Richtung halten!* (Рівний ряд!) Бути може, що до 50 літнього ювілею, котрим мені отсе грозили, ми навчимо ся того. А поки що на становищу рядового я навчив ся того, чого рад би навчити і інших, а то нічому не дивувати ся, і половину чого доброго уважати іллюзією. За 25 літ роботи досвід навчив мене філософічного спокою і саме того мені і завидують. Звісно, краще було би мати инший досвід. Отсе мої слова правди для громади!“

Для повного образу я наведу ще погляд одного приятеля Франка з Варшави, щоб показати, як дивлять ся на нашого поета чужинці.

„При духовій енергії і робучости, якими Ви відзначаєте ся, — так писав він до І. Франка — годі сумнівати ся, що ще довший і, розумість ся, більше плодовитий період Вашої діяльності є перед Вами; зі всеї душі бажаю

Вам, щоб та діяльність від тепер відбувала ся не в таких тяжких умовах, як то було доси, щоби Ваш талант міг вкінці розвинути ся на всю свою ширину, піддержуваний живим співчуттем рідного Вам народа, для розвою котрого Ви стільки зробили. Справдї, я пересвідчений, що Ваш письменський талант ще не дійшов свого найвисшого розвою. В красших суспільних обставинах, в яких живуть щасливіші неславянські народи Европи, Ви давно мали би належне Вам признанне, як першорядний артист слова або учений, Ви не потребували би тратити що найліпші сили на тяжку боротьбу з дрібними противниками, з байдужністю окруження, з розпаношеною глупотою.

В щоденній боротьбі за дорогі ідеї, за свою людську гідність, за щоденний кусок хліба, чоловік, хоч би він і який був сильний, легко озлоблюєть ся, не годен деколи відріжнити гідного ворога від негідного, може часом попасти в апатію або песімізм, але і тут є своя відрадна сторона, що дає потїху на такій тяжкій життєвій дорозі: Вам певно нераз приходили на думку горді слова великого Німця Гете :

Nur der verdient sich Freiheit wie das Leben,
wer täglich sie erobern weiss.

У своїм тихім кабінеті свобідно віддавати

ся поривам свого творчого натхнення — се, звісно, приємнійше, але вести безнастанну ідейну боротьби — то гіднійше. Для слабших індивідуальностей ся атмосфера безнастанної ручної боротьби була би погубна, але Ваш розум і духові сили, великі своїм розміром, перемогли все, і не вважаючи на ніякі перешкоди, дали Вам розвинути письменську діяльність, що своєю інтензивністю справді гідна подиву. Я не хочу счисляти тут разом всю Вашу роботу, але позвольте мені сказати, що при бідності теперішньої галицької і взагалі української літератури, назвати Вас найвизначнішим діячем українського слова — ще було-б мало, щоб означити степень Ваших заслуг; я з глибоким пересвідченням кажу, що Ваші артистичні твори могли би зайняти почесне місце в якій небудь з теперішніх європейських літератур, і щиро бажаю, щоби будуча Ваша творчість ще нераз давала причину до нового доказу сеї гадки“.

Коли на повисші слова можна писати ся без застереження, то вже найблизші роки були сьвідками ще могутнійшого взриву духа Франка на вершини творчости — головно на вершини поетичної творчости, а українська суспільність дістала в руки нові збірки його поезій: „Із днів журби“, „Semper tigrus“ і поему: „Мойсей“.

XV.

„Поєми“

Істар. — Сатні і Табубу. — Бідний
Генрих. — Поєма про білу сорочку. — По-
хорон.

(1899)

„Дві перші поєми належать до найстарших продуктів людського слова і людської творчости, які дійшли до наших днів. „Істар“ се виринок із старовавилонської космогонічної епопеї, що була зложена на яких 2000 літ перед Христовим різдвом і мала головною темою геройські діла і пригоди вавилонського національного героя Німрода. Богиня Істар грає в тій поємі визначну ролю, а епізод про зступленне до ада належить до найбільше захованих частин вавилонської поєми. Те, що подано ось тут, се по змозі вірний і дословний переклад вавилонського тексту; тільки деякі уступи додані мною для заповнення люк. По при всю наївність старезної старовини ми бачимо тут величню символіку любови; новочасні символісти мають дуже давніх предків.

„Друга поєма „Сатні і Табубу“ може вважати ся прародичкою сучасної повелі, дарма, що написана була яких 200 або 250

літ перед Христом. Се також є один епізод із більшої цілоти — оповідання про царевича Сатні-Хамоіса, що зрештою дійшло до нас без початку. Сила сліпої любови у мужчини і жіночої кокетерії ледви чи була коли змальована такими простими і сильними рисами, як у тім египетським творі. І тут я даю по змозі вірний переклад, не додаючи від себе ані слова, крім останніх двох рядків, що заступають місце иншого казочного закінчення в оригіналі де Табубу, в останній хвилі переміняєть ся в страшну почвару.

„Дальші три поеми побудовані на основі західно-європейських середньовікових оповідань. Пайка моєї власної праці в тих творах не однакова. Коли в „Біднім Генриху“ я міг покористувати ся майже зовсім чужими взірцями, то в „Поемі про білу сорочку“ мені прийшло ся надати оповіданю весь кольорит, а в „Похороні“ і ще дещо більше!“

Ось так пише про свої поеми автор у передньому слові. З огляду на те, що чотири перші поеми — се або переклади, або переспіви чужих поем, я не буду займати ся в сьому огляді ними, як у загалі не подаю оцінки всіх поетичних перекладів Франка.

Цілком инакше виглядає остання поема „Похорон“.

В замітці до неї поет пише ось що: „Легенда про великого грішника, що навертаєть ся на праведний шлях візією свого власного похорону, стрічаєть ся часто в життях сьвятих, та пришпилила ся в Іспанії до оповідань про грішне життя Дон Жуана де Теноріо. Може закинуть мені, що я позбавив сю легенду аскетично-релігійних мотивів і переніс її на чисто сьвітський ґрунт, — але й се в значній мірі зроблено вже в оповіданню про Дон Жуана. На сій старій основі я спробував виткати нові взірці. Наш час великих клясових і національних антагонізмів має значно відмінне поняття про великого грішника, ніж час Филипа II. і Торквемади. В сїм останнім пункті я дозволив собі троха змодернізувати стару легенду, лишаючи зрештою її основу незмінену з усіми її алегоріями й симболями. Може стріне мене закид, що все тут занадто темне і немотивоване. Щож, такий закид буде по троха й оправданий, та я думаю, що вглубивши ся троха і прочитавши поему другий раз, кождий побачить, що вона не так то дуже й темна. Зрештою, комо не любо, нехай і не читає.“

Заки я вискажу свій погляд на сю поему, подам її зміст:

Два народи, чи радше дві суспільні кляси двох народів мали звести із собою завзятий бій на житте і смерть. В останній рішучій хвилі провідникові аристократів повело ся перемовити на свою сторону провідника народа плебеїв і таким способом віднести над ними побіду. Тепер після побіди — бенкет. Отсе сиплять ся промови. Князь не хоче на будуче ані слави ані побід, тільки хотівби, щоб хто вказав —

. ясний шлях,
як держать в руках здобуте
і приборкать племя люте,
не бючись з ним по полях,
без Пожежі, крови, сварів,
а спокійно й певно.

Другий бесідник граф пропонує політику насильства. Виняти їх — побіджених — з під закона! Жадних прав!

Хлоп до праці, не до ради,
до податків не до складок
до грабель, а не до шпади —
се — порядок.

Його річ — покора й жертва,
як лиш бульбу, хліб і борщ ма;
Його съвятоші: то церква,
двір і коршма.

Третій бесідник барон, ліберал („не даром дід його носив ярмурку!“) радить „uobywatelicі to chłopstwo“. „На економічному полі, у банках, щадницях, спілках, копальнях чекає нас праця“.

Врешті четвертий бесідник генерал займаєть ся квестією розділу нагород. І коли першу признає всім побідникам, другу поляглим у бою, то третьою наділити би слід головного героя, провідника ворожого

табора, зрадника! Його здоровле пє він так, що кидає о поміст пугар з усієї сили.

У відповідь на сей тоаст промовляє головний герой бенкету „зрадник Мирон“. Застерігаючи ся проти того, немов би він був плебей (чи є плебейське що в моїм лиці, в моїх чутях і помислах і мові? Ні, з роду я плебейства ворог, рад його знівечить у самій основі), він признаєть ся, що допустив ся зради лише в тій цілі, щоб загріти свій народ до сильнійшої боротьби. Він бачив, що його народові не фізичних сил недоставало до побіди, тільки ідеалу, високих змагань, віри! І він дав йому тепер се.

Всі ті, що згинули у останній січи,
ну, чим були-б вони в спокійний час?
Раби, воли, що прожилиб весь вік свій
хиляючись, працюючи на вас.

Тепер вони погibli, як герої
і мученицький прийняли вінець.
Їх смерть жите розбудить у народі.
Се початок борні, а не кінець.

Тепер народ в них має жертви взір
і ненастанний до посьвят підпад;
їх смерть будучі роди переродить,
вщепить безсмертну силу — ідеал!

Сей бенкет — се перша частина поеми. В другій частині ми бачимо „зрадника Мирона“ на своєму власному похороні. Товпа народа славить пам'ять небіжчика. Він своїм плечем захищав свій народ, коли злі Сурі били, його ум показував народові своєму шлях у тьмі, його приклад в праці додавав всім сили. Тепер він лежить мертвий. Він впав, як зжятий острим серпом сніп, з рук зрадника і не кінжалом вбитий, не мечем, а словом, що пихою злою диха.

Всі в доказ любови цілують трупа в останнє. Але коли до небіжчика наблизив ся він — „зрадник Мирон“, у трупа з очий і уст пустилась кров плисти. Його признає народ убійником і ховає в могилу вкупі із небіжчиком.

Щоби могти зрозуміти, як слід, сю поему, треба приглянути ся ближше до її епілога. Поет пише сю поему під хвилю, коли в душі виринули питання:

Чи вірна наша, чи хибна дорога?
Чи праця наша підійме, двигне
наш люд, чи, мов каліка та безнога

він в тім каліцтві жити ме й усхне?
І чом відступників у нас так много?
І чом для них відступство не страшне?

Чом рідний стяг не тягне їх до свого?
Чом працюють на власній ниві — стид,
але не стид у наймах у чужого?

Творчу хвилю сієї поеми пояснює поет ще ближше словами

Прийміть сей дар! Крім дум моїх важких
крім болю серця й сумніву й роз-
[п у к и,
усе в нім байка, рої мрій палких.

Поет мовить проте цілком виразно, що ся поема— витвір болю серця, й сумніву й розпуки. Ось під таку хвилю поет кидає оком на свою працю й на той терен своєї праці — на свій народ, та на

його боротьбу із сильним переможцем. Ті дві суспільні класи се близькі нам два народи : плебеї—Українська маса,—аристократи— польський володар. Промови князя, графа то що' — се сучасні гасла, програми, ідеї польського панування на українських землях, промова Мирона — се погляд поета на змагання нашого народу, на його історію, на його будуще — на недостачі, що не пускають до повної перемоги.

„І близька вже була моя перемога,
та я пізнав, що се перемога мас,
брутальних сил, плебейства і нетями“.

„Я бачив, як ті лицарі завзяті,
що йшли в огонь, що бились, як орли,
в душі своїй були і темні й підлі,
такі ж раби, як уперед були.“

Я бачив, що якоїсь іскри треба,
щоб душі їх розжеврить, запалатъ,
щоб вуголь їх в алмаз перетопив ся, —
з такимиб тільки міг я перемогти“.

„Фізичних сил? О ні він (люд) мав їх тьму.
Лиш ідеалу брак, високих змаганъ,
[в і р и“.

І тут тепер, на основі реальних картин починає виокремлюватися ідея поеми.

Поет (Мирон — псевдонім Франка) ставить себе в положення провідника збунтованої, зворуховленої маси свого народу, маси дуже близької до перемоги І тут уже перед

побідою він бачить брак ідеалу у свого народу. І він перекидаєть ся на сторону ворога, доводить свій народ до руїни, з тим, що всі ті, що тепер погибли, погибли як герої і мученицький прийняли вінець; їх смерть — життє розбудить у народі.

Вертаючи до наведених із епілюга слів: Чи вірна наша, чи хибна дорога? Чи праця наша підійме, двигне наш люд?, — можемо поему „Похорон“ признати поглядом поета на свою творчість, поглядом суспільного діяча на свою горожанську й суспільну працю, поглядом піоніра нових ідей на розвиток сих ідей у народі і на ті жертви, що їх проглочує пропаганда нових ідей. Одно й друге і третє — се змагання всього життя поета. Він веде свій народ до боротьби за краще життє, але чим ближше побіди — тим більше неудач, тим більше жертв, тим більше зломаного життя. Отсе на позір „зрада“ — зрада у власному тільки серці поета — бо народ вважає його своїм „будівником, що клав величній храм будущини“.

Тільки хвиля, коли поет усвідомлює собі ті жертви бою, й у гордості своїй підносить їх до височин „ідеалу“, що вдивлений у нього люд його піде тепер до певної по-

біди, — та хвиля — се хвиля його смерги: він впав не кинжалом убитий, не мечем, — а словом, що пихою диха“.

Се, так сказати би, погляд поета на квестію жертв у боротьбі за нові ідеї. Кожда нова ідея — особливо ідея бунту мусить вести за собою жертви. І доки вони падають несвідомо як жертви ідеї — ті що спричинюють їх знаходять оправданне, вони є будівниками величнього храму будущини, — але з хвилею, як стане орудувати ними, тими жертвами свідомо рука, — торгувати ними для витворення ідеалу, — той, що спричинює жертви свідомо, стає зрадником далеким від того чистого, гарного будівника величнього храму будущини!

А знов незалежно від сього дуже близького до життя поета пояснення отсієї поеми, — можна саму ідею поеми „Похорону“ сполучити із квестією, якій сильний вираз поет дав не що давно. В 1896 р. появилася стаття Франка „Der Dichter des Verrathes“, а на весні 1898 р. відчитав Франко поему „Похорон“ на літературних сходинах у Львові — значить ся: круг думок згаданої статті і поеми „Похорону“ дуже близькі до себе в часі. Чи не насуваєть ся нам на думку аналогія поміж основаними на мотиві зради творами осудженого Франком польського

поета, а твором Франка? Можемо подумати собі хочби тільки Конрада із його зрадою ворожого народа, щоби увільнити свій народ від ворога, а з другої сторони Мирона із зрадою свого народа, щоб через ту зраду викувати ідеал своєму народові, ідеал, що просвічував би йому в дальшій боротьбі. Про етичну висоту сеї й тої зради спорити не має потреби! Та ось поет осудивши ту, осуджує не менше рішучо сю!

Чомуж він черпає із криниці мотивів, як раз, мотив зради? Хіба, щоби дати відповідь на поставлене в епільогові питання:

І чому відступників у нас так багато?

І чом для них відступство не страшне?

Поет хотів хіба доконче дати відповідь на сю грізну для нашої нації квестію. І се питання заводить його на сліди можливо найбільш ідейного мотиву зради — зради для викування в масі ідеалу, — та й тут оправдання не має!

Але нам, спадкоємцям творів Франкового духа, ся поема стає причинком до зрозуміння настрою поета з тої доби його життя, настрою, що проявив ся із усією силою в його статтях „Niemo o sobie samym“, і „Der

RICHTER DES VERRATES", а ще сильніше в збірці ліричних віршів "Из днів жаурт

Dichter des Verrates“, а ще сильнійше в збірці ліричних віршів: „Із днів журби“.

XVI.

„Із днів журби“

[Лірика. — Іван Вишенський.
— На сьвятоюрській горі.]

(1900)

Ся збірка складаєть ся із двох частин: із дрібних ліричних віршів, що їх автор надрукував у циклях: „Із днів журби“; „Спомини“ і „В плен-ері“, та з двох поем: „Іван Вишенський“ і „На сьвятоюрській горі“.

Лірика.

Всі три циклі ліричних віршів се відтворенне вельми прибитого настрою поета.

Під артистичним — зглядом дуже гарний І. вірш із цикля „Із днів журби“: „День і ніч сердитий вітер бєсь о дому мого рїг“, у якому поет послугуєть ся велькою скількістю поетичних образів для змальовання свого призначення. Отой сердитий вітер, що наче пес голодний виє, оті до-

щі холодні, що бють о вікна, цяпотять, причім ринви грають, шиби плачуть, утишитись не хочать, — оті оловяні сірі хмари, що небозвід весь залягли — отсі всі явища природи неначе змовили ся прибити його й без того пригнобленого.

Ось тоді то зринає перед поетом сумнів, чи за увесь час життя свого і праці не тягне він тачки до якоїсь фантастичної мети.

Тим більше, що почуваєть ся в душі повне безсиллє;

чуття, що в серці полум'ям горять
і думи рвуть ся, як орел, ширять,
та воля мов розбита, мов безрука.

І те все лиш на сорокових роках життя!
Огірчений поет із жалем докоряє своїй р'асі
іzza слабого її плоду :

Хай велитні могли співать, творить,
могли боротись, тїщить ся, любить
в вісімдесятім році, — нам в могилу
вже в сороковім треба карк хилить.

Та поет стараєть ся оборонитись проти
сих рефлексій :

• Нам хочесь жити, бить ся
з противником, нам люба праця, рух,
ми хочем справді плакать, веселить ся,
любить ненавидїть...
— Ми можемо втомить ся боротьбою,

зломить ся, впасти, та не наша річ
розмикать ся в борні з самим собою.

І тут одиноке оперте він знаходить у
с у с п і л ь н і й п р а ц і, у праці, що виповнила
ціле його життя :

Суспільна праця довга, утяжлива,
за теж плідна, та головно — вона
одна лиш може заповнить без дива
житте людини, бо вона одна
всіх сил, всіх дум, чуття, стремлїнь людини
жадає, їх вичерпує до дна.

Отся суспільна праця не тільки що ви-
повнювала все життя поета — вона забрала
найкращі його сили, але не дала йому одно-
го : не дала повного вдоволення. Він мусїв
побороти себе, з корінем вирвати із серця усї
їллюзії, всі грішні почуття, надії, що колись
вільнійше ще дихнеть ся, що доля ще й йо-
му всьміхнеть ся; що блиснуть і йому ще ра-
доші життя!

І тому, коли тепер дух його у днях жур-
би паде, зневірюєть ся, — він потїшаєть ся,
що не жаль йому життя! Тай гіркаж та по-
тїха! Чи може тому не жаль йому життя,
що зроблено вже ним усьо, що він довер-
шив на протягу свого життя геройські діла?
Нї! —

Менї (мовить поет) не жаль житя, бо щож во-
[но давало?

Куди не глянь, усюди браки й діри.
Робив без віддиху, а зроблено так
[мало,
і інших загрівав, аж на кінці не стало
у власнім серці запалу, ні віри.

Коли вернемо думкою далеко — цілі роки назад — приглянемо ся до того каменяра, що жертвував своє життя суспільній праці з тою вірою, що збудує твердий гостинець новому життю — і коли прирівняємо до нього поета, що стоїть тепер у повні життєвих сил, але на склоні віри в ідеали цілого свого життя, — відчуємо увесь трагізм того пожертвовання себе для ідеї.

І нагадають ся нам інші слова поета: Човне! Може в бурю іменно спасеш ся ти! Може тобі іменно вдасть ся доплисти до ціли й зазнати власного щастя? вдоволення життєм?...

А відповідь на сі молодечі надії дає сам поет словами:

Я згадую минулеє жите
спокійно, та без радости, без туги;
одно із него виніс я чуте,
що я не був у нїм щасливий, други.

Богато праці і турбот і скрут,
та не було вдоволення, утіхи;
Мов віл в ярмі я чув на собі прут,
і тяг — чужого скарбу повні міхи.

Хоч не згасав ніколи огник мій
та полум'ям не бухав, більш димив ся,
а замість сьвітла сипав іскор рій.
Хоч не настанно стяг мій з вітром бив ся,
та не високо плив в руці слабій,
і хоч я жив, то всеж я не нажив ся.

Тепер, заки умре ще в серці його твор-
ча сила, і дар пісень заглухне в тишині, він
раз іще-б хотів: простерти крила і побуять
свобідно в вишині і оживить ті спомини, що
скрила ворожа доля у душі на дні. Та боїть
ся, чи знайде силу відчути й пережити знов
те все!

О! Бо ся хвиля приниження лету, при-
давлення запалу, пригноблення енергії вельми
оправдує поетові побоювання!

А була се хвиля чи не найбільшого за-
непаду енергії Франка, суспільного діяча, а
враз і хвиля найсильнішої прояви жадоби
власного щастя у Франка людини, чи радше
хвиля найлютішої зневіри по причині жалю
іzza змарнованого життя, іzza нездійснених
мрій...

. По важкій,
завзятій боротьбі я опинив ся
побитий, хорий. У тишу, в спокій
я на село із міста схоронив ся.

Хоч молодий ще, був я у такій
зневірі, сьвіт весь так мені змінив ся

з рожевого на чорний, що в гіркій
знетямі з бою я відсторонив ся.

У мене зблідли давні ідеали
і люди видались таким дрібним
мізерним кодром, що для мене стали
чужі й далекі. Треба бути дурним,
щоб задля них у бій іти, як в дим;
ті, що терплять, варт того, щоб страдали.

До огірчення поетового настрою причи-
нюють ся спомини про його давню любов.:

Хоч як ти далеко,
я все тебе бачу,
хоч стратив давно вже,
що день тебе трачу;
хоч люта розлука
минула ся п'яна,
і клином розлука.
гадюка погана
лежить поміж нами,
дівчино кохана, —
кохання без тями
не гоїть ся рана.

Отся рана поетового серця стає жере-
лом що раз нових пісень повних жалю, туги,
німої резігнації, тихої мелянхолії. Поет нага-
дує собі ріжні подробиці давно минулих
часів, нагадує собі звук голосу коханої, її не-
забуті слова розмови, її цілунки — і всі ті
спомини стають жерелом нових болів душі,
жерелом нових співів про ті душевні болі.

А другий мотив, що не менше причинюєть ся до пригноблення настрою поета — се його обсервація сільського життя, признаки некультурности, нужди, страху, п'янства, то що... Крізь цілу поетичну творчість Франка тягнуть ся одною ниткою картини з життя нашого мужицтва. „Панські жарти“, „Галицькі образки“, „По селах“, „До Бразилії“ — не вчисляючи в се дрібних віршів — отсе всьо обговорені мною циклі поезій на тлі сільського побуту. Поет вертає тепер ще раз до тих мешканців сільських стріх — не як дитя їхнє, не як їх коханець, не як співак їх горя і недолі, — але як робітник для поліпшення їхньої долі, як провідник народнього руху, що поставив собі мегою внести сьвітло, а враз із ним і щастє під ті сільські стріхи. Як той, що життє своє поклав для мешканців наших сіл, іде на те „село“ і придивлюєть ся до нього критичним оком. Та вид, що його він там побачив, навів на нього жах :

Ось поле діланя! В отсі хатини
я маю людськість, сьвітло, мир нести!..
Ввижаєть ся в уяві стать дитини,
що море черпа ложкою : „Сети! —
кричить нутро моє, — сьмішний герою,
сей океан кривд, горя, темноти
рад вичерпати ложкою дрібною!“

Під вагою того безмірного горя: влас-

ного й чужого, яке ще блисше йому, чим власне, бо для нього поклав поет своє життє, — він уриває свою пісню :

Я не скінчу тебе, моя убога пісне,
в котру бажав я серце перелить
і виспівать чутє важке та млїсне,

все, що втїша і все, що веселить,
всі радощі шаленого кохання,
все пекло мук, що й досї грудь вялить.

Мої ви сльози і мої зітханя
і пестоші короткі й довгий жаль,
надїї і зневїри колихання,

не перелити вас менї в кришталь
поезїї, немов вино перлисте,
ні в римів блискїтливую емаль!

Мов дерево серед степу безлисте
в осїнній бурі беть ся і скрипить,
і скрип той чує поле болотисте, —

оттак душа моя тепер терпить
слаба, безкрила, холодом прибита,
мов ластівка у річці зиму спить.

Коли сей вірш з одного боку вислів почувань прибитої душі поета, — з другого боку слова: **Я не скінчу тебе, моя пісне!** — се сумне відчуттє будущого!

Але проти того свого *fatum* поет боронить ся із усїєї сили.

Я ще не старий! Ще сила
є в руках і у души!

Ще поборемо ся, доле!
Ну, попробуй, задуши!

Я ще не старий! Не згинув
ще для мене життя зміст
хоч журба, хоч горе тисне, —
ні ще я не песиміст!

Найблизша будуччина покаже, що поетові повело ся на якийсь час вирвати ся із обіймів того *fatum*. Що більше — він викреше ще з свого серця іскри поезії, що поставлять його на вершинах поетичної творчости України.

Деж шукати причини сього сумного настрою, що пробиваєть ся до нас із усієї збірки ліричних поезій „Із днів журби“! Вона що правда надрукована з датою 1900. р. Але вірші поміщені у ній пише поет далеко давнійше. Не вважаючи на се, що у всіх збірках є поезії лисані й друковані у журналах на протязі цілих років, у сій збірці є деякі вказівки, що лірика її — се витвір попередньої періоди творчости, а саме кінця її, коли то поет стає своєю сповідю „*Niemo o sobie samum*“ у розріз із своєю суспільністю, а статтю „*Der Dichter des Verrathes*“ із суспільністю польською — значить іде в розріз із усіма елементами: з тими, що з поміж них вийшов і з тими, що серед них він працював:

. „Скинь
із серця всі згадки про зваду й зраду

Природі мамі до грудий прилинь,
і тут знайдеш нову, сьвяту принаду.“

Поет пішов за сим голосом, поклонив
ся лісові, повірникові своїх найкращих дум,
де під скрип могутніх конарів дубових скла-
дались перші його пісні, слабкі відгуки лісо-
вих пісень чудових.

Та не такого вражіння дізнає поет тепер
на лоні природи.

Мамо природо!
Хитра ти з біса!
Вказуєш серцю безмірні простори,
а жите замикаєш у клітку тісненьку,
в мікроскопійную клітку.
Уяву вабиш вічності фонтомом,
а даєш нам на страву моменти
самі короткі моменти.
В душах розпалюєш
дивні огні і бажаня і тугу,
а потім працюєш що сили,
щоб погасити, здусити, притлумить
пориви, що ти сама-ж розбудила.
Ллєш на них дійсности воду холодну
куєш їх у матер'ялізму кайдани,
розчарованєм цупко обпалюєш крила.

Ось такі жалі на природу ллють ся із
серця поета, як оправданне своєї власної
зневіри, пригноблення власної душі.

Взагалі про ліричні вірші в збірці „Із
днів журби“ треба сказати, що се найбільш

сумна поезія Франка... А причина того суму поета, побіч тої, що я вказав на неї вже, ще й та, що поет починає чим раз холоднійше дивити ся на своє життє. Той запальний борець, для ідеї починає зневірювати ся в успіх свого діла, починає відчувати не сповнене собою завданне життя людини: осягти власне щастє, наближаєть ся до хвилі, коли відчує в цілій повні своє сирітство духоває, в якому він весь вік свій коротає.

Отсе депресія, в яку попадає хвилево могутній дух поета, щоби небаром вирвати ся з неї, злетіти на вершини творчости.

П о е м и.

Іван Вишенський — се поема звязана з іменем одної з визначнійших постатий другої половини XVI. і початку XVII. в. на Україні, з Іваном Вишенським, одним з найвизначнійших полемістів в обороні православія проти унії:

Зміст. На горі Афоні проживає довший час монах Іван Вишенський. Він перейшов уже всі ступині аскетизму і врешті хотіє наблизити ся до ідеалу аскези; його спускають у вилковану в високій скалі пустельницьку печеру, відправивши над ним попереду. панахиду; — він став не іаче мерцем за життє. (I—IV)

В своїй печері думав він утекти перед життям, тимчасом життя шле за ним своїх висланників: важкі думи, що ведуть його до сумнівів і до зневіри. Колиж врешті залітають до його печері білі платочки вишневого цвіту, в душі старця Івана родять ся спомини з України. Та він боронить ся проти них. Проте, які вони були сильні свідчить привид контушів козацьких у барці, на морі. (V—IX).

Та се не був привид. Се справді приїхали висланники з України благати його, щоби, під сю грізну пору боротьби, вернув на Україну і живим словом закріпив борців. Хоч як сильна була покуса, Вишенський поборов її і не дав висланникам з України ніякої відповіді. І коли вже любий український голос утих на скалі над печерою — новий роздор у душі Вишенського. Він починає розуміти, що той, хто, замість стати в першому ряді борців і причинити ся до великої перемоги, — втікає перед світом і зачинає ся перед рідними у печері, — той не спасає свою душу, але дияволу служить, майстру гордошів, що Богу бути рівним забажав :

„Аджеж за всі душі тії,
що там впадуть у зневірі,
а тиб піддержав їх — в тебе
Бог рахунку зажада“.

Колиж нарешті побачив, як відпливає барка з України, кричить з усієї сили, щоб спинити її, врешті попадає в екстазу, благає Розп'ятого про чудо, щоб завернув противним вітром сю барку, вкінці почуває в собі міць чуда —

і він радісно підняв ся
і перехрестив ся тричі
і благословив промінний
шлях, що скісно в море йшов.

Він нічого вже не бачив,
тільки шлях той золотистий
і ту барку ген на морі, —
і ступив — і тихо шез.

А в печері пустельницькій
тільки білий хрест лишив ся,
мов скелет всіх мрій, ілюзій, —
і невпинний моря шум (X—XII.)

Ся поема, як небудь звязана з визначною історичною постаттю*), вибором мотиву і політичним переведенням його не є історична поема. Своєю ідеєю вона дуже близька до думок поета висказаних ним про

*) Іван Вишенський родив ся коло року 1550. Маючи коло 30 літ покинув сьвіт і пішов на Афон, тут перейшов усі ступінї монашого життя, звідси висилає свої огнисті послання на Русь в обороні православія. В початку 1605 року він вибираєть ся на Русь, але не оправдав надій покладаних на нього; коли його політичні послання задрівали з далеку до борби, то проповідь аскетизму після повороту на Україну не припала нікому до смаку. І він сам почав тужити за аскетичним життем на Афонї. Він і вертає туди. Про причини його повороту на Афон пише Франко ось що: „До Афона тягли його ідеали „жесточайшого безмолвія“, бажанне дійти до найвисшого ступня аскетизму, а може й горяча віра в те, що жертвою свого власного життя, своєї діяльності і свого серця він зможе окупити побіду православія в рідному краї. Як велика і важка була се жертва, яка горяча любов для рідного краю, для „моей любим ое

суспільну працю в однім із ліричних віршів збірки: „І з днів журби“.

„Суспільна праця одна лиш може заповнить життє людини, бо вона одна всїх сил, всїх дум, чуття стремлїнь людини жадає, їх вичерпує до дна“.

„Що поза сею працею, то грїш змарнований, то манівці блуднїї, що запровадять швидше, чи пізнїш чи в самолюбства омути бруднїї, чи в нїгілізм, чи то в містичну мглу, що дійсними вважа лиш власні мрії, а мрією -- природу й жизнь цілу.

Русїї“, розгорїла ся в душі нашого автора по тїй подорожі помімо всїх зазнаних розчаровань і прикростий, се бачимо з тої любовости, з якою він в одному з пізнїйших своїх творів вичислює місця і сторони, котрі відвідав підчас подорожі, і з того тричі висказаного бажання — ще раз прийти на Русь, котре около 1610 року бачимо в посланнї до Йова.

Як довго жив наш автор в печері, з котрої не було вже повороту на сьвіт, коли і як закінчив життє, — ми не можемо сказати. Чи в приступі релїгійного божевілля, гоняючись за „духами поднебесными“ зі своєї печери випав у море і розбив ся о скали, чи заморивши ся постом і висушивши тіло, як скелет, попав опісля в число мошів і є ще до нинї денебудь предметом почитання і культу — се все евентуальности на скілько можливі самі собою, на стілько й трудні до сконстантовання“. (Іван Франко : „Іван Вишенський і його твори“).

Для зазначення сього надавала ся по-
стать Вишенського якраз найкрасше: Людина,
якої огнисті слова тисячі до боротьби загри-
вали, людина повна життя, а з другої сто-
рони змагання осягти вершок аскетизму —
життє в пустельничій печері, — се такі два
великі контрасти, що не дивувати ся, коли
на них спинив ся дух поета життя й боротьби.

Як уже в змісті зазначено, поема ділить
на три часті. Найбільш інтересні дві остан-
ні: роздор у душі Вишенського під впливом
висланників внішнього сьвіта, павука, мухи
і білих платків вишневого цвїту і зневїра
його в спасеннє душі аскета під впливом
гостини козацьких висланників з України.

Зачинений у своїй печері Вишенський
радїє своїм спокоєм.

„Се мій сьвіт. Усе змінчиве
щезло геть. Затихли крики,
гомін бою житевого
тут мене не долетить.

Щезло все дрібне, болюще,
що чутє в душі ворушить
і увагу відвертає
від найвисшого єства.

Полишилось лищ постійне,
супокійне і величне —
про постійне і величне
думать тут, душе моя“.

Та спокій його не трівав довго. Павук що заснував сітку і зловив муху в неї, дає почин до повороту сьвітових думок в пустельницьку печеру. Зразу слабі, під впливом бурі, темряви, а відтак соняшнього сьвітла, вони доводять душу аскета просто до богохульства з точки християнського погляду. Під впливом тучі і пільми думає Вишенський :

„Бачилось, земля завмерла,
вимерли всі люди в сьвітї,
я один лишивсь остатній.
у страховищах отих.
Бачилось, і Бог у небі
вмер, один лиш чорний демон
тепер паном у вселенній
і гуляє і реве.

А вистарчило, щоб ранішнє сонце пільму прогнало, — теплота огріла тіло і душа воскресла в тілі, віднайшла свого Бога, і молитву віднайшла.

Се тепло — воно за хвилю
в мертвім тілі творить душу,
у душі тій родить віру, —
вицьвіт віри тої — Бог...

Чом не можна би подумать,
що душа і її віра
і сам Бог, то тільки витвір
тої дрібки теплоти?

Ось такі міркування приводять Вишенського до плачу. Чиж на те він тиху келію

покинув, щоб аж тут у путах сумніву скінчить?

Та не тільки віру він тратить тут у печері, далеко від життя, — він пізнав головний зміст життя: жертва себе для вітчизни. Хоч він відчувив ся не тільки від України, але й від життя взагалі, вистарчить дрібного платка вишневого цвіту, щоби думка полинула одна за одною на Україну і щоб відірвати її від тої рідної землі, від свого рідного люду — він, аскет не був у силі.

Як сильне се почуття любов рідної країни, бачимо з того, що знехтованнє її (мовчанка на зазив, щоби повернув на Україну) веде Вишенського спершу до розпуки, а врешті до божевілля (божевільної екстази).

У розпуці своїй він кличе :

І як же ти маєш право,
черепино не добита,
про своє спасеннє дбати
там, де гине мільйон!

Аджеж за всі душі тії
що там впадуть у зневірі,
а ти б піддержав їх — в тебе
Бог рахунку зажада.

Се не божий шлях! Таж навіть
як би в рай ти так дістав ся,
а твій рідний край і люд твій
на загибель би пішов,

аджеж рай тоді для тебе
пеклом стане! Сама думка :

„Я міг їх поратувати“
тобі з неба зробить ад!“

А в приступі божевілля він жадає чуда і впевнивши ся про нього вискакує із своєї печери.

Поема „Іван Вишенський“ — се один із красших творів із циклу індивідуальних поем Франка, — поем, в які Франко втілює свої ідеї та свої міркування про деякі життєві квестії. Ми були сьвідками міркувань Каїна про дерево життя й знання, були сьвідками міркувань зрадника Мирона про ідейність зради, хочби вона мала витворити для побідженого люду ідеал, бачимо тепер душевну боротьбу аскета і побіду його привязання до життя над аскетичним супокоем. Побачимо нарешті в найближшій поемі Мойсея, в боротьбі із своїм сумлінням, чи праведне, чи шкідливе для власного його народа було діло його життя.

На Сьвятоюрській горі — поема основана на історичній події з дня 30, жовтня 1655.

Зміст: Хмельницький витає послів Яна Казимира, бенкетує з ними, але на листи короля відповідає казкою про господаря і його вужа. Доки вуж жив у господаря, доти сьому останньому щастило. Але раз син господаря ударив вужа по голові, а вуж вкусив хлопчика їдівигим зубом і спричинив його смерть

В гніву господар відрубав вужеві хвіст. Загнівав ся вуж на господаря, а сей його гнів привів на господаря безліч нещастя. І даром просив господар вужа, щоби вернув назад жити до нього. Вуж відповів, що обом їм дієть ся кривда.

Аджеж ти, коли згадаєш,
що твій син в землі гниє,
то рука свербить, щоб тімя
розторощити моє.

А і я, коли погляну
на відсічений мій хвіст,
то отруйним зубом в тебе
вгриз сяб, так лютує злість.

То найкраще нам розстать ся.
Ти собі в своїм дворі
жйй без мене, я без тебе
проживу в своїй норі.

Ось так і Польщі з Україною годї єднатись тепер. Кривди обох за великі. Треба їм жити окремо, а мине сто літ чи двісті, їхні рани заживуть —

от тоді — коли вчаснійше
ваша Польща не згорить —
час настане, любий куме,
про єднання говорить !

Отся ціла відповідь Хмельницького „кумові“ Любовицькому — се відповідь України Польщі не тільки в минулий час, але й на тепер. З одної сторони утиск, гнети — з другої вічні проби заключити згоду, „унію“, — коли й прийде до угоди, то заключить її зі сторони Польщі хтось в роді Яна Казимира,

що, хочби й мав щирі наміри, то як прийде до виконання угоди, до затвердження на сеймі, —

та шляхетство закричало,
та магнати заревли,
та підплачені ними
і підпоєні послы
королеві лютим гвалтом
добалакать не дали...

Та й зрештою годї вірити в таку угоду. Хибаж се єдність: кленусь устами, а ніж в пазусї держу? — З одної сторони запевнювання про щирі наміри, а з другої відразу змагання, щоб не додержати угоди. В Любовицького в тій самій пазусї, де був королівський лист до Хмельницького повний кляत्व, упімнень, сліз, є ще другий лист — до хана, у котрім заклина його король, щоб зараз впав на Україну і поміг йому козацьких рзтолочити гадюк.

Супроти такої єзуїтської моралї —

. краще чисто

розмежуймо ся, як слїд :

вам хай буде ваша Польща,

Україну нам лишїть.

Ви собі пануйте в себе

на винї та на меду ;

ми, як Бог дасть, будем пхати

і без вас свою біду.

Значінне отсїєї поеми не так у відношенні до минулих як радше до сьогоднішніх часів. Відносини на сьому клаптикові землі,

де ми моглиби жить, як вольні звольними,
уложили ся так, що й сьогодні ще казка
Хмельницького не стратила свого значіння.

XVII.

„Мойсей“

(1905)

Народе мій!...

Невже за дармо стільки серць горіло
до тебе найсвятішою любовю,
тобі офіруючи душу й тіло?

За дармо край твій весь политий кровю,
твоїх борців? Йому вже не пишуть ся
у красоті, свободі і здоровлю?

(Із Прольога до Мойсея.)

Ось такими, між иншим, словами вводить Іван Франко у гурт читачів свою поему „Мойсей“, твір, що гідно репрезентує свого мистця на вершинах його творчости. І коли читач найде у самій поемі жерело артистичного вдовілля, прольог, що ним поет розкриває перед нами символічне значінне Мойсея, чинить нам поему близшою, бо ріднішою, бо нашою національною.

Що до укладу свого ділить ся поема „Мойсей“ на три часті: перша обіймає пісні I—IX, друга, середня X—XI, а третя XII—XX; а

що до змісту, то перша кидає нам перед очі широку картину народа, (у поемі гебрейського), що дійшовши наслідком довгої блуканини по пустині до зневіри, кидає каміннем на пророків, які вели його досі до мети по безпуттях, друга стає висловом любови народнього генія до свого народа, а третя розкриває трагедію генія, що відіграєть ся у його душі, коли бачить з одної сторони, як наконецна ціль пуття криєть ся у темряві, а з другої як загальна зневіра й безсилле стають одним висловом народньої думки.

. Та нам, знесиленим журбою,
роздертим сумнівами битим стидом,
не нам тебе провадити до бою!

Зміст. Для народа гебрейського, що накликуваний пророком своїм полишив давні оселі, вибрав ся у непевну путь до обіцяної землі і, заки вспів добити ся до неї, застряг на пустині без надії на красшу будуччину, — настала страшна, дуже небезпечна хвиля зневіри. Під таку хвилю мусить замовкнути голос пророка Мойсея. На всі його поклики юрба має тільки цинічні жадання спокійного життя, а коли їй навтямить ся слухати завзивів і докорів, ухвалює: хто пророка із себе вдає і посьміє народ манити за гори, настріть кінцевої руйни, — най опльований буде всіма і побитий каміннем. Але така ухвала не покінчить справи. Ні народ не вдовольнить ся нею, ні Мойсей не стане слухати її. У народа вижидання кращої будуччини, у Мойсея хвиля віщого вітхнення. А що й темні духи, які нацькували народ проти Мойсея, не думають спо-

чити, зачинаєть ся люта боротьба. Пророк Мойсей, народній геній, стає на висоті хвилі і нещастя народні підносить до признаков ласки Єгови: „Вибраний Богом народ між народами вбогий.“ Мойсееві слова у притчі про терен такі сильні, що нічого не вдіють проти нього противники.

Одні осьмілюють його, опоганюють, одні говорять грімко про його зраду, кидають на нього найгірший закид, який можна зробити тому, хто житте своє приніс у жертву ідеї — а по думці вчерашньої ухвали взивають народ:

. . . . За камінне! Він кпить собі з нас,
так, як кпив разів много.
Най загине він краще один,
як ми всі через нього.

Тільки диво, ні одна рука
не сягнула по камінь.

І коли тепер, після того у розпалі гнівному кидає Мойсей гнівні слова у народ, слова, якими висказує зловіщу погрозу тим, що дають себе вести ошуканцям і дурням, —

. . . . похиливши ся, слухали всі
мовчаливі, понурі,
лиш у грудях сопло щось глухе,
наче подихи бурі. (I.—IX.)

Мойсей не хотячи бути все кар вістуном і погрозою для людей покидає товпу, що для неї і серед неї він працював досі і тікає на самоту. Настає для нього хвиля самокритики. Там на самоті, зараз при перших думках розваги приводить він собі перед очі ціле своє життя: з одної сторони свою любов і пожертвовање для рідного народа, з другої невдячність

„наруги і рани“, що їх зазнає, як відплату за ту незмірну любов, — і ні першого йому не жаль, ні останнє не болить його, — одно тільки журбу наводить на його серце, а саме те, що не доведеться йому прийти до обіцяної землі із своїм народом. Небезпечна хвиля для людини близької упадку. Тільки Мойсей не подасться, не лишиться по заду своїх дотеперішніх стремлінь. Навпаки! Він замість покоритися, піде до тої землі сам... щоб в обіцяному краєві лише старі кости покласти. Там він буде лежать і до гір сих моавських глядіти, аж за ним вони прийдуть усі, як за мамою діти. Зв'язь із рідним народом наразі уривається. А прощаючи ся із ним Мойсей звертає свої останні слова науки до тої частини съйого народу, що серед неї його наука приймала ся найрадше й найсильнійше, — звертається до дїтвори. Вона одна запалювала ся все до його наук та приноровлювала ся у своєму діланні до його завзивів. Мойсей взиває їх, щоб не гасили съвятого огню, що жевріє у серці кожного, що кожному в життєвому пориві появляється у виді огняного куша, як і йому на Хориві у молодих його літах. (X—XI.)

Коли Мойсей відбив ся від людей, від їхнього гамору, від співучасті у їхньому житті і від роботи для них, коли найшов ся на самоті, тоді „сумнів у душу тисне жало студене“.

Сорок літ я трудив ся, навчав,
весь заглиблений в тобі (Єгово!),
щоб з рабів тих зробити народ
по твоїй уподобі.

Сорок літ мов коваль я клепав
їх серця і сумління,
і до того дійшов, що уйшов
від їх клин і каміння.

А найбільше та грижа : може він заповіи Єгови-
не справляв, як повинен ?

Як довго він робив у народі свою реформа-
торську роботу, — робив її „хоч на сліпо та сьміло“,
і аж тепер, як відсунув ся від громадянства, від жит-
тевої праці, в його душі гніздить ся сумнів один за
одним, чим далі, тим страшнійші, тим дужчі !

Він бачить, що вирвав свій лю^д із мирного жит-
тя, кинув його на непевний шлях боротьби, а тепер
мусить дивити ся на те, як люд той стає на — пів
шляху і думка-сумнів бентежить пророка, чи не оши-
бав ся він у мотивах свого ділання ? Ба, що більше !
Він починає сумнівати ся в правду свого віщого
вітхнення.

Гей, а може хоривський огонь
не горів на Хориві,
лиш у серці завзятім твоїм
у шаленім пориві ?

Його сумніви чим далі кріпшають, переходять
у один грімкий голос розпуки :

О Єгово, озви ся ! Чи й ти
здобуваєш дар мови
лиш у пристрасти нашій, у снах,
у розбурханій крові,
Даремні всі визови, всі закляття, бо
. . . Єгова мовчав, лише чуть
лиховістнії звуки :
То квилінне гієни в яру,
то знов шелест гадюки.

Вкінці приходить Мойсей до повної зневіри,
яка проявляєть ся в словах : „Одурив нас Єгова!“
А наслідки тої зневіри такі, що він, побачивши нову
вітчину, сам не вступає до неї. (XII—XX.)

Підклад поеми. Ціла перша частина поеми — широкий малюнок збитої з пуття маси, яка не в силі порозуміти високої ідеї пророка, яка, — коли, захоплена його вітхненим голосом, піде за ним, — робить се, хоч не розуміє стежок, що ними її він веде, хоч не бачить ціли, що до неї він її направляє, задивлена у буденні низькі жолудкові ідеї, — цілий сей малюнок — се підклад поеми.

Ще Гебреї з ума не зійшли,
долі ліпшої варті,
і осягнуть, як честь віддадуть
і Ваалу й Астарті.

Се малюнок юрби, що живе плазуючи по землі, сліпа на блиск ідеалу, рівнодушна на той скарб, що поклав у душу вибраного народа серцевідець Єгова,

. . . щоб він був мов сьвітило у тьмі,
мов скарбник його слова.

Се малюнок товпи, що дає радо послух лжепророкам, які встоюють ся за її щоденні потреби, її бажання хвилі, малюнок товпи, що радше підчиняєть ся таким пророкам, ніж глядить на Генія, який направляє її зір на красу ідеалу, що ледви мерехтить у безконечній віддалі, ніж слухає голосу генія, який підносить її духа до царства Єгови.

А лжепророки народ на поклін ведуть
Ваалу й Астарті.

Єгова — й Ваал!...

А на тлі сеї товпи зарисовуєть ся могутня постать пророка-генія, що силою свого духа веде народ по шляху поступу, до нового, бажаного, щасливого, свобідного життя...

Величня постать незворушеного велита, що неумолимо накликає свій народ до дальшої дороги, дарма, що зневіра розстелила ся у народній душі, дарма, що народня розпука камінне-погрозу кида перед очі всякому, хтоб посьмів виступити із обітницею „божого гніву або ласки!“

Велитня постать генія, що перед нею корить ся юрба...

У рамках сього малюнка можна розмалювати малюнок инший, більше новий, більше наш, нашим життям протхнутий, — поетичний символ заступити реальною картиною : під народом гебрейським можна розуміти український народ.

І поета годі докоряти за се, що призадумуючи ся над терпіннями свого народа, в надмірній своїй любові у притчі про терен він підносить свій нарід задля його терпіння до висоти вибраного Єгового народу.

Мовить цар-терен до дерев :

Здобувати му поле для вас,
хоч самому не треба,

і стелити ся буду в низу,
ви-ж буяйте до неба.

Боронити му вступу до вас
спижевими шпичками,
і скрашати му всі пустарі
молочними квітками.

І служити му зайцю гніздом,
пристановищем птаху,
щоб росли ви все краще, а я
буду гинуть на шляху.

Отсе таки справжня реальна картина із
історії, чи радше маргірольогії українського
народа.

А чому? чому така доля судила ся мо-
йому народові?

Отсе заздрий Єгова, щоб ніхто не по-
сьмів полюбити того, що він полюбив, на у-
країнський народ,

. . . на вибранця свого надів,
плащ своєї любови
недоступний, колючий, немов
колючки ті тернові.

І зробив його острим, гризким,
мов кропива жеруха,
аби міг лише сам він вдихать
аромат його духа.

І посольство йому дав страшне
під сімома печатями,
щоб в далеку будучину ніс,
ненавиджений братьми.

А якеж те посольство, що ним наділив
Єгова вибраний свій народ ?

. . . Твоє царство не з сеї землі,
не мірська твоя слава !
Але горе, як звабить тебе
свїтова забава !

Супроти такого розуміння тла-основи до
сієї поеми : гебрійського народу і сама по-
стать пророка-Мойсея стане нам близька.
А хочаби порозуміти її, ми мусимо поглянути
таки навкруги себе на нашу рідну Україну.

Поминаю наведені вже повище із заспі-
ву слова :

. . . Та нам знесиленим журбою,
роздертим сумнівами, битим стидом, —
не нам тебе провадити до бою ! —

поминаю, мовлю, їх, хоч вони як близькі для
пояснення, а приведу на думку не таке то
давнє признаннє самогож таки І. Франка
у вірші : „Ти, брате, любиш Русь“, де поет
ступенуючи свою любов до України заявляє
парешті : „Яж не люблю її з надмірної лю-
бови !“

А щож тепер говорить той самий поет
до своєї України, до свого народа ?

. . . Як би ти знав,
Чого в серці тім повно !
Як би ти знав, як люблю я тебе !
Як люблю невимовно !

Ти мій рід, ти дитина моя,
ти вся честь моя й слава,
в тобі дух мій, майбуттє моє
і краса і держава.

Яж весь свій вік, весь труд тобі дав
у незломнім завзяту, —
підеш ти у мандрівку століть
з мого духа печатю!

Яка велич! Яке почуття сили трискає із
сих слів! Який неумомний труд виложений
у незломному завзятті, який певний своєї сили
й свого значіння дух, коли він має право
покликати ся на накинєну століттям свою
печатю!

„Все найкраще, найвище, що знав, я у
тебе вкладаю!“

І коли там надмірна любов посунена до
нелюбови, тут: „я від тебе невдячність при-
йму і наруги і рани!“

Сеж не що, як вершини любови, любо-
ви основаної на трівкій підставі, свідомої
добрих і лихих сторін любленого предмета, —

бо люблю я тебе не лише
за твою добру вдачу,
а й за хиби та злоби твої,
хоч над ними і плачу.
За ту впєртість сліпую твою,
за ті гордощі духа,
що зійшовши на глупий свій шлях
навіть Бога не слуха.
За брєхливість твого язика,

за широке сумління,
що держить ся земного добра,
мов цїпкеє корінне.
За безсоромність твоїх дочок,
за палке їх коханне,
і за мову й звичаї твої,
за твій сьміх і диханне...

Трагедія Мойсея. Після цілих десятків років інтензивної праці в лоні свого народа, для добра свого народа, праці, яка мала вирвати народ із оков неволі, а довести до свобідного життя (чи схочемо стремлінь до свободи доглядати ся на економічному, чи суспільному, чи релігійно-культурному полі). сила генієвого духа тратить свій вплив у нерівномірної маси, що далека від того, аби своїм критичним умом обхопити вагу кінцевої ціли і тільки захоплена величию блиску генієвого слова, у першому своєму пориві пішла за ним, а тепер зневірившись станула серед дороги і не то не дума йти далі витиченим шляхом слідами генія, але ще каміннем мече на те, що величала. Під таку хвилю стоять перед провідником народа дві дороги: або покорити ся масі і дати себе повести туди, куди поведуть її „лжепророки“, або відстати від неї й піти самому до „обіцяного краю“.

Він вибирає сей другий шлях.

І зачинаєть ся на ньому душевна, внутрішня боротьба. Пісні від XII. — се малюнок тої боротьби на самоті, того розбиття у морі сумнівів.

Малюнок внутрішньої боротьби закреслений широко і розписаний всесторонно. Ми бачимо у розвитку сумнівів цілу низку ступінів, крізь які переходить зневірений у правду свого діла Мойсей.

Він поперед усього непевний, чи не „з гордощів розпочав він своє діло“, чи не тому вів він свій народ до обіцяного краю, що „чув себе братом рабів і захтів їх зробити такими, щоб йому було мило“.

Після сього першого сумніву в добру ціль своєї роботи, зневірюєть ся в себе і своє віще посланництво. Може се не хоривський огонь, лише те згадане бажанне зробило його ватажком і пророком свого народа?

А коли вже й тут сумнів, — Мойсей затрачує усі стежки, якими простував досі.

. . . Серед п'ятми вели
його дивнії звуки :
То квилінне гієни в яру,
то знов шелест гадюки.

Він уже бачить себе ватажком, паном душ і тіла свого народа, бачить себе новим Фараоном і ще тяжшим, —

бо в їх душу контролем своїм,
в їх сумління сягнув він.

У таку піднеслу хвилю самокритичного осуду, прояснюється перед очима душі пророка-генія та бездонна пропасть між його стремліннями повести свій народ до свободи, промостити серед нього шлях свободі духа, а бажанням тих плазунів земних, що для них життя — поклін жолудковій ідеї, — прояснюється нараз та пропасть, якої він досі засліплений блиском своєї ідеї, не був у силі добачити.

Страшний наслідком того крик розпуки

Аджеж може в Єгипті вони
множачись серед муки
могли вирости в силу й забрать
увесь край в свої руки ?
Відірвавши від ґрунту їх там
і завівши в пустиню
чи подумав ти : може отсим
злочин лютий я чиню ?
Що значить безґрунтовій юрбі
обіцяти свободу !

Старі гнізда лишили,
а новії здобути нема
ні охоти ні сили.

Попадаючи у зневіру, пророк проклинає Єгову, геній звертається до тої „Вічної Правди“, що в її імя він досі ділав, із мольбою :

О Єгово, озви ся, скажи :
Я чинив твою волю,
чи був іграшка власних скорбот
і засліплення й болю ?

Та Єгова мовчав, лише чуть
лиховістнії звуки :
То квилінне гієни в яру
то знов шелест гадюки.

Чудова картина, як сьвідок, як потвер-
дження того, що чоловік почуває себе спо-
кійним тільки серед журливої роботи для
людей і людства посеред людей, — колиж
відібеть ся від тої роботи — у його душу
загніздить ся сумнів і він опинить ся неначе
на пустині, що її символи : то квилінне гієни
в яру, то знов шелест гадюки..

Борикаючи ся із сумнівами паде Мойсей
зомлілий на землю. Але те, що раз загніздило
ся в душі, не покидає його. Та непевність,
та зневіра кріпшає без міри !

Підшиваючи ся під постать матері, єства
до якого всяка людина має безмежне довіря,
сумнів, приступає до останнього, рішучого
бою та бере на підмогу дрімаючи на дні душі
первісного чоловіка віру в судьбу :

. . . і Єгова не зна !
І молись хоч і клінно,
а де мусить упасти шматок
так впаде неодмінно !

І хоч як твій Єгова міцний,
він ту силу не змінить,
і одного сього камінця
у лету він не спинить...

Сеж пилок! Щож казать про народ
многодушну істоту,
де в рух мас вносить кожда душа
частку свого льоту.

А ще би то хотіти змінить життя тої
людськості, що то —

неосяжнеє любить вона,
вірить в невідоме :
фантастичнеє щоб осягнуть
топче рідне й знайоме.

І як таку людськість провадити на нові
шляхи, шляхи правди, досьвіду, науки, крити-
ки, коли в неї все бере верх надземське, не-
відоме, фантастичне, задля якого вона в силі
потоптати найсильніші реальні правди!

Тільки, що й сей удар не в силі зломити
пророка! Ось тоді „Демон зневіри“ розкри-
ває заслону, що ділить сучасне від будучого
і показує на глум той обіцяний край :

Нї шляхів тут широких нема
ні до моря проходу!
Деж тут жить, розвивать ся, рости
і множить ся народу?

І коли що могло би прибить генія люд-
ськості, то сьвідомість, що всі заходи та

стремління до розвитку людства даремні. Певність, що людський ум за слабкий не тільки на тепер, але й на все, щоби порозуміти найвищі загадки життя, що він ніколи не може дійти до вершин знання й розвитку, та певність, колиб її мати викликалаб на уста генія Мойсеєві слова: „Одурив нас Єгова!“

У сьому слові: Одурив нас Єгова! — містить ся весь біль обманеного серця! Вершок зневіри, кульмінаційна точка трагедії никлої людської душі! Почуття, що годі коли небудь досягти вічне щастє!

Але тут зачинаєть ся зворот у той бік. Сумнів розбив ся на проклоні: Одурив нас Єгова! На стає рівновага духа. Прояснюєть ся в умі думуючої людини, що годі дійти сучасному чоловікови до розв'язки всіх загадок життя. Єгова — той Лад та Гармонія у природі неприступне ще для зрозуміння слабкому людському умови. Одно тільки він дає пізнати, а саме, що він вибирає собі лише духа кормильців:

Хто вас хлібом накормить, той враз
з хлібом піде до гною,
та хто духа накормить у вас,
той зіллєть ся зо мною.

Отсе царство духа і злиття із Єговою є й той обітований край, безграничний, блєстячий, а „Палестина“ (сучасне й стремління

до найблизшого, красшого життя), се тільки дрібненький задаток його.

Ціль життя людини: стреміти до щастя духа, але осягти. її сучасному чоловікови годі.

А що ти усумнивсь на момент
що до волі моєї,
то побачивши сю вітчину
сам не вступиш до неї.
Тут і кости зотліють твої
на взірць і для страху
всім, що рвуть ся весь вік до мети
і вмирають на шляху.

Ось такий зарік кладе Єгова на Мойсея, такий зарік можна положити на всяку людину, що вдумуєть ся у своє життє й шукає йому цілий. Годіж бо йому не усумнити ся, годі не зневірити ся, не попасти у вир душевної боротьби. А наслідки? — Що „побачивши сю вітчину, сам не вступить до неї!“

Із хвилию, як передова одиниця, яка вела народ цілі покоління, щезне із перед очий того народа, її постать виростає над міру, й уся маса, ворожо передше настроєна до неї, тепер простує її слідами. Аж тепер чують усі, що

. . . щезло те, без чого
жить ніхто з них не годний!

Ті, що не шо давно каміннем обкидува-

ли свого пророка, тепер ідуть несвідомо тим шляхом, куди він їх вів, але доля пророка припаде в паю його народів.

І підуть вони в безвість віків
повні туги і жаху
простуватъ в ході духови шлях
і вмирати на шляху.

Простувати по волі Єгови духови шлях,
а вмирати на шляху по приказу його, як ті,
що їх душу гриз червяк сумніву й зневіри.

Прольог до Мойсея. Обговорюючи в першій періоді поетичної творчости Франка поезію „Наймит“, я сказав, що думки висказані в ній доходять до найсильнішого вислову в „Прольозі“ до Мойсея. Отсей „Прольог“ — се з одного боку твердий погляд поета на свій народ та його хиби (такий погляд Франка ми бачили вже в збірці: „Із днів журби“), з другою бою се — звеличання свого народа за творчу силу його духа, і висказання надії на воскресний день його повстання.

Та прийде час і ти огнистим видом,
засяєш у народів вольних колі,
труснеш Кавказ, впереш ся Бескидом,
покотиш Чорним морем гомін волі,
і глянеш, як хозяїн домовитий
по своїй хаті і по своїм полі.

Але рівночасно сей „Прольог“ є проявом зневіри поета :

. . . Та нам знесиленим журбою,
роздертим сумнівами, битим стидом, —
не нам тебе провадити до бою!

Коли „Прольог“ з одної сторони своїм настроєм і своїми поглядами дуже близький до ліричних віршів із збірки „Із днів журби“, він є рівночасно „Мойсей“ у мініятурі. Та сама характеристика маси народа, та сама зневіра його співця (пророка).

Ось тим то на основі „Прольога“ можна глянути на „Мойсея“ як на національну поему.

Мойсея й гебрейський народ ми можемо розуміти як представників сучасного українства. На такий спосіб „обіцяна вітчизна“ — се всі ті злоби дня, що стають програмою й кличами усіх поступових напрямків серед української суспільности, се стремління до вивольу на всіх полях. Скільки зусиль тих Мойсеїв іде на марне в боротьбі із байдужністю нашого суспільства, із легковаженнем ідейної сторони життя й праці, із брутальним топтаннем сьвятих поривів сьвіточів нашого народа! А то знов скільки зневіри провідників у хосенність свого діла!

Ціла доволі несвітляна й ненадійна кар-

тина нашого життя, боротьби, змагань, поривів, падання, зневіри, нових злетів, розпучливих зусиль, гірш борні із силами природи на пустині.

Але з цілої тої маси квестій вилонюється одна і своєю вагою, ба й принадою висуваєть ся на перший плян. Се квестія визволу духа нашого народа. Коли ми так глянемо на Мойсея, то він стане на багато ширших основах; він стане вкладом у скарбницю цілого людства. Мойсей, як поема, стане поруч величніх творів, сьвітових поетів, що їх цікавлять загадки життя й справи устрою всесьвіта. Одно тільки: Мойсей у дечому різниться від тих, що основою їхньої трагедії стають сумніви що до самої квестії визволу духа; се у Мойсея вже довершене діло. Основа його трагедії лежить де инде. Він став вести свій народ до визволу духа із оков віковічних пересудів і нараз серед дороги побачив ту страшну прогалину між собою а тими, що він їх хотів визволити! І питання: чи має він право нищити у юрбі віру в те „фантастичне те невідоме“, ось що розбиває його душу. Чи має право він в ціли визволу духа звертати народ на непевний шлях зусиль, праці й боротьби, коли юрба, байдужна до справ духа, жадає по вимогам жолудкової ідеї спокійного життя, по девізові: нехай

буде, як бувало! відповідаючи на завзиви до дальшого походу: „Нам і тут не погано.“

Але й сї сумніви, хоч які вони трагічні не приводять Мойсея до упадку. Він поборює їх і йде з резигнацією сам далі до ціли, а піддержує його надія, що ведений ним досі народ мусить прийти його слідами до нової вітчизни.

„Мойсей“ — як твір штуки. Як під зглядом ідейним поема „Мойсей“ є твором високої стійности, так і артистичний його бік достроюєть ся до того високого тону ідейного. Тут замітний поділ на дві часті: перша більше епічна, друга (X—XX) більше драматична.

Взагалі можна сказати, що поет се як би нарочно перескакує з одного тону в другий, навіть там, де можна-б у цілости доглянути ся одноцільності. Перша епічна частина має місця драматичного напруження, друга драматична переткана ліричними описами.

Більше суцільна є друга частина, діяльог, що веде ся між Мойсеєм і Азазелем, темним демоном одчаю, який виступає під ріжними видами. Сей діяльог визначаєть ся сильним драматичним настроєм, що його основою душевна боротьба зневіреної людини. Від сумніву до грізної розпуки підносить ся стан

душі Мойсея, а потім переходить у спокійний тон резигнації. Поет перевів переходи із одного настрою в другий із великою прецизією і майстерським оволодінням предмета.

А знов першу частину переткав гарними описами природи и життя Гебреїв на пустинії, описами, із яких самий кращий опис домашніх робіт жіноцтва і нервового доживання зміни положення у мужчин підчас загальної апатії і зневіри. До гарнійших епічних прикрас належить „притча про терен“, у якій поет розмальовує перед нами красу, принаду й прикмети кедра, пальми, дуба, берези, рожі й терна.

Поема „Мойсей“ так під ідейним як і артистичним зглядом дуже замітний твір Ів. Франка, визначний головно тим, що в ньому, як у вінці сплітають ся всі нитки Франкової поетичної діяльності. Суспільник-поет дає в своєму останньому творі синтезу того суспільства, що його він розмалював за час усієї своєї діяльності. До боротьби із суспільником стає поет — індивідуаліст, який і тут не проявив ся нічим, як тільки суспільником. Відбивши ся від свого суспільства він не в силі настроїти ліру на инший тон, як тільки суспільницький. Індивідуальна боротьба основується на тлі його минулих відносин до рідного народа.

Поема „Мойсей“ се плід поета на вершинах його поетичної творчости.

XVIII.

„**Semper tiro**“.

(1906).

Найновіша, й поки що остання збірка ліричної поезії Івана Франка сама в собі вельми замітна, — тоном своїм відбиває ся далеко від поезії із сумних журливих днів останніх років.

Спокій, рівновага, щирий сьміх, іронія, щира радість, молодечий огонь, а понад усім царює скристалізований філософічний світогляд — отсе тон останньої поезії Франка.

Пригляньмо ся до неї близше!

Вже хочби перший вірш: **Semper tiro**.

Слідкуючи за Ібзенем прирівнює Франко „Школу поета“ в збірці „Із днів журби“ до школи, де вчать медведів гуляти:

Веде (поета) іронія
з дзвінками та скрипками
стать на залізний тік життя
мягенькими лапками.
Грижа розпалює огонь,

любов на скрипці грає
і скаче бідний і співа,
хоч з болю умирає. (Із дн. ж. 68).

Виходить далі із сього, що штука — се
вмість артиста відкликнути ся на знані
звуки, —

і як лише почує він
святі слова любовні,
то зараз будять ся в душі
терпіння невимовні

Штука — се вмість підняти ся на вір-
шові стопи після того, як заграють іронія та
жура та викличуть у душі поета (бідака), ві-
домі йому тони.

Як жеж відбиває від того характеристика
штуки у *S e m p e r t i r o* :

Життє коротке, та безмежна штука
і незгубиме творче ремесло ;
що зразу, бачить ся тобі, було
лиш опяніне, забавка, ошука,
те в необнятий розмір уросло,
всю душу, мрії всі твої віссало,
всі сили забира і ще говорить : Мало !

Поет підносить штуку до ролі богині,
перед якою творець тонів паде безсильний,
жертвуючи їй усе своє життя, всі свої сили.

А тим, що їх манить надія бути „май-
стром і паном тонів і серць володарем і вгод-
ником мільонів“, поет дає раду :

О, не дури себе, ти молодая ліро !
Коли в душі пісень тіснить ся рій,
служи богині непохитно, щиро,
та панувать над нею і не мрій.

І колиб уже не з сею, то, чи можна порівнювати „Школу поета“ із другою поезією, в якій Франко співає гімн величальний пісні :

Твій (пісне) подих всі серця людські рівняє,
твій поцілуй всі душі благородить
і сльози на алмаз переміняє.
І дотик твій із терня рожі родить,
і по серцях мов чар солодкий ходить,
і будить, молодить і опяняє.

Для поета пісня стає всім. Вона є навіть лік на його-сирітство духове. Вона стає посередником між ним і між тими, що їм має живійше серце затріпотати при читанні поетових рядків.

Як далеко від того механічного, штучного перетворювання вражінь, як далеко від того глумливого погляду на поетичну творчість.

Мотив, що в давнійшій поезії від „Зівялого листя“ мав велику перевагу над іншими: мотив еротичний, особливо помітний у збірці „Із днів журби“, де поет стежилину в парку, просту лавку, —

(туг сиділа ти нераз,
тут прощались ми в останнє...
Тут мені твій промінь згас),

підносить до значіння „Кальварії“, куди спі-
шить усе, як —

закиплять в душі питання :
Пощо жить ? Для кого жить ? —

де далі на кожному кроці, у кожному вірші
стрінеш ся із „тінею покійної любови“, „ні-
мими докорами“ та „пекучими сльозами“ ко-
хання чарівного, де нарешті поет впевняє :

Я не скінчу тебе, моя убога пісне,
в котру бажав я серце перелить
і виспівать чуттє важке та млісне,
все, що втіша і все, що веселить,
всі радощі шаленого кохання,
все пекло мук, що й доси грудь вялить, —

сей мотив, здавало ся-б не вмовкне скоро.

Та ось мінає скілька років, появляеть
ся нова збірка й ані сліду в ній піснів кохан-
ня. Дві, словом дві поезії в „Буркутських
стансах“ на еротичному мотиві основані і то
цілком загального характеру. Співець виби-
раєть ся із „дівчиною в далеку мандрівку
життя“, і радіє надією, що —

ти стрілиш очима — і горе
розвієсь, мов мла на версі;
всьміхнеш ся — й розбурхане море
поклонить ся твоїй красі.

Але зараз із другого вірша віс запереченне тої хвилевої втіхи, що пливе із спільного пожиття, та апотеоз туги, що засновується на розлуці, бо —

найгарнійша для нас
загранична квітка ;
найлюбійше лице,
що стрічається зрідка.
Найчистійша сльоза
причарована штукаю ;
найвірнійша любов
усвячена розлукою.

Сей вірш, що я навів його цілого — се перла у вінці поетичного авреолу Франка. Вісім стрічок дають нам синтезу еротичної поезії, поезії основаної на розлуці піддержуваної вічною погонею за недостижимим деалом. Вісім стрічок — а в них чотири широкі картини, а в них вінець чотирох почувань, що складаються на одно велике поняття : Краса. Сполука у вісьмох стрічках чотирох гармонійних тонів : двох підставних : найгарнійшого і найлюбійшого, що на тих стріляють д'вершинам два інші : чистота й вірність у своєму найвисшому вислові. Сі вісім рядків присвячених Ользі С. стануть за цілу збірку еротиків.

Молодечим жаром визначаєть ся поезія: **Конкістадори**. Прочитавши її так і шукаєш у давнійшій творчості поетовій точки опертя для ідей проголошених у ній. І треба вертати далеко до того в 1878 році написаного вірша, що з'єднав на довгий час Франкові популярність у молодого покоління, до „Каменярів“. Іншого такого визначного й такого близького під ідейним зглядом до Конкістадорів, такого молодого й такого сильного вірша я не можу вказати.

Але зараз кидаєть ся в очі велика різниця між обома, різниця, що її треба шукати в тій четвертій століття віддалі одного від одного.

Одно спільне і сьому і тому віршові: Завзяття, молодечий огонь, певність у побіду...

Лупайте сю скалу! Нехай ні жар, ні холод
не спинить вас! Зносить і труд і спрагу й голод
бо вам призначено скалу сесю розбити! —

читали ми в збірці „З вершин і низин“. (стр. 54), а і тут синтезою цілого вірша слова:

що за нами, хай на віки
вкриє попіл життєвий!
Або смерть, або побіда! —
Се наш поклик боєвий!
До відважних сьвіт належить.
К чорту боязнь навісну!
Кров і труд ось тут здвигне нам
нову, кращу вітчину:

У віршові Каменярі є багато образів. Є малюнок тих каменярів, що всі —

. . . як один підняли в гору руки
і тисяч молотів о камінь загуло.
І в тисячні боки розприскали ся штуки
та відривки скали; ми з силою розпуки
раз по раз гримали о кам'яне чоло, —

є далі змальована розпука рідні тих каменярів, а не менше бль самих робітників, що відорвані від рідні „ломлять скалу, рівняють правді путі“ — а щасте всіх прийде по їхніх аж кістках.

Деж поета шукати у тому гурті? Отсе він один із тих каменярів, що мостять щасте другим, а самі боліють ізза свого опущення, жаліють рідні, другів і сьвіта того, що вони його кинули „для праці, поту й мук“.

Якийсь пригноблений настрій пробивається у тому завзятті, що на ньому лежить важким тягаром почутте, вложеного на плечі „голосом сильним з гори мов громом“ обовязку. Ми відчуваємо той гіркий труд, який каменярі взяли на свої плечі у почуттю обовязку, бачимо їх схилені до долу плечі,—одного тільки нема! Нема надії на щасте, як за плату за труд!

Отся праця для чужого щастя, хо і як піднесла, не може дати внутрішнього вдовіл-

ля. Недостача завершення життя власним щастем, не дає змоги згармонізувати ся стремлінням каменярів, невольників, рабів волі.

Чи такий є настрій „Конкістадорів“ ?

Після плавби по бурливому океані до незвісних берегів, дістають ся у затишну пристань. Тут має бути їх нова вітчизна. Вони мають схопити у сні сонний город, а після того заспівають уже побідну пісню.

І співець є між ними. Тільки він виступає тут у ролі провідника ;

Та заким рушать, пускайте
скрізь огонь по кораблях,
щоб всі знали, що нема нам
вороття на старий шлях.

Їхнє гасло, їхній оклик боєвий : „Смерть або
побіда !“, а наконечна їхня ціль :

Кров і труд ось тут здвигне нам
нову, кращу вітчизну.

Цілком инший настрій посеред гурта зухвалих, бадьорих конкістадорів, ніж там, посеред пригноблених каменярів. Почуття власного бажання щастя підносить їм гордо д'гори голови! Не раби — пани вони є волі! „До відважних сьвіт належить!“

Інтересно які два ріжні поклики кидає між моюдь поет на двох краях четверти століття своєї творчости.

Нові Співомовки мають ріжний характер. Перших три побіч загально-людських почувань є алегорією на наші українсько-польські відносини. В „Цех містрі Куперяні“ вибивається на перший плян невдяка громади до тої одиниці, що виратувала її із біди. Але перенесенне події на українсько-польське тло „Руїни“, а ще більше зіставленне її із двома іншими, де сей елемент виступає цілком ясно, дає нам право додумувати ся алегорії що до українсько-польських відносин у минувшині. За те, що Україна Польщу своїми грудьми боронила, зробім із нею те, що зроблено із тим Куперяном на внесенне лузатого бурмістра :

Зараз тут його убиймо,
на паль посадимо,
по смертиж його оплачмо
і сьвятим зробимо.
І насиплемо над тілом
могилу високу,
будем поминки справляти
два рази до року !

„Сучасна приказка“ і „Майстер Свирид“ — се алегорії на українсько-польські відносини, де один (Україна) потопає, а другий (Польща) жде, коли той кум потоне та має для нього лиш одну пораду :

Не тратьте, куме, сили,
спускайте ся на дно !

або знов як той Майстер Свирид —

Тут настопче, там уріже,
ніде не дарує.
Тут притлумить, припече,
заплює, з'огидить
та ще злий, що з тої праці
та добра не видить.

Поет повен надії, що Немезіда поміня
ролі і що тоді —

як ті, що нас із виру
спасали мило так
самі скоштують троха
який то в мокрім смак?
А Русь на їх благання
їм відповість одно :
Не тратьте, браця, сили,
спускайте ся на дно !..

Тут до сеї групи зачислитиб іще співо-
мовку про панну Ванду, що то літо чи зима,
чи день, чи ніч, чи дощ, чи грім співає одну
й ту саму пісню :

Цідрім-цім-цім ! Цідрім-цім-цім !
Бодай ся когут знудив !

Ба й по її смерти її дух товчить ся й
співає ту саму пісню :

Цідрім-цім-цім ! Цідрім-цім-цім !
Бо иншої не знає.

Поминаючи дві инші співомовки, що
з них в одній автор орудує проворно словом

„мете“, а в другій змальовує чудний настрій у дівчини при переході з дїтоцтва в дївоцтво, та ще й третю „Як там у небі?“, про яку говорити му опісля, перейду до циклю поезій списаних „На старі теми“.

У піснях „На старі теми“ можна розрізнити скілька груп. Найсильнїйший там тон, се знаний нам тон із Мойсея. Звеличання сильної одиниці, що „в хвилях занепаду, хоч диким криком збуджує громаду“,

(блаженний муж, що серед гвалту й гуку
стоїть, як дуб, посеред бур і грому,
на згоду з підлістю не простягає руку,
волисть зломити ся, ніж поклонить ся злому,)

звеличенне дужої одиниці, яку за правду й щирість „лають, кленуть і гонять і побють каміннем“ — отсе той піднеслий тон, що займав ум поета в останньому часі. Ще більше підходить тоном до Мойсея вірш „Г л а с в о п і ю щ о г о в о п у с т и н и“, але він є заразом новою редакцією „Каменярів“. Се так сказати-б посередне звено поміж Каменярами й Мойсеєм; від Каменярів відмінний тим, чим і обговорювані вже „Конкістадори“ а саме тим, що тут поет підчеркує сильно індивідуалїзм о д и н и ц і - п р о в і д н и к а, коли там була одиниця потонула в масі, що серед неї дїлала. Зрештою спільна обом вір-

шам та праця для ідеї на приказ голосу не-
вимовного, того голосу, що його лиш серце
зна, праця, задля якої поет —

. . . серп кинув і пшеничний стіг
і батьків дім, невісту молодую
і від тоді не бачив більше їх.

А знову колиб хотіти означити відноси-
ни сього вірша до Мойсея, то схожий він із
хвилею, коли для Мойсея горів „хоривський
огонь“.

І мовив голос: „Від отсеї хвилі
ти мій. Про все, чим досі був — забудь!
Усе покинь, вір тільки моїй силі.
мої слова нехай тебе ведуть“.

На тон „Мойсея“ настроений нарешті
ще вірш у яким поет таку дає характеристику
своєї суспільности:

Давно забута рать в забутій спить могилі,
і Ігор спить і з ним все племя соколине;
лиш крик поета ще лунає в давній силі,
байдужність сірая куняє на могилі,
а кров із руських ран все рине, рине, рине...

В інших віршах два звенять звуки: Силь-
нїйший співає пісню Україні — тій Україні,
що її крамола нищить, що не захищена ні
від Дону, ні від Сяну й Буга, дає пристано-
вище всяким перевертням, але, коли вишле
в поле свою силу, вкриє корогвами поле
й іскрами з мечів його засипле, — заставить

ворогів, як ті лисиці, зубами кресати огню
й брехати на щити червені; співає нарешті
сумний плач Українця-невольника, що

...хилить ся привик від дитинячих літ,
і всміхать ся до тих, що катують мій рід —

і закликає

Вавилонські жінки, відвернувшись ідїть,
і на мене здивовано так не глядїть!
Щоб не впало прокляття моє на ваш плід —
не прийшлось би раба привести вам на сьвіт.
Вавилонські дївчата, минайте мене,
хай мій вид співчуттем серце вам не торкне!
Щоби вам не судилась найтяжша судьба,
найстрашнїйша клятьба — полюбити раба!

Останній тон настроєний на нуту від-
носин людини до того деїстичного сьвітогля-
ду й посмертного життя основаного на хри-
стіянському сьвітоглядюві, як схожий із „Страш-
ним судом“ я полишаю його до пізнїйшого
обговорення.

До найкрасших, до найбільше згармонї-
зованих поезій належить жмуток віршів під
написю: **Із книги Кааф**. Поет, якому житте
не пощадило нічого гіркого, що прожив свос
житте на лонї суспільности, де „лютість, зне-
вага до людства й їдь“ — невідступні това-
риші ледви не всякому ділу, — поет, мовлю,
коли відбив ся трохи від тої дрібничкової

життєвої метушні, став тужити за країною, в якій би —

сьміяла ся в пишноті весняній
природа пахощами вся облита
і скрізь співав пташок незримих рій.

І став тужити за листками ростики Ка-
аф, шо кождий із них —

твій сум, твою зневіру хоч на мить
прогонить він; ти станеш, мов дитина,
всю суть твою ти мушиш відмінить.

Із тої сьвітляної країни приносить нам
поет пучок листків і обдаровує нас ними.

А ті листки — вінець сплетений із спо-
кійних, глибоких, філософічних думок, тим
ціннійший, шо оснований на власному до-
свідові життєвому, тим більше дорогий нам,
шо в ньому, мов у зеркалі, відбиваєть ся
поетова постать у своїому життєвому роз-
виткові.

Незвичайно гарно у сьому жмуткові ха-
рактеристика поета :

Поете, тям, на шляху життєвому
тобі перлини — щастя не знайти,
ні захисту від бурі злив і грому.

Отсе найповнійша, найбільше всесто-
роння оцінка поетового життя. Се, так ска-
затиб у двох найзагальнійших рисах змальо-
вана суть, а враз і трагедія усього поетично-

го блиску. Поет глядить тепер спокійно на своє життя, на те життя, що не дало йому щастя і вже без жалю висновує із свого життя загальний погляд на життя поета. А тепер подрібно :

Поете, тям, зазнати маєш ти
всіх мук буття, всіх болів і унижень,
заки дійдеш до світлої мети.

А коли й поетові цвите рай, то тільки у сфері мрій, привиджень, ілюзій і оман! Його геній — се міць суггестій, у нього про роцький дар на те —

щоб иншим край обіцяний вказати,
а сам не входить у житло святе.

Серце в поета чуле є на те, щоб иншим він в день скорби пільгу ніс, а із своїм горем він мусить крити ся.

Але й поет бере участь у користуванні із розкошів, і то з найбільших розкошів, які можуть припасти в паї :

Усе, чого тобі сей світ не дасть,
знайдеш в душі своїй яснійше, краще :
Найвищу правду і найбільшу власть.

Отсе й є те щастє, незвісне, незрозуміле юрбі, щастє, що не дістаєть ся в паю тим, що шукають і знаходять земські радощі. І ціль поетового життя не аби яка : Він має бути

...людям не суддя, а друг
і зеркало й обнова...

Сей малюнок поетової постаті не є ні новий, ні незнаний нам навіть від самого Франка. Колишній його біограф опреться о сей вірш, як о найбільш вірну сільветку поета (звісно, в загальних рисах) — значить: сей вірш — синтеза поетового життя. Але й у поетовій творчості ся струна не нова. Її найтиб і давнійше, хочби в поезії „Молодому другому ві“ із збірки „З вершин і низин“ і в останньому творі Мойсеєві. Що нове? Та форма викована із криці, яснїє мов хрусталь той, що в ньому співець попри авто-різьбу здвигнув вікопамятну статую поетовому генїєві.

В дечому доповненнєм сього вірша є инший, де поет говорить про відносини людини, яка здобула собі в громадському ділі голос і вплив, до двох чинників. до княжої ласки і народньої вдячності.

...Княжа ласка, як той сніг на поли,
що вітер здує, в південь злиже сонце,
і лишить чорний струп пустий і голий.
Народня вдячність, — ти фатальний гонче,
що з злою вістю все прибудеш вчасно,
а з доброю все спізниш ся доконче!

Сей вірш багатий ще в глибокі думки, що прояснюють відносини товпи до провідника. От хочби се :

Не вір, що люд твої заслуги почитає,
що задля них одну дрібну провину
тобі простить! Він судить — не питає.

Хіба мало в тих словах автобіографічного елемента? Або знов струна, здавалося-б, дуже нова у Франковій поезії, струна, якої голосу ми досі не чули і може не надіялися чути. Але яка помітна вона для прояснення деяких останніх кроків автора, як критика. Не перед одною сторінкою його критичних писань із останніх років ставалося, як перед явищем цілком незрозумілим, неясним. Аж ось поет не оправдуючи ся, (він за сильний, щоб оправдувати ся!), пояснює, — не так пояснює, втаємничує нас у мотиви не одного незрозумілого — словами:

І знай, коли шасливу ю годину
ти прозівав, щоб інших взяти під ноги,
тебе самого безпощадно в глину
затопчуть, як камінчик в брук дороги.

Не лише правдиві, але дуже знаменні
й інтересні слова.

А щож тоді з гуманністю?

Гуманний будь і хай твоя гуманність
пливе з криниці чистої любови,
якої не мутить пиha й захланність.

Але:

...всіх бляг і брехень не бери на віру...
...не вір облесникам, стережи ся злюк,
а дармоїдам все кажи: а засі!

Поет відносить ся до популярної фрази про „гуманність“ критично не тільки словом, але й ділом, далекий від того, аби приймати що небудь не роздививши ся у ньому все-сторонно.

Два вірші у сьому жмуткові, що стоять до себе у сильному контрастові, змальовують два типи — вицьвіти сучасного погляду на мораль: дівчину „чесну“ й дівчину „пропащу“. Ся остання нагадує поетові старі часи, коли чуття не гнули ще в окови. Вона нагадує поетові Єгиптянку Марію, яка „через огонь той, що в жилах грає, в свої обійми рада була всіх прийняти“.

Вона мовила :

„В кого жура сон нічу пожирає,
хто радощів не має з ким ділити,
хто пристрасти пожежою згаряє,
хто в праці гнесь, без діл не може жити, —
до мене йдїть ! Я всїм на своїм лонї
дам рай — або про рай хоч хвилю снити“.

Вірш сей поражає звеличанням сили природи, а піднеслим своїм тоном бє, мов обухом, крихку шкаралущу брехливої, фарисейської моралї, що не в силї глибше глянути на свої основи ! Поет навпаки всякому соромливому (у товаристві поважних дам) псевдоінтелїгентові, що в нього слово й діло не то далекі від гармонїї, але просто виключають себе, мовить :

Благословю тебе! Де лиш постане
нога твоя, нехай там радість сяє,
най сьміх лунає, хоч і серце вяне.

Сьвідомий остаточного кінця загалу єств
він подає їй слова розради :

І ти не думай, що тебе чекає!
За тим, що щезло — безхосенні жалі,
а на переді смерть усіх чекає.
...Найкрасша чвірка не заїде далі.

Тож :

...ти не дбай, доки тільки змога,
сїй радощі, плекай любовні мрії
і жаль гони від свого горога
за прикладом Єгиптянки Марії.

Сей вірш інтересний задля своїх поглядів кинених у ньому і задля свого тону, визначаєть ся тим, що дуже легко відвертає читача від властивої річи. Він, той читач, стане дивувати ся, стане подивляти автора, стане крутити головою, а вірша не зрозуміє, а не вєспіє виловити основну нитку думок, що нею є: Визвілле любови із пут конвенціональної моралі, піднесенне її до достоїнства сьвятого культу. Звісно, ті, хто так запопадливо береже високого пієдесталу людства, хто не перебирає в брехні, щоби тільки піднести „гідність людську“, закинуть поетові, що він знижує

ту „людську гідність“ до рівеня звіряти. На се їм кине поет в очи иншою картиною:

Отсе постатю тої чесної дівчини, що двацять вісім літ прожила, весну молодости вже найкрашу пустила мимо, та пройшла, не пивши, поуз криницю втіхи життєвої. Отсе вона то стрівши сю пропащу, згідно глядить на неї, але й відчуває враз, як —

...щось гірке під серце підступає,
сумне, як день, що йде понуро-слотно.
Чи то не зависть по душі щипає?
Минаєш ту пропащу, мов не бачиш,
а скоса зиркнеш — щось в устах злипає...
Мабуть в ночі до подушки заплачеш!

Тільки, що ті, на яких адресу поет сі слова посилає, далекі від того, щоби порозуміти їх, як не менше далека від зрозуміння поетових слів, як пояснення свого власного чуття, та чесна дівчина...

Поет не міг краще змалювати контраст поміж словами й ділами нашого суспільства, яке постать Єгиптянки Марії заступило постатю „пропащої“, не міг далі сильнійше, як сполукою погорди й зависти (можливо несвідомої) у чесної дівчини до пропащої, відтворити боротьбу поміж неможливими законами природи, а кайданами суспільної моралі й побіду сієї останньої у „чесної“

дівчини, що весна у неї минула вже безповоротно!

Брехню тій моралі завдають хіба ті сльози, що вона ними в ночі до подушки заплаче!

Два дальші вірші — се цвіт лірики, тої ніжної, теплом поетового серця надиханої лірики, що просто захоплює нас за душу своїм сердечним, щирим тоном.

Поет чує, що „уста його заціпило морозом, а серце в нього вижерла гадюка“, а тут, коли прийде відповідна хвиля, налітає на його ум, на серце його рій крилатих дум, —

се ті його невродженії діти!

Се ті його невиспівані співи.

Вони просять :

. . . Огрій нас! Лиш дихни
теплом, що з серця йде, повій весною,
а ми пурхнем, оживемо, заграєм!
Весняним чаром, співом соловейків
наповнимо твою сумну хатину!
Арабських пахощів на своїх крилах
нанесемо; коверцем пишнobarвним
розстелимось під твоїми ногами.
Лише тепла нам! Серця! Серця! Серця!

На всю ту розпучливу просьбу в поета
одна тільки відповідь :

Уста мої заціпило морозом,
а серце в мене вижерла гадюка.

Під такі хвилі, коли з одної сторони сила генія потрясає усім єством поета, й на-строює його до творчости, а з другої він відчуває, як життєвий мороз звялив найкрасші його пориви, — він усвідомлює собі безвихідність сучасного українського робітника на народній ниві, що його „поєно отруйним зіллям, що очи вибрано йому, щоб він не бачив, хто його і пощо вяже, і що за місто хліба довго-довго він годувався ілюзією диким зіллям“. І його болить те, —

. що зведений
до стану трав'яної худоби
він тямки чоловіцтва ще не стратив.

А вже найбільш та безвихідність, та безнадійність, що містить ся в словах :

. Не надій ся нічого !
Мовчи і жди !

Дуже щира сповідь. Се ті таємні звуки струн поетового серця, що не приступні для звичайного уха. Їх навіть не порозуміє той, хто не може сказати про себе, що й йому не чуже те тло, на якому виринають повисші думи, тло змальоване поетом ось як :

Опівніч. Глухо. Зимно. Вітер виє.
Я змерз. І випало з холодних пальців
перо. І мозок стомлений відмовив
вже послуху. В душі глибока павза.

Ні думка, ні чуття, ні біль — ні що
в ній не ворухить ся.

Сї вірші стоять у тісній звязи із настроєм у поезії збірки „Із днів журби“. Се те вагання поетового духа поміж злетом на вершини, а поміж приниженнєм його лету. До віршів із сим останнім настроєм, наведених при оцінці збірки „Із днів журби“ — докидає поет обговорені тут вірші із циклю „Із книги Кааф“ і вірш із циклю „На старі теми“ :

„Ти знов літаєш надомною,
гладко“.

Поет кличе у розпуці :

„О, знаю, заклюєш мою ти душу!
На тім степу беззахистнім, безводнім,
У тім хижачьким стовпищу голоднім,
знесилений в змаганню тім безпліднім
Твоею жертвою я впасти мушу.

Моє ти фатум, невідступна зморо,
на мозок мій нещасний кандидатко,
не крач так зично, не лети так падко!
Не бійсь, піде твоя побіда гладко!
Я не втечу! Впаду вже скоро, скоро!

Се один із найгрізнійших вістунів недалекої бурі!

Жмутек поезій із книги Кааф кінчить ся людяним віршом, що у ньому роздивляється поет, які є наслідки сердечного, теплого слів-

ця, що глибокі рани серця чудово вигоює і які наслідки слівця сердитого, згїрдного, що „чисті душі кривить і поганить і троїть на весь вік“. Вірний заложенню проголошеному у першому віршові :

Чи все в вас має лютість панувати,
зневага до людства, погорда й їдь?—

поет взиває читача зір і слух свій наострить любовю і в морі сліз незримих поринать, їх гіркість власною змивати кровю, а тоді зрозумієть ся весь жах в людському безголовю :

Є нарешті в збірці „Semper tiro“ скілька віршів і поема „**Страшний суд**“, де поет про-являє свій раціоналістичний сьвітогляд і за-значає своє становище до містичного сьвіто-гляду християнського. Заки приглянемо ся до сих віршів, я згадаю, що вже в збірці „Із днів журби“ ми маємо поезію „Мамо природо!“, в якій поет приглядаючи ся до творів природи заявляє, що людськість за десять тисяч літ важкої праці доходить до висновку, що за зеркалом нема нічого...

. нема безодні,
нема нічого, лиш атом, момент
і рух молекулярний.

А коли ми здерли маску сьвятости з ли-ця природи, розвіяли рожевий, поетичний ту-

ман, що вона ним довго так вкривала ся, —

. . . у власному нутрі
ми віднайшли все те, що бачилось,
утратили в зовнішньому околі:
гармонію і вічність і безмежність
і всі рожеві блиски ідеалу.

Після критики містичного світогляду
деїстичного і проголошення раціоналістично-
го світогляду, поет підносить оклик:

Нехай життє — момент
і зложене з моментів,
ми вічність носимо в душі;
нехай життє — борба,
жостокі, дикі лови, —
а в сфері духа є лиш ріжнородність!
Ріжні тони, ріжні фарби
ріжні сили і змагання,
мов тисячострунна арфа, —
та всім струнам стрій один.
Кождий тон і кождий відтїнь
се момент один, промінчик, —
але в кождому моментї
сьяє вічности брилянт.

Нитку сих своїх поглядів тче автор далі
і в збірці „Semper tigr“, тільки той в ча-
сти скептичний а переважно поважний і під-
неслий тон із вірша „Мамо природо!“ пере-
міняєть ся тут у глумливий. Коли там давав
синтезу свого погляду, тут осьмішує погляд

противний, спеціально підносить вузкоглядність погляду християнського у справах Найвисшої Сили, що править всесвітом і позагробного життя.

Бувають між представниками й оборонцями християнського світогляду одиниці, що люблять встоювати ся за боронену квестію та оспорювати противні погляди оперуючи даними схопленими із повітря — свої тези опираючи на тім, що затямили із колишньої своєї науки, або до чого дійшли власним розумом, нічого, звісно, або дуже мало читаючи й образуючи ся в сьому напрямі, а противника поборюють так, що його докази, основані на сильній научній аргументації, збувають сьміхом, або власними фантазіями, не маючи змоги ані охоти знайомити ся із противними доказами.

Ось такі одиниці надають ся добре до змальовання їх у співомовці „Як там у небі?“ Пуста сварня, заклад, щоби після смерти нарешті дійти до сумної правди :

Тайну божую збагнути
певно річ висока,
та на се не твого треба
і уха і ока.
А про те, що ми колись то
суперечку гнули,
то оба ми, любий друже,

пальцем в небо ткнули.
Там порядки — ні по твоїй
ні по моїй мові,
а зовсім, зовсім инакші!

Поет иноді підносить свій тонь глуму, і то степенує його до незмірної висоти надягаючи на нього форму поважного, піднесного тону. Такими то фарбами послугуєть ся у парафразі слів: „Рече безумен в серці своєм яко нѣсть Бог“, основуючи на ній свій вірш: „Говорить дурень в серці своїм“. Степенуючи крок за кроком піднеслий тон і запал у людини, що береть ся апольогії ества бога і пояснює істоту бога на егоїстичний лад своєю істотою, доходить до вершка запалу й безтямности ураз, до вершка апольогії й егоїзму.

„Я часть його ; де часть там цілість.
Я твір його і творця вмілість
Його творінне виявляє ;
Його дух з мене промовляє,
Його мисль в моїм серці чути ;
я є, тому й він мусить бути.
Я в нім жию і з ним я вічний,
як син, як складник органічний,
як тон із гармонійним строем“...
...Говорить дурень в серці своїм.

Поет у сьому віршові довів форму сатири до мистецтва.

Нарешті поема „**Страшний суд**“.

Поет оперує основними рисами християнського світогляду й висьміває той контраст між ідеальним розумінням божої істоти, як її малює сей світогляд, а грубим пристосованнем сього світогляду от хочби до позасмертного життя. Безліч неконсеквенцій, тупа заїлість у поділі людей призначених на кару й нагороду, грубо-антропоморфічне й егоїстичне творення бога на подобу людську, ціла та плутанина про бога, відносини його до людей, ціль і призначення людського життя, плутанина, проти якої бороло ся первісне християнство, поборюючи поганські релігії, доки нарешті й само не попало в неї, — ціла та сліпота затуманеного людства, що, маючи нагоду приглянути ся похибкам минулих віків, само за лїниве, щоби направити ті похибки у себе, — отсе всьо найшло свій вислів у згаданій поемі.

Із тону сатиричного, глумливого поет переходить укінці в тон лагідний, щирий і ось як освітлює ту хвилю, що в ній чоловік зливається в найвисшій екстазі із сутністю божою :

. . . я встану ясний, чистий,
і почую в собі силу
і безмірну духа владу,
і перед найвисшим Духом
в пориві любови впаду.

Всі думки і всі бажання
я зберу в одно огнище,
і на крилах їх я стану
підіймать ся вище, вище...
І уже весь безмір стане
перед моїми очима
наче карта розікрита,
наче сьвітло, що не блима,
тільки рівно, чисто ллеть ся, —
щезнуть загадки і межі
і поллеть ся щастє в душу,
як безмірний блиск пожежі.
Я рости му й сам в безмежність,
все проникну, все прогляну,
все скоштую — висше — глибше —
і розвію ся в нїрвану.

Отсе той найвисший погляд поета на квестію позасмертного життя, погляд, який я зазначив уже при очінці „Зівялого листа“.

Загально про поезіі Ів. Франка в збірці „Semper tiro“ скажу, що поет дає вираз у своїх віршах всестороннім питанням і настроям, а то-ну добирає до них сильного, але спокійного, поважного; його вірші неначе ковані із криці, вони такі сильні чуттєм, а такі згармонізовані із формою своєю, що читаючи їх, дізнаєть ся справдішньої артистичної розкоші.

Мотиви поезіі Франка всесторонні; по-

ет переводить у своїй поезії те, що зазначив у „посвяті Миколі Вороному“ до нескінченої поеми; „Лісова ідилія“, де мовить, що сучасна поезія —

. . . вся пристрасть і бажанне,
і вся огонь і вся тривога,
вся боротьба і вся дорога,
шуканне, дослід і погоні
до мет, що мчать по небосклоні.

У сій посвяті Франко виступає остро проти поетів, що „опій дають нам до страви, що нам співають для забави“, заявляючи —

. . . Слова — полова,
але огонь в одежі слова —
безсмертна, чудотворна фея,
правдива іскра Прометея.

Ось такий поетовий погляд проявляється із усієї його поезії. Зміст, істота вірша — отсе найважніше у Франковій поетичній творчості. Правда — і форма його віршів як кована, але коли під зглядом ріжнородности форми, принадної краси зовнішнього одягу поезії можна би у молодшого покоління вказати на мистців, жерців, що так скажу, самої форми, то під зглядом ідей, що проявляються у змісті поезії Франка. не то, що його ніхто не перейшов, але й ледви чи наблизився до його вершин.

Тут треба ще зазначити, що збірка поезій *Semper tūro* — се, поки що, останнє збірне виданнє поезій Франка. Поет надрукував іще після неї три поезії в літературно-науковому Вістникові, що з них одна написана 21 марця 1908 р. неначе синтеза творчости Франка. Як вельми замітний вірш подаю сю поезію в цілости :

Знов кличеш ти мене, моя богине,
в непроходимі ті нетри часів,
де правда родить ся і правда гине
і де луна ігровище бісів.

У сьвіт краси й гидоти, в море сине,
в оркани злуд, у тайники лісів,
в вир пристрастий, в огонь, що в вік не стине
і в заколот небесних поясів.

Нехай і так! Підем, моя ти люба!
Скоштуємо ще раз утїх земних
і зирнемо в той клин, де всьому згуба.

Ще раз пройдем по сховищах тїсних,
де жах і жаль і мрії й дісність груба,
і втомимось і заснемо по них.

Се поки що останнє друковане слово в поезії Франка, — а бажання висказані в сій поезії се недоспівана пісня поета.

ХІХ.

Проба синтези.

Говорити про синтезу при оцінці поезій у автора, що в одній тільки частині своєї творчості був поетом, що клав великі заслуги на полі прозової творчості (новеля, повість) і драматичної, не менші на полі наукових дослідів і публіцистичної діяльності, що займав при тім визначне становище як політик і партійний провідник, — говорити про синтезу творчості Франка на основі його поетичної творчості, се дуже ризиковна річ.

Тож, коли я, не вважаючи на труднощі й небезпеки отсього завдання, хочу подати таку пробу синтези, то мушу з гори застерегти ся, що се тільки частинна проба, далека від повноти, вірна хіба тільки в віднесенні до поезій.

Поезії Франка ділять ся на лірику (в найширшому того слова значінні), на сатири і поеми.

Лірика Франка має кілька вельми різних тонів. В першій добі творчості переважає суспільницький тон, що його найкращим висловом є „Каменярі“. Поезії сього цикля ділять ся на поезії що стають

висловом загально-світових думок і поезії, що їх тлом служить Україна із усіми своїми страданнями, із усіми болями своїх синів — головнож: мужицької маси. Той суспільницький тон бренть сильно навіть у поезії чисто індивідуальній (тюремні мотиви.)

Але вже від перших років поетичної творчости сипле поет перлами лірики на любовні мотиви і сей тон в ліриці Франка приходить до найкращого і найсильнішого вислову в ліричній збірці „Зівяле листе“. Сей цикл поезій — се основа слави Франка, як поета, се недостижні у нашій поезії вершини любовної лірики. Такої глибини чуття, такої сили болю, такою артизму у формі ми не стрічаємо в нікого з українських поетів. За те скільки то переспівів „Зівялого листя“, скільки співів на мотиви позичені у Франка навіть у найвизначніших сучасних ліриків!

Побіч ліричних поезій на любовні мотиви треба покласти чисто особисту ліричну поезію із середнього й останнього періода творчости Франка — із збірок: „Із днів журби“ і „Semper tiro“. Се поезії, що в них поет відчуває дуже болюче своє сирітство духове, свою самоту, свою врешті безсильність людини, виспівати всьоте, що чує його серце. Се поезії, що глибиною чуття і силою болю дорівнюють лірич-

ній поезії „Зівялого листа“. Там (у „Зівялому листю“) поет побиваєть ся по причині втрати щастя людини, тут артист жалуєть ся, що не в силі одягти в артистичну форму свої чуття. Там погоня за фантомом людського щастя, тут трагізм по причині нерівномірности сил поета і — людини.

Врешті третій тон ліричної поезії Франка — філософічна поезія: Дві збірки є висловом сієї поезії: „Мій Ізмарад“ і „Semper tiro“. Поезії першої збірки я схарактеризував основно при подрібній оцінці збірки. Поезії в збірці „Semper tiro“ — се продовженне поезій із першої доби поезій на суспільні мотиви. Поет-агітатор, запальний проповідник ідей поступу на Україні, перероджує ся на прикінці своєї творчости в спокійного обсерватора життя свого народа при чім пробиваєть ся в його поезії велике почутте сили свого народа і віра в крашу його будуччину. Коли поезії першої доби — се вислів сучасних, більш публіцистичних кличів, то поезії останньої доби твори поетового духа різьблені *sub specie aeternitatis*.

Другий рід поезії Франка — се його **са-тири**. При близшому огляді його творчости, а ще при обсервації його, як людини, помітити ся, що Франко визначаєть ся при всій своїй повазі — гумором. У поезії той його гумор має свій вислів у сатирах, що їх поет пише на протягові цілого свого життя: дрібні вірші і поеми. Тільки між сатирами першої й останньої доби відчуваєть ся велика різниця. Коли „Оси“, а ще більш сатирично-політичні поеми першої доби творчости вельми їдкі задирчиві і дуже особисті — сатири із збірки „Semper tiro“ : чи то „Нові співомовки“ чи то поема „Страшний суд“ — твори зрівноваженого духа, твори людини, що відбивши ся від щоденних завзятих змагань борців, глядить спокійно, здалека на завзяту боротьбу і, певна побіди кращих змагань, насміхаєть ся добродушно із тих ворогів свободи думки, із ворогів і завзятующих поборників правди.

Як при оцінці поезії на суспільні мотиви, так ще більше тут, при оцінці сатир, даєть ся відчувати різниця між творчістю молодечої і творчістю зрілої доби. Сатири Франка борця, се поезії, що мають свою хвиливу вартість (публіцистика в віршовій формі), — „Нові Співомовки“ — і „Страшний суд“ загальні всім часам приступні і зрозумілі, всім дорогі твори Франкового духа.

Нарешті: **Поєми.**

У них треба би дошукувати ся спільного характеру. Та із усіх поєм Франка тільки одна: „Панські жарти“ — епічна поема; — всі інші, як небудь багаті в описи і оповідання, стають доповненням лірики Франка. Всі інші поєми: Смерть Каїна, Похорон, Іван Вишенський, Мойсей [вилучую перекази й діточі поєми: Лис Микита, Пригоди Дон Кіхота, Абу Касимові капці, Коваль Басім і поєми на позичені мотиви в збірці п. з. Поєми], — всі вони найбільше замітні рефлексіями, міркуваннями поета про те, про що він співає в ліричних поєзях.

Таким способом ці поєми Франка стають з артистичного боку вельми замітні не визначними епічними прикметами, але малюнком психології героїв, відтворенням їх думок — дуже близьких до думок висказуваних Франком у його ліричних віршах.

Прикладаючи таку міру до поєзії Франка треба признати їх як твори дуже близькі і споріднені із його лірикою, а Франка, як поета, треба признати в першій мірі визначним українським ліриком.

В Коломиї і Соколівці — (лютий-серпень 1909).

Зміст.

I. Іван Франко в історії української культури і письменства	ст. 3.
II. Україна в XIX. віці, а спеціально в 70. рр.	5.
III. Головні періоди поетичної творчости Ів. Франка	11.
IV. Молоді роки І. Франка. Перші поезії	14.
V. Перші роки університетських студій. — „Академіческий кружок“. — „Друг“. — Вплив Драгоманова. — Девять місяців тюрми. — Наймит. — Характеристика Ів. Франка з того часу	19.
VI. Після тюрми. — Часопись „Громадський Друг“ (Дзвін, Молот). — „Дрібна Бібліотека“. — Арештованне Франка в друге. — Каменярі. — Вічний революціонер. — Поетична творчість у 1880 р.	25.
VII. Часопись „Сьвіт“. — Поетична творчість Франка з того часу. — Галицькі образки — Сумний настрій в поезії Франка під час побуту на селі	53
VIII. Співробітництво Франка в „Ділі“. — Заходи коло видавання часописі „Поступ“. — Франко вступає до редакції „Зорі“. — Безпощадна критика Драгоманова. — Запад поетичної творчости в тих роках	63
IX. Франко працює в редакції „Kurjer-a Lwowsk-ogo.“ — Книжкові видавництва	

	ст.
Франка. — Співробітництво у „Правді.“ — Арештованне Франка в третє. — „Пан- ські жарти“. — „Смерть Каїна“. — „Жидів- ські мельодії“ — „Тюремні сонети“.	80.
X. „З вершин і низин“ — загальна оцінка	113.
XI. „Народ“ — засновини радикальної партії. Справа університетської катедри Франка. — „Niесо o sobie samym“. — „Der Dichter des Verrathes“. — Письменська творчість сього часу. — „Який то вітер шумно грає“.	120.
XII. „Зівяле листє“	144.
XIII. „Мій Ізмарягд“	157.
XIV. Діяльність Ів. Франка після 1898 р. Юбі- лей 25 лїття праці Франка.	177.
XV. „Поєми“. Істар. — Сатні і Табубу. — Бідний Генрих. — Поєма про білу сороч- ку. — Похорон.	190.
XVI. „Із днів журби“. [Лїрика. — Іван Вишен- ський. — На сьвятоюрській горі.]	200.
XVII. „Мойсей“	220.
XVIII. „Semper tiro“	242.
XIX. Проба синтези.	273.

В 14 р.

